

МИСТЕЦТВО
СТАРОДАВНЬОГО
РИМУ

РИМСЬКИЙ
СКУЛЬПТУРНИЙ
ПОРТРЕТ

Модуль 3.
Урок 31.

План уроку:

1. Римський скульптурний портрет:

- Скульптурний портрет етрусського та царського періоду
- Скульптурний портрет періоду Римської республіки
- Скульптурний портрет періоду Римської імперії

Статуя Октавіана Августа з Пріма Порта, I ст. н. е., з кольоровою реконструкцією

РИМСЬКИЙ СКУЛЬПТУРНИЙ ПОРТРЕТ:

між реалізмом, ідеологією і модою

Римський скульптурний портрет – це унікальне явище в історії мистецтва, яке поєднує **художню майстерність, глибоку психологію, соціальну функцію та політичну ідеологію**

На розвиток римської скульптури мали вплив **етруська та грецька скульптури**, особливо елліністичного періоду

До грецьких зразків пластики (статуй та герм) римляни додали **нову форму портретних зображень – бюст**

Багато скульптурних творів ідентифіковані та мають підпис на постаменті з інформацією про модель, проте **імена давньоримських портретистів на жаль не збереглися**

На відміну від ідеалізованих образів грецьких богів і героїв, римляни прагнули відобразити **індивідуальні риси людини** – її стать, вік, досвід, характер, статус

З розвитком Римської держави **змінювались стилістичні акценти портрета**

Надзвичайно важливу роль у портреті відігравали **зачіски, техніка обробки поверхні, жест, поворот голови**, адже всі ці деталі вказували на **вік, соціальний статус**, етнічне походження, **моду** конкретного періоду, політичну належність

Виставка римського скульптурного портрета в Музеї старожитностей у Лейдені

МИСТЕЦТВО СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

РИМСЬКИЙ СКУЛЬПТУРНИЙ ПОРТРЕТ

Етруський та
Царський періоди

ЕТРУСЬКИЙ СКУЛЬПТУРНИЙ ПОРТРЕТ (VIII – II ст. до н. е.)

Давньоримський портрет формувався **під впливом етрусського та грецького мистецтва**

У цей період портретна традиція ще не була сформована повністю

Етрусський скульптурний портрет мав **узагальнений характер, поєднував реальні риси людини з релігійно-обрядовою символікою**

Особливу роль відігравали **поховальні зображення на кришках каноп (урн для попелу) та саркофагів**

Поховальна урна-канопа з руками, VI ст. до н. е., теракота, Лувр, Париж

Теракотова кришка у вигляді голови
бронзової поховальної канопи
з Дольчіано, VII – VI до н. е., Етруський
національний археологічний музей, К'юзі

Важливу роль у формуванні
скульптурного портрета відіграла
етруська традиція **посмертних
воскових масок (лат. *imagines*)**, які
стали основою римської веристичної
традиції в період Республіки

Маска з К'юзі, бронза,
1 пол. VII ст. до н. е.,
Гліптотека, Мюнхен

МАСКА З К'ЮЗІ

Найдавніші **урни** з етруського міста К'юзі мали форму **посудини, закритої круглою кришкою**, вони виготовлялися з бронзи і глини

У VIII – VII ст. до н. е. **кришки прикрашалися масками**, які схематично передавали **риси обличчя людини**

Невелика кількість бронзових масок дійшли до наших днів

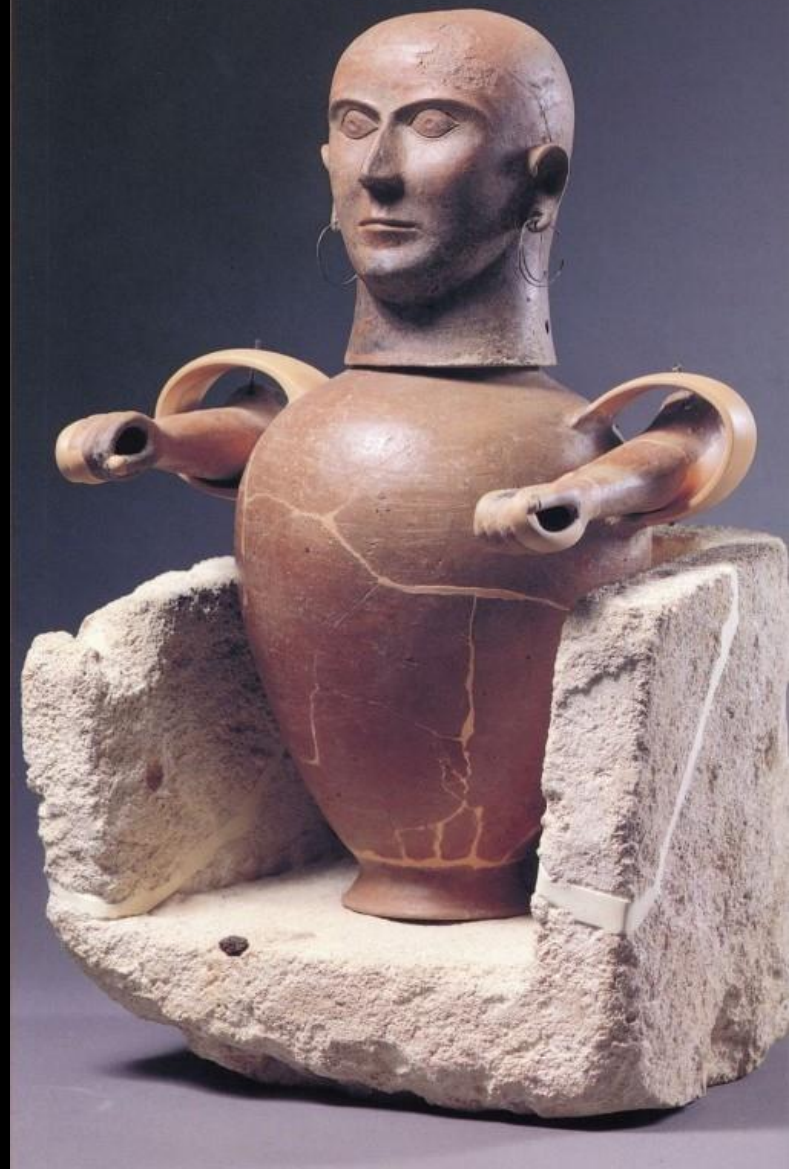
Бронзові маски кріпилися до урн за допомогою спеціальних отворів, глиняні урни імітували також цей звичай

Урни з масками існували недовго, **у VII ст. до н. е.** їх замінили канопи – **урни, кришки** яких були виконані **у вигляді людської голови**

Кришка поховальної урни-канопи з К'юзі, теракота, VII ст. до н. е., Національний етрусський музей, К'юзі

Поховальна урна-канопа
з Дольчіано, VII – VI до н. е.,
Національний етрусський музей, К'юзі

Поховальна урна-канопа з руками
зі Сартеано, теракота, VI ст. до н. е.,
музей Сартеано

Етрусська урна-саркофаг з К'юзі
із кришкою у вигляді фігури чоловіка

ЕТРУСЬКІ УРНИ І САРКОФАГИ

Одними з перших прикладів персоніфікованих зображень є скульптурні зображення поховальних урн (каноп) та саркофаги з кришками у вигляді фігур померлих, що створювали з теракоти, каменя або бронзи

Зразки предметів поховального культу свідчать про інтерес до передачі зображень померлих, в яких етрусски досягали портретної схожості

Вплив грецького мистецтва періоду архаїки проявився у зображенні архаїчної усмішки, фронтальності та узагальнених рисах обличчя

Саркофаг з Бандітачча (Черветері)
з кришкою у вигляді фігур
подружжя, теракота,
530 – 520 рр. до н. е., Національний
етруський музей, Вілла Джулія, Рим

Етрусська урна-саркофаг майстра Еномая,
з кришкою у вигляді фігур подружжя,
алебастр, II ст. до н. е.,
Ватиканські музеї, Рим

Етрусська урна-саркофаг для попелу
з Вольтерри,
алебастр, 200 – 50 рр. до н. е.,
Музеї старожитностей у Лейдені

Етрусська урна-саркофаг з кришкою від іншої урни із зображенням напівлежачої чоловічої фігури з ритонном, алебастр, 2 пол. II ст. до н. е., Міський археологічний музей, Фьезоле

Етрусська урна-саркофаг для попелу з гробниці Цейкни, 200 – 150 рр. до н. е., Музеї Ватикану, Рим

Етрусська урна-саркофаг
для попелу з К'юзі,
кришка у вигляді напівлежачої
чоловічої фігури,
алебастр, 200 – 100 рр. до н. е.,
Британський музей, Лондон

ЕТРУСЬКА УРНА-САРКОФАГ

Етруська урна-саркофаг для попелу, розфарбована теракота, перша пол. II ст. до н. е., Ватиканські музеї, Рим

На кришці зображена жінка в напівлежачій позі, однією рукою вона спирається на подушку, а в іншій тримає патеру – ритуальну чашу

На жінці одягнена туніка, підперезана під грудями, і плащ

Хвилясте волосся укладене назад, зібране в пучок

Її прикрашають пара сережок, дуже поширені в елліністичну епоху, у вигляді усіченої піраміди. Досить добре збереглися кольори: рожевий – на тілі, коричневий – у деталях, зелений і блакитний – на подушці, білий – на туніці та плащі

По верхньому краю надпис: «Thana Heluśnei (дружина) Varna» – прізвище та ім'я дружини, а також ім'я чоловіка

Етрусська урна-саркофаг
для попелу,
розфарбована теракота,
перша пол. II ст. до н. е.,
Ватиканські музеї, Рим

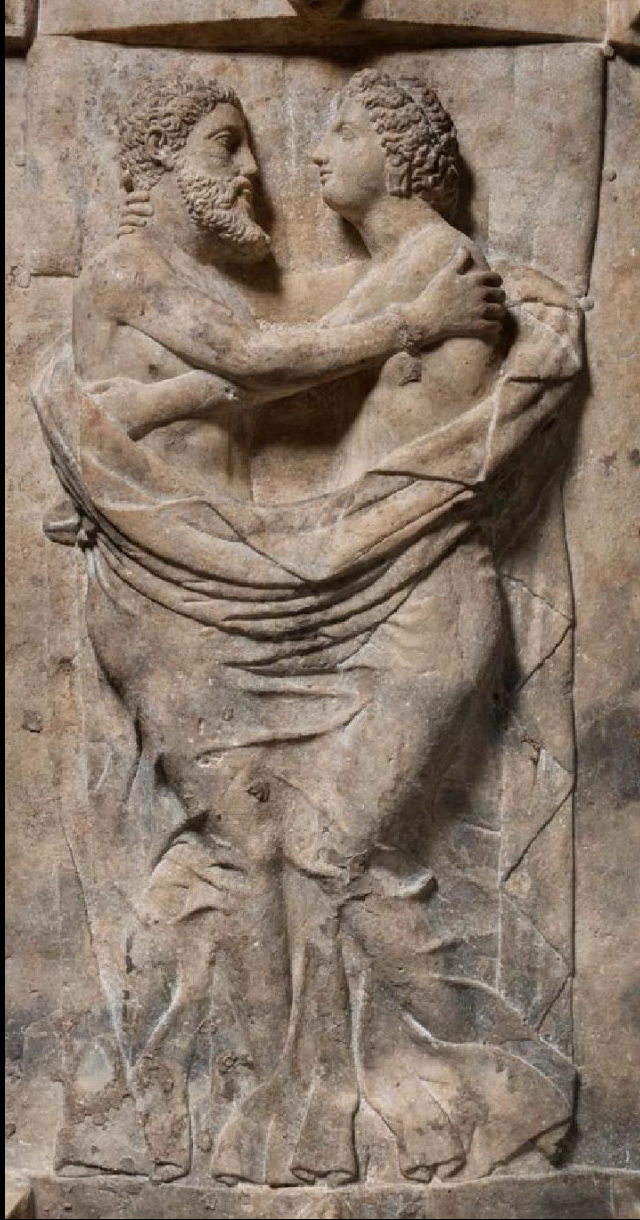
Етрусська урна-саркофаг для попелу, теракота, II ст. до н. е. Музей-лапідарій Маффеї, Верона

Етрусський саркофаг молодої жінки,
близько 150 – 130 рр. до н. е.,
Британський музей, Лондон

Надгробний пам'ятник з вмираючим Адонісом,
теракота, 250 – 200 рр. до н. е., Ватиканські музеї, Рим

Кришка етрусського саркофагу
у вигляді лежачих фігур подружжя,
з Вульчі, 350 – 300 рр. до н. е.,
Музей витончених мистецтв, Бостон

Кришка етрусського саркофагу у вигляді
лежачих фігур подружжя,
з Вульчі, IV ст. до н. е.
Музей витончених мистецтв, Бостон

«МАРС З ТОДІ» («ВОЇН З ТОДІ»)

Окрім поховальних скульптур, етруски створювали **вотивні та храмові статуї**

Скульптура «Марс з Тоді» була **знайдена** в італійському регіоні Умбрія недалеко від **міста Тоді** (давнє умбрійське місто Тудер) **у 1835 році**, на схилі гори Монтесанто

Статуя, ймовірно, була виготовлена **етруським скульптором в Орв'єто** (давнє етруське місто Вольсінії)

Скульптура була знайдена в хорошому стані, але **без шолома та постаменту**

Безпосередньо після відкриття статуї вважали, що вона зображує давньоримського **бога війни Марса**, проте на сьогодні ця версія не єдина

«Марс з Тоді», етруський скульптор, кінець V ст. до н. е., бронза, Ватиканські музеї, Рим

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

Статуя зображує молодого **воїна в тораксі** (військовому панцирі), одягненого поверх **короткої туніки**

Лівою рукою він спирався на **спис**, у правій тримав **чашу** (патеру) для здійснення **жертвопринесення перед битвою** (патера та залишки списа зараз представлені у вітрині музею окремо)

У поставі фігури відчутний **вплив класичного грецького мистецтва**, зокрема скульптур **Поліклета** (пози контрапосту та хіазму)

«Марс з Тоді», етруський скульптор, кінець V ст. до н. е., бронза, 141 см, Ватиканські музеї, Рим

ТЕХНІКА

Статуя являє дуже рідкісний зразок давньої **бронзової скульптури**

Її висота **141 см**, складається з **бронзових деталей, відлитих окремо** за методом виплавленого воску та спаяних, з вставками з різних матеріалів, що посилюють **реалістичний ефект**

Білки **очей та зуби** статуї **посріблені**

«Марс з Тоді», етруський скульптор, фрагмент, кінець V ст. до н. е., бронза, Ватиканські музеї, Рим

«Марс з Тоді», кінець V ст. до н. е., бронза, Ватиканські музеї, Рим

NOVVMQVE · PROPE · FECIT
O · IN · AEDIBVS · VATICANIS
EM · DESTINAVIT
· PRINCIPATVS · XIX ·

ПОСВЯЧУВАЛЬНИЙ НАПИС

На статуйі зберігся вотивний (присвячуваний) напис на пластині торакса, написаний етруським алфавітом мовою давніх умбрійців: ahal trutitis dunum dede

У написі йдеться, що **статую було принесено** Ахалом Трутітісом (можливо, людиною кельтського походження) **у дарунок храму** етруського **бога війни** Ларана (чи римського Марса)

ahal trutitis dunum dede

«Марс з Тоді», фрагмент, кінець V ст. до н. е.,
Ватиканські музеї, Рим
Напис на пластині торакса і прописаний текст

«Марс з Тоді», кінець V ст. до н. е., бронза, 141 см,
Ватиканські музеї, Рим

МИСТЕЦТВО
СТАРОДАВНЬОГО
РИМУ

РИМСЬКИЙ
СКУЛЬПТУРНИЙ
ПОРТРЕТ

Період Республіки

СКУЛЬПТУРНИЙ ПОРТРЕТ ПЕРІОДУ РЕСПУБЛІКИ (509 – 27 рр. до н. е.)

У період Республіки **портрет став самостійним явищем**

Культ предків сформував традицію **реалістичного портрета**

Портрети цього часу мали **соціальне призначення**, звеличувалися **ідеї республіки та громадянські чесноти**: мужність, досвід, вік, мудрість, скромність, наполеглива праця, потреба бути лідером громади та воїном

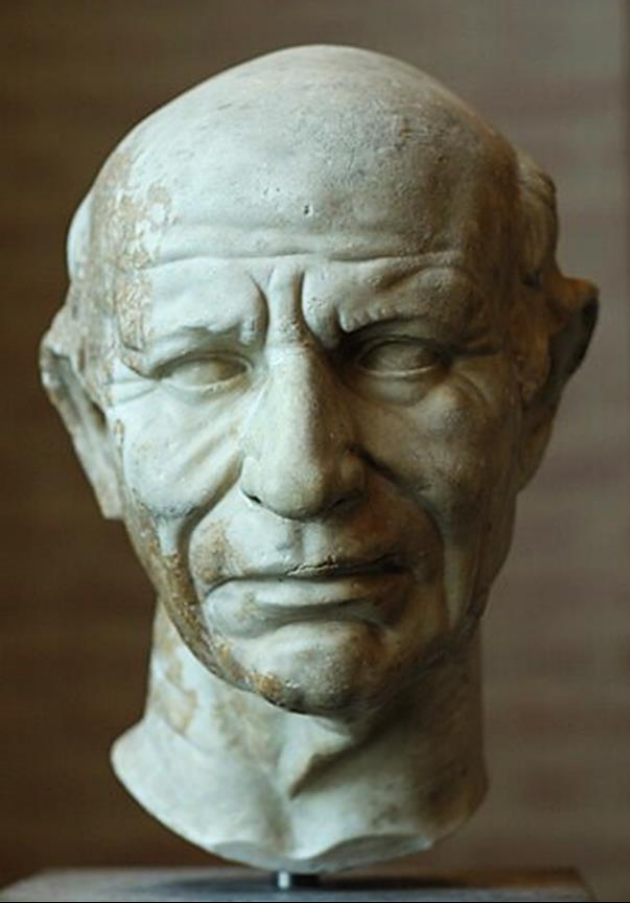

«Статуя римлянина з бюстами предків»
(«Тогатус Барберіні»), мармур, I ст. до н. е.
Капітолійські музеї, Рим

ДВА ТИПИ СКУЛЬПТУРНИХ ПОРТРЕТІВ

У період Республіки склалися два типи скульптурних портретів:

- 1) **бюсти предків** – погрудне зображення в натуральний розмір людини, який доходив максимум до ключиць
- 2) **статуя тогатус** – статуя чоловіка на повний зріст у натуральний розмір, одягненого в тогу

Чоловічий портрет
у вигляді бюсту,
середина 60-х рр. до н. е.,
Гліптотека, Мюнхен

Статуя чоловіка («Оратор»)
у вигляді тогатуса,
кін. II – поч. I ст. до н. е.

ВОСКОВІ МАСКИ «IMAGINES» ТА БЮСТИ ПРЕДКІВ

У римлян існувала традиція створювати **посмертні воскові маски** (лат. *imagines maiorum* – «зображення предків»), які могли використовуватися як **основа для створення скульптурних портретів** з інших матеріалів – теракоти, каменю, бронзи

Маски-зліпки робилися безпосередньо **з померлих** і потім оброблялися з метою надання їм більшої натуроподібності

Це призвело до прекрасного знання римськими майстрами особливостей **мускулатури людського обличчя та його міміки**

Портрет етрусського чоловіка, з Черветері (Цере),
II ст. до н. е., теракота, Ватиканські музеї, Рим

КУЛЬТ ПРЕДКІВ

Скульптурні зображення предків зберігалися у будинках знатних сімей в атріумі в спеціальних **шафах лараріумах** поруч зі статуетками домашніх божеств лар і пенатів, та вважалися **покровителями дому і роду**

Воскові маски та бюсти предків **використовували в поховальних ритуалах** – їх несли у похоронній процесії, щоб наголосити на стародавності аристократичного роду

Коріння подібного **поховального культу** було перейнято римлянами від етрусків

Портрет етруського чоловіка, з Черветері (Цере), II ст. до н. е., теракота, Ватиканські музеї, Рим

Портрет етрусського чоловіка,
з Черветері (Цере), II ст. до н. е., теракота, Ватиканські музеї, Рим

БЮСТИ ПРЕДКІВ У НАДГРОБНИХ СТЕЛАХ

Окрім традиції збереження бюстів предків у будинках, **бюсти** померлих родичів могли розміщуватися **в нішах надгробної плити** та доповнюватися текстом

Подібні зображення вставлялися **в стіну поховальної споруди**, або **над дверима**, що вели всередину склепу

Надгробок Луція Антистія Саркулона,
близько 30 – 10 рр. до н. е.,
Британський музей, Лондон

Надгробок Луція Антистія Саркулона,
близько 30 – 10 рр. до н. е., Британський музей, Лондон

На цьому поховальному рельєфі зображена подружня пара: Антистія Плуція (праворуч), яка була колишньою рабинєю Луція Антистія Саркулона (ліворуч). Він звільнив її та одружився з нею

Надгробок Публія Аедія та Публії Аедії, 30-ті рр. до н. е., мармур, 64 x 99 см, Державні музеї, Берлін

НАДГРОБНИЙ РЕЛЬЄФ ПОДРУЖЖЯ АЕДІІВ

Традиція подібних надгробків зберігалася і в імператорські часи

Поховальний рельєф Публія Аедія та його дружини був частиною сімейного склепу та знаходився на Аппієвій дорозі, що йшла з Риму

Надгробок Публія Аедія та Публії Аедії,
30-ті рр. до н. е., мармур, 64 x 99 см, Державні
музеї, Берлін

ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД

Публій Аедій одягнений в тогу, чим підкреслюється його статус римського громадянина (civis Romanus)

Його дружина одягнена в хітон, поверх якого накинутий плащ

Перехрещені їхні праві руки (dextrarum junctio) свідчать про те, що між ними існував шлюбний союз

На пальцях лівої руки жінки можна побачити два персні, які вона носила як свою власність

Вираз обличчя подружжя позбавлений емоцій та любовних почуттів

Надгробок Публія Аедія та Публії Аедії,
30-ті рр. до н. е., мармур, 64 x 99 см,
Державні музеї, Берлін

НАПИС

На надгробній плиті під портретами написано, що **Публій Аедій** був відомий під ім'ям **Амфій**

Буква L – скорочене **Libertus**, що означає соціальний статус як людини звільненої, **вільновідпущеника**, тобто колишнього раба

Разом із свободою Публій отримав **право одружитися**

Діти від такого шлюбу вважалися вільними від народження

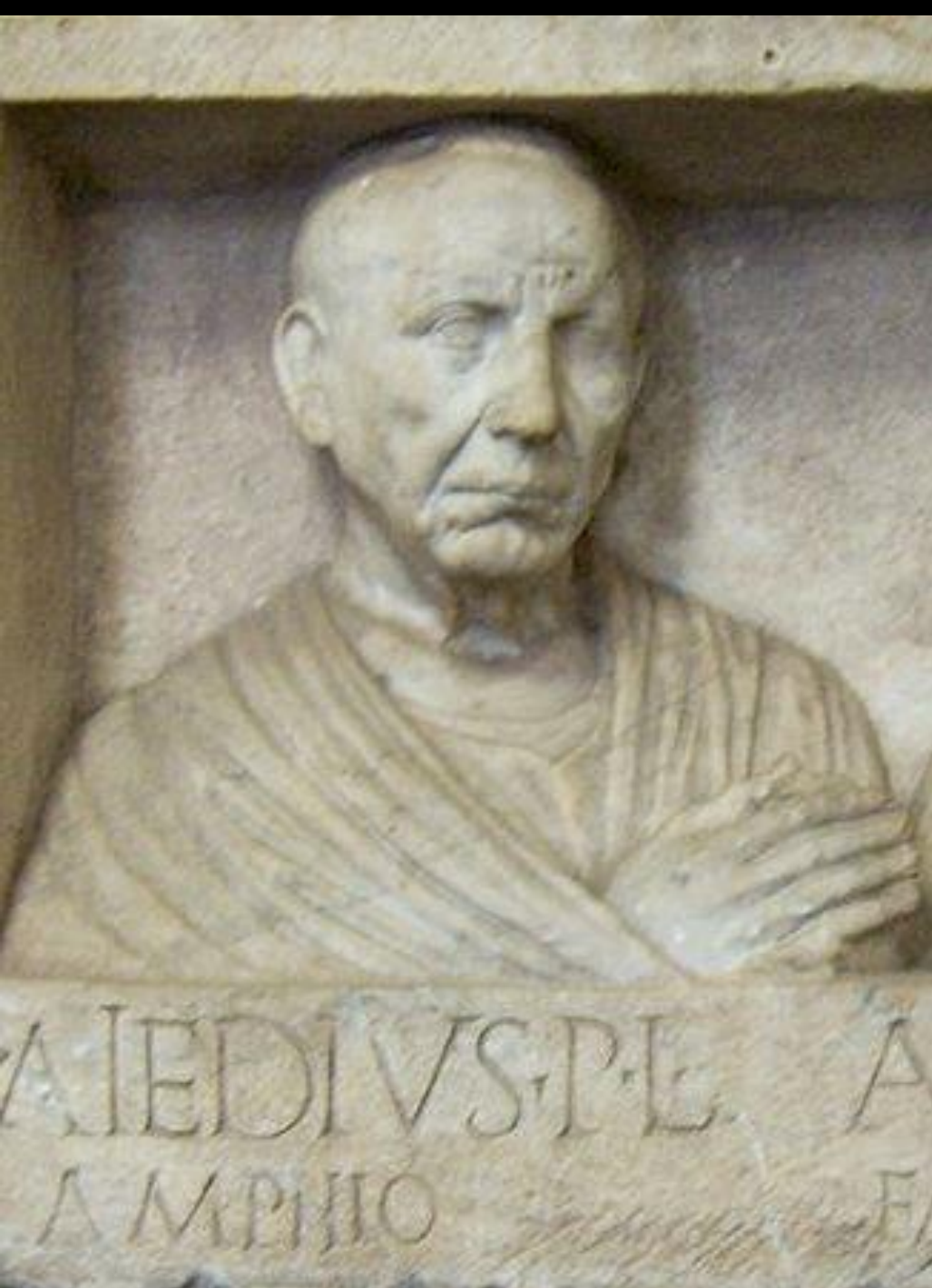
Проте їхні батьки все ще не мали права займати велику частину офіційних посад

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

Зовнішність **чоловіка** видає **сліди віку**: зморшкувата шия, впалі щоки, зморшки на обличчі

Можливо Аедій побажав, щоб його зобразили саме у **республіканських традиціях веристичних портретів** («правдивих»), щоб **залишитися в пам'яті** успішною людиною, якій властиві такі чесноти як **доблесть (virtus)** та **гідність (dignitas)**, завдяки яким він зміг з раба **перетворитися на римського громадянина**

Надгробок Публія Аедія та Публії Аедії, фрагмент, 30-ті рр. до н. е., мармур, Державні музеї, Берлін

СТАТУЯ ТОГАТУС

Тогатус – статуя чоловіка на повний зріст, одягненого в тогу

Тога (лат. toga – «покривало») – верхній чоловічий одяг у Давньому Римі

Право носити тогу мали тільки римські громадяни (тому вони називалися togati, в однині – togatus), також тога вказувала на статус людини

Тога являла собою полотно вовняної тканини еліптичної форми, яка драпірувалась навколо торсу через ліве плече так, щоб руки залишалися вільними

Довжина тоги могла сягати 6 метрів, а округлий край міг відрізнятись від прямого у найширшому місці на 2 метри

Рисунок із зображенням чоловіка у тозі

ПРИЗНАЧЕННЯ СТАТУЙ ТОГАТУСІВ

Статуї тогатуси могли використовуватися як **надгробок** людини вищого соціального стану, а також встановлюватися в **громадських місцях за певні заслуги**

Подібна честь надавалася посадовим особам чи військовим командирам за рішенням Сенату, зазвичай на ознаменування **перемог, тріумфів та політичних досягнень**

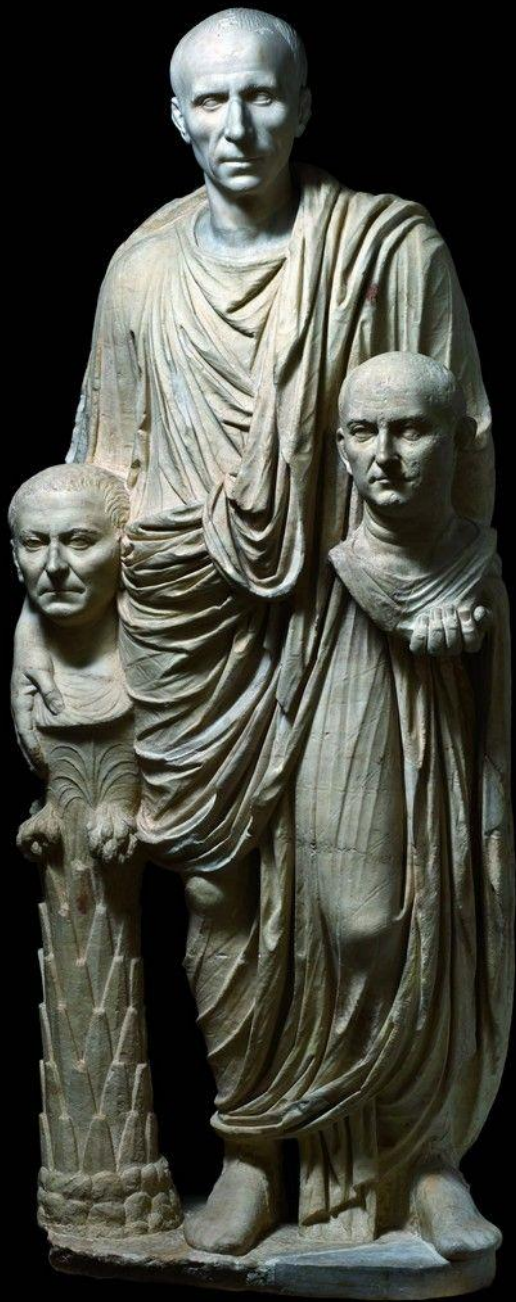
Подібні портрети зазвичай супроводжувалися **написом, що розповідав про заслуги** (лат. *cursus honorum*)

У разі злочину людини її скульптурне зображення **знищувалося** (лат. *damnatio memoriae*)

«Надгробна статуя римлянина з бюстами предків» («Тогатус Барберіні»), мармур, I ст. до н. е.
Капітолійські музеї, Рим

СТАТУЯ «РИМЛЯНИН З БЮСТАМИ ПРЕДКІВ» («ТОГАТУС БАРБЕРІНІ»)

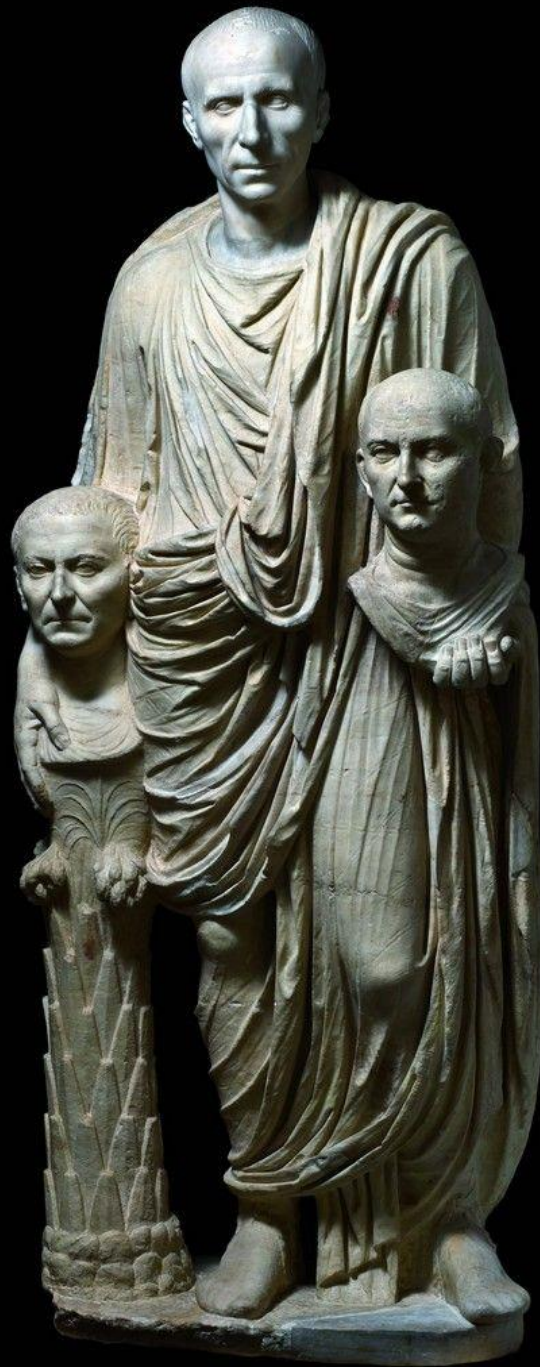
Статуя зображає **римлянина, одягненого в широку тогу** з ретельно викладеними складками та в **типове римське взуття – calcei** (кальчеї), що демонструє його високий **сенаторський ранг**

У руках він тримає два **портретні бюсти своїх предків** – батька та діда

За типом – це **статуя тогатур**, яка служила **надгробним пам'ятником** та засвідчує традицію представляти **портрети предків у похоронних процесіях**

Незважаючи на те, що статуя була створена в період ранньої імперії за часи Августа, вона зберігає республіканську традицію подібних статуй

Статуя «Римлянин з бюстами предків», мармур, висота 165 см без голови, яка була доповнена, коли перебувала в колекції Барберіні, I ст. до н. е., Капітолійські музеї, Рим

Статуя «Римлянин з бюстами предків» («Тогатус Барберіні»), мармур, I ст. до н. е., Капітолійські музеї, Рим

«ОРАТОР» («СТАТУЯ АВЛА МЕТЕЛЛА»)

Площі міст та громадські будівлі прикрашали скульптурні **портрети уславлених особистостей у вигляді статуй-тогатусів**: правителів, полководців, видатних громадських діячів і просто гідних громадян

Бронзова статуя «Оратор» зображує, імовірно, **Авла Метелла**, представника однієї зі **знатних римських сімей**

Статуя була знайдена в 1566 році на околицях Перуджі, де колись жили етруски

«Оратор» (статуя Авла Метелла) із Сангвінето (Перуджа), кін. II – поч. I ст. до н. е., бронза, висота 179 см, Національний археологічний музей, Флоренція

ПОЗА ОРАТОРА

Скульптура зображає зрілого чоловіка в натуральну величину **в момент проголошення промови, права рука його простягнута** до слухачів в акті *silentium manu facere* (нав'язування мовчання рукою) – **жесту, за допомогою якого політичні діячі республіканського Риму брали слово, щоб розпочати промову, публічну харангу** (звідси італійська назва статуї «L'Arringatore» – «оратор»)

«Оратор» (статуя Авла Метелла),
кін. II – поч. I ст. до н. е.,
Національний археологічний музей,
Флоренція

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

Етрусський майстер ретельно зобразив **індивідуальні риси** обличчя Авла Метелла, **деталі його одягу і взуття**

Статуя відноситься до типу **тогатуса** – чоловік одягнений у **коротку тогу** (лат. *exigua*) з облямованим подолом **поверх туніки**, підшитої вузькою червоною стрічкою

Тога разом з його **взуттям-кальчечями** (лат. *calcei*), які носили сенатори, та **перстнем магістрата**, ідентифікують Авла Метелла як **римського громадянина вищого класу**, одного з представників еліти етрусських міст, які поступово почали входити до римського сенату

«Оратор» (статуя Авла Метелла),
кін. II – поч. I ст. до н. е.

НАПИС НА ТОЗІ

Уздовж нижнього подолу тоги викарбувано посвячувальний **напис етрусською мовою**: *«Ця статуя у святилищі бога Тесе Санса присвячена громадою Кізулі Авлу Метеллу, сину Вела та Везі»*

Статуя оратора Авла Метелла є, напевно, найяскравішим **свідченням** повільного, але невблаганного **процесу романізації Етрурії**, представленого тут цілком римською статуєю, але написом, який все ще є етруським

«Оратор» (статуя Авла Метелла),
кін. II – поч. I ст. до н. е.
деталь етруського напису
на подолі тоги

ТЕХНІКА

Бронзова статуя була відлита з семи частин за **технікою виплавленого воску**, а потім спаяна

Виливка порожниста, за винятком **ніг**, щоб надати фігурі більшої стійкості

«Оратор» (статуя Авла Метелла),
кін. II – поч. I ст. до н. е.

**Обличчя Авла
Метелла немолоде,
вкрите зморшками**

**У первинному вигляді
очі були інкрустовані
кольоровим склом,
що надавало
обличчю жвавості та
виразності**

«Оратор» (статуя Авла Метелла), фрагмент,
кін. II – поч. I ст. до н. е.

«Оратор» (статуя Авла Метелла) із Сангвінето (Перуджа), кін. II – поч. I ст. до н. е., бронза, висота 179 см, Національний археологічний музей, Флоренція

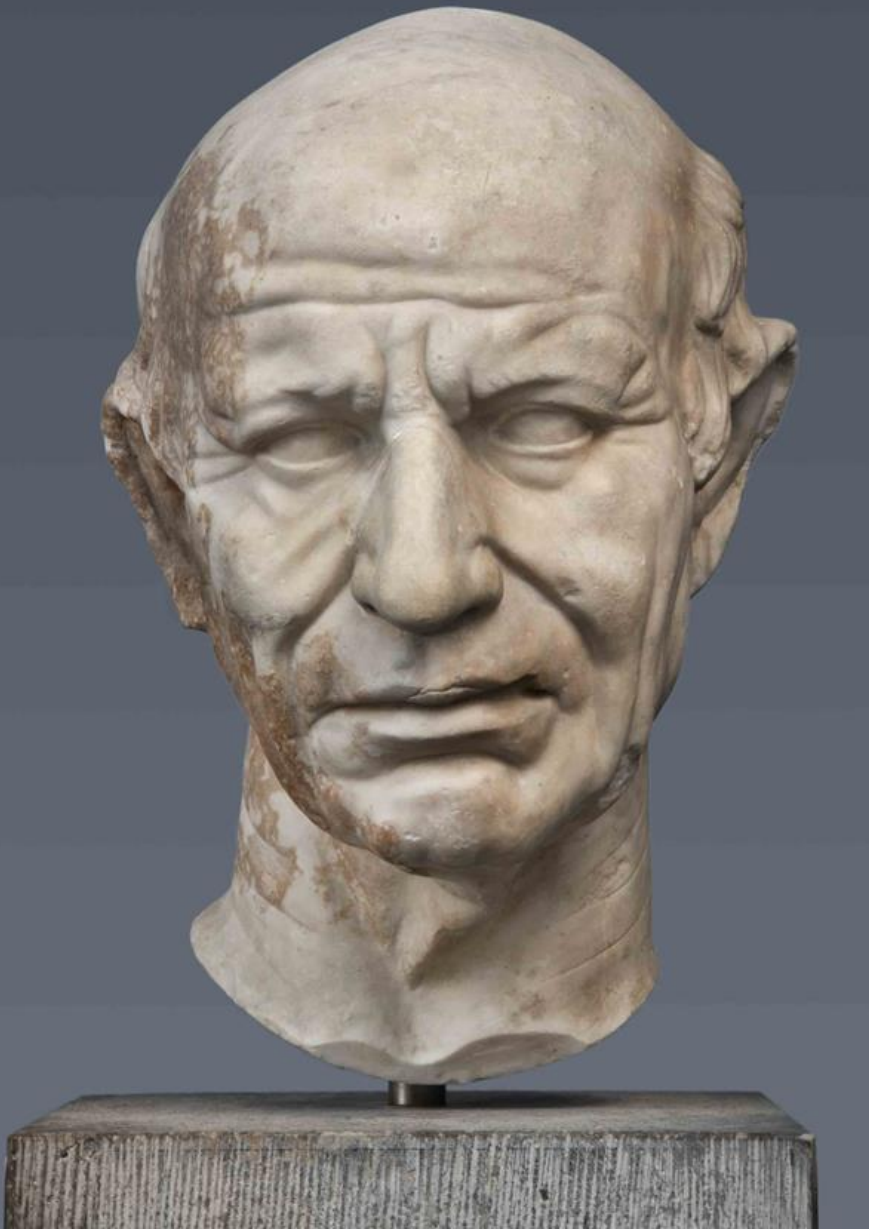
ДВА СТИЛІ СКУЛЬПТУРНИХ ПОРТРЕТІВ

У період Республіки існувало два основних **стилістичних напрями** в скульптурному портреті:

1) **староримський ВЕРИСТИЧНИЙ стиль** – продовжував традиції етруської та римської пластики, для якого характерний **крайній натуралізм, правдоподібність**, максимальна точність у передачі рис обличчя, що відрізняє конкретну особистість від будь-якої іншої людини

Цей стиль отримав назву **«веристичний», або «веризм»** (від лат. vero – «правдивий»)

Для веристичного стилю характерна **суха, лінійно-графічна манера** обробки поверхні

Чоловічий портрет, сер. 60-х рр. до н. е.,
Гліптотека, Мюнхен

«БЮСТ СТАРОГО У ПОКРИВАЛІ»

У бюсті відтворено образ старого римлянина з накинутим на голову покривалом

Його **обличчя** зображене дуже **натуралістично**: глибокі **зморшки** на чолі, **гусячі лапки** навколо очей, глибокі **носогубні складки** навколо рота, **шкіра** виглядає в'ялою, запалі **щоки** – все це ознаки **веристичного стилю** римського портрета, метою якого було передати максимально точно, **правдиво, без прикрас** риси конкретної людини

Імовірно, у бюсті зображений Марк Емілій Скаурус (163 – 89 рр. до н. е.), **представник сенаторської аристократії**

«Бюст старого у покривалі», створений у веристичному стилі, середина I ст. до н. е., мармур, Музей К'яромонті, Ватиканські музеї, Рим

«Бюст старого
у покривалі»,
середина I ст. до н .е.,
мармур, музей
К'яромонті, Ватиканські
музеї, Рим

ПОРТРЕТ НЕВІДОМОГО ЧОЛОВІКА («БРУТ»)

Скульптурний портрет «Брут» є одним з прикладів римського мистецтва періоду **ранньої республіки**

Первинно він **був частиною бронзової статуї** розміром більше за людський зріст, яка зображувала чоловіка у легкому розвороті – **голова була повернута праворуч**, підборіддя злегка підняте

Саме через це в бюсті є деяка **асиметрія**, ліве вухо вище за праве

«Портрет Брута», близько 300 р. до н. е., бронза, висота 32 см, висота 69 см (з підставкою періоду Відродження), Капітолійські музеї, Рим

БРУТ – ОДИН ІЗ ЗАСНОВНИКІВ РЕСПУБЛІКИ

Зображеного чоловіка ототожнюють з **Луцієм Юнієм Брутом**, зусиллями якого у 509 р. до н. е. був **вигнаний з Риму останній етруський цар**

Проте не можна точно сказати, що це зображений саме він

Вчені стверджують, що в цьому портреті **індивідуальні риси** особистості виражені в меншій мірі, ніж певне **ідеальне уявлення про такий тип людини**

«Портрет Брута»,
близько 300 р. до н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

«Портрет Брута», близько 300 р. до н. е.,
бронза, Капітолійські музеї, Рим

ВЕРИСТИЧНИЙ СТИЛЬ ПОРТРЕТА

У скульптурному портреті Брута ми бачимо **обличчя** людини, яка багато в житті пережила – **час залишив на ньому сліди**

Випуклі **очі** під густими бровами глибоко посаджені, **чоло** з вузькими скронями пересікають зморшки, **щоки** трохи впалі, з помітними складками шкіри, **губи** тісно стиснуті

Волосся і борода прилягають до голови, так наче їх моделювали шпателем, який використовують під час роботи з теракотою

У портреті переважають **графічна обробка поверхні та натуралістична** передача деталей, що було характерним для **веристичного стилю**

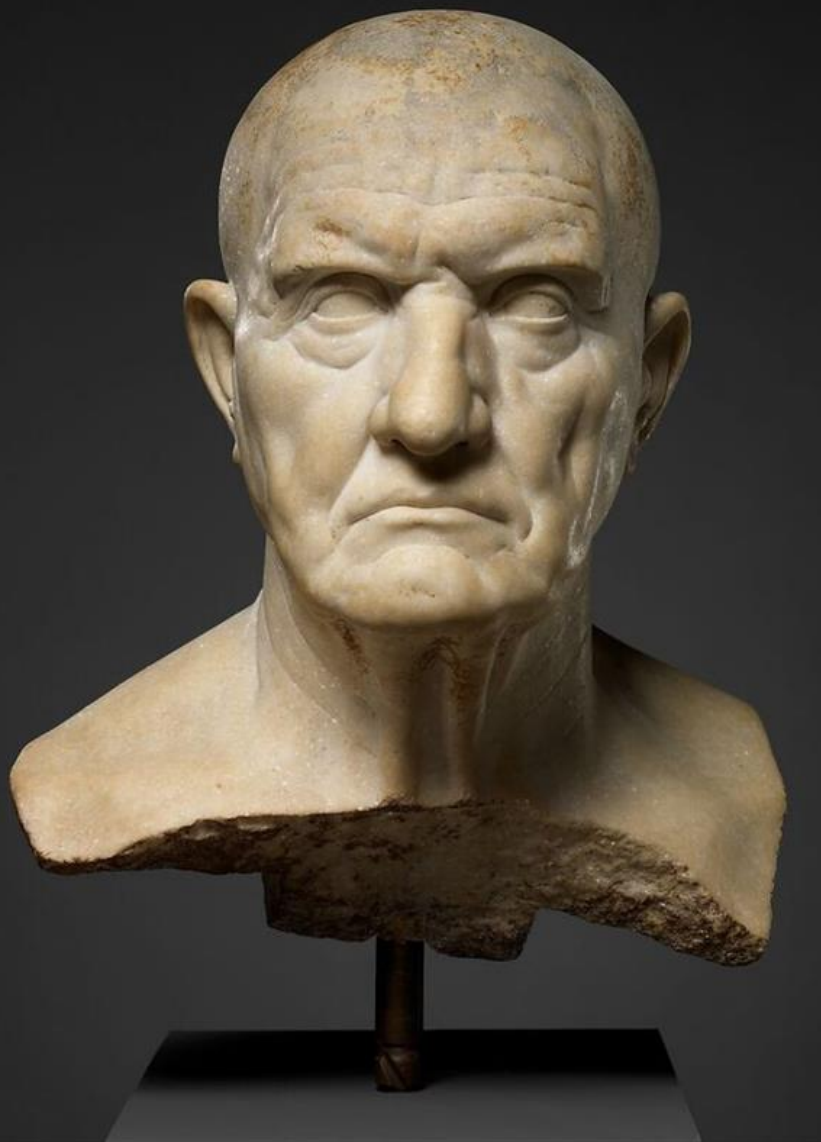
«Портрет Брута»,
бронза, близько 300 р. до н. е., Капітолійські музеї, Рим

ТЕХНІКА

Очні яблука зроблені зі **слонової кістки**, зіниці та райдужна оболонка – **зі скла або сердолика**, що контрастує з **бронзою** та робить погляд виразним

«Портрет Брута», бронза,
близько 300 р. до н. е.,
Капітолійські музеї, Рим

2) ЕЛЛІНІЗУЮЧИЙ стиль

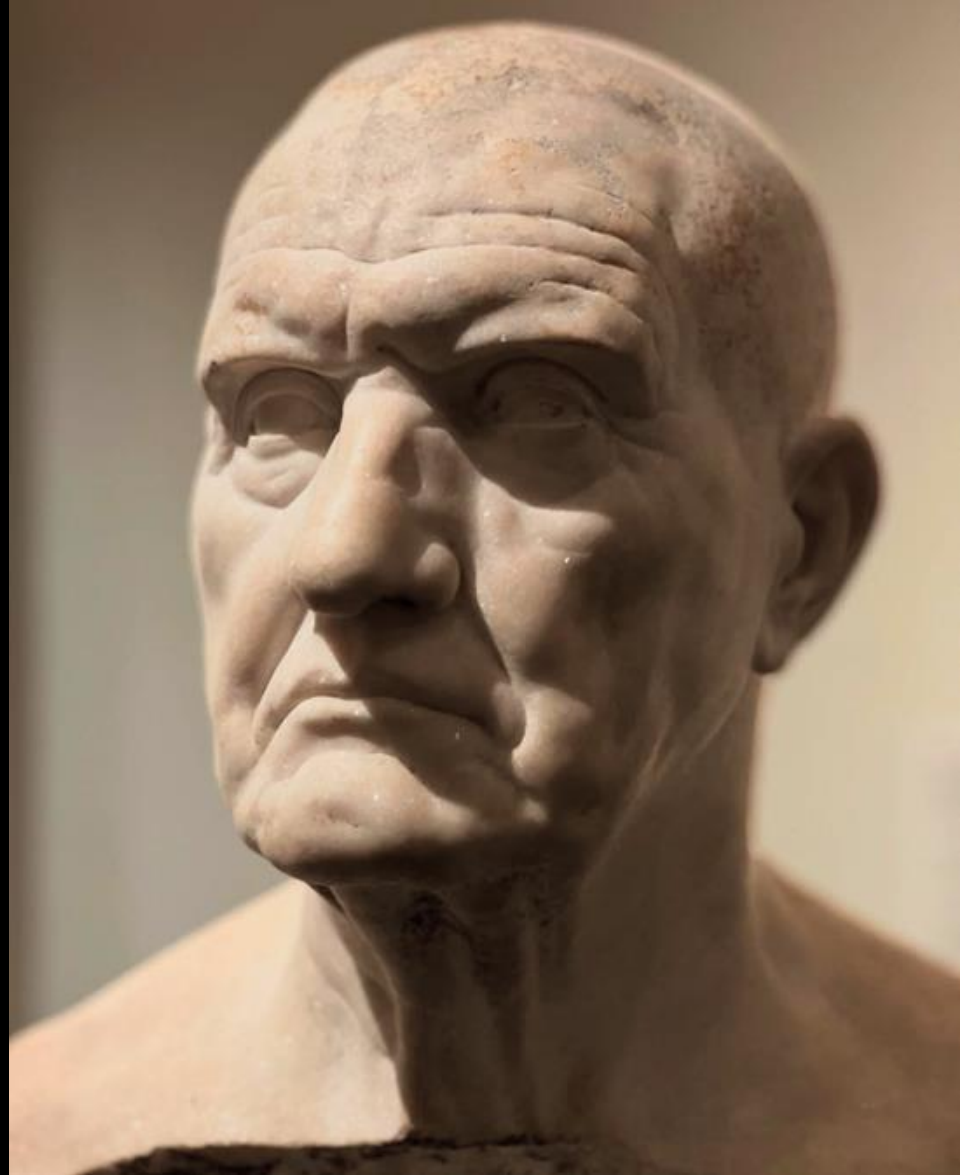
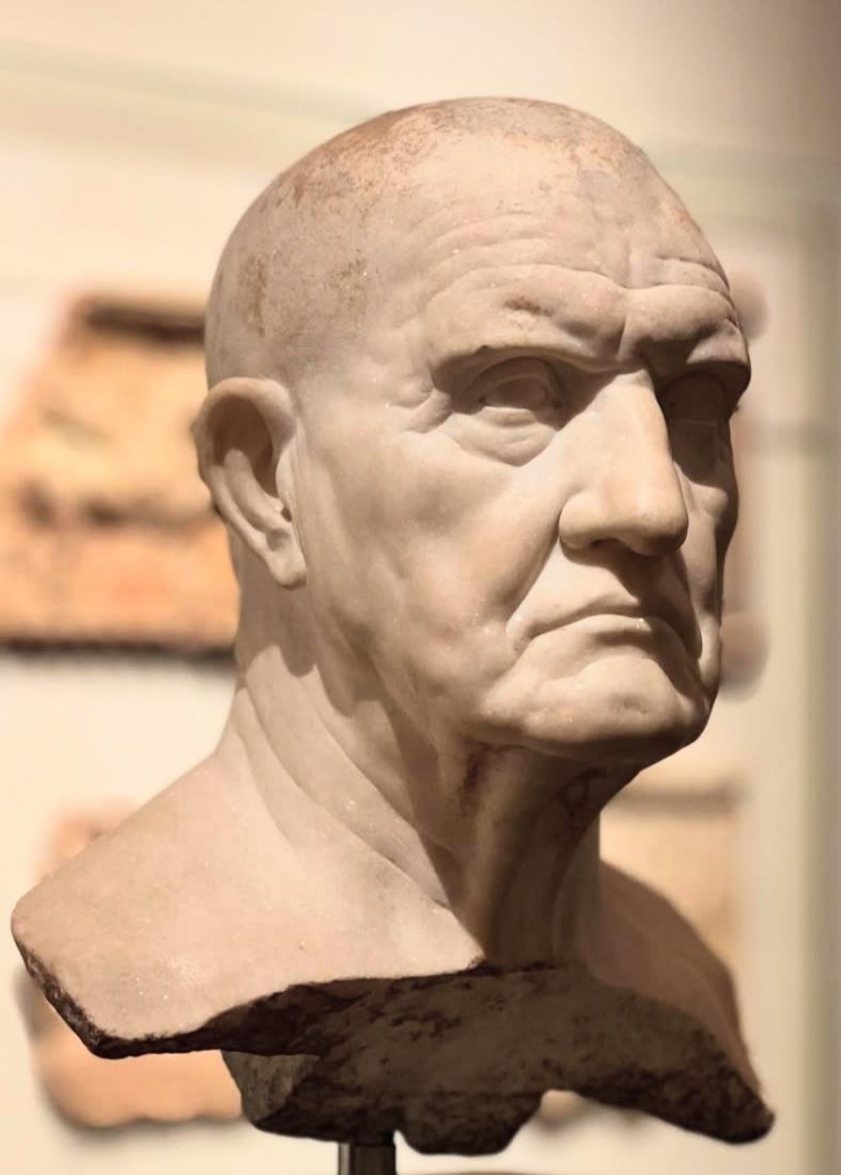
У період **пізньої Республіки** з першої половини I ст. до н. е. в скульптурі відчутний **вплив грецького елліністичного мистецтва**

Скульптура еллінізуючого напрямку була поширена серед **верхівки суспільства та інтелектуалів**

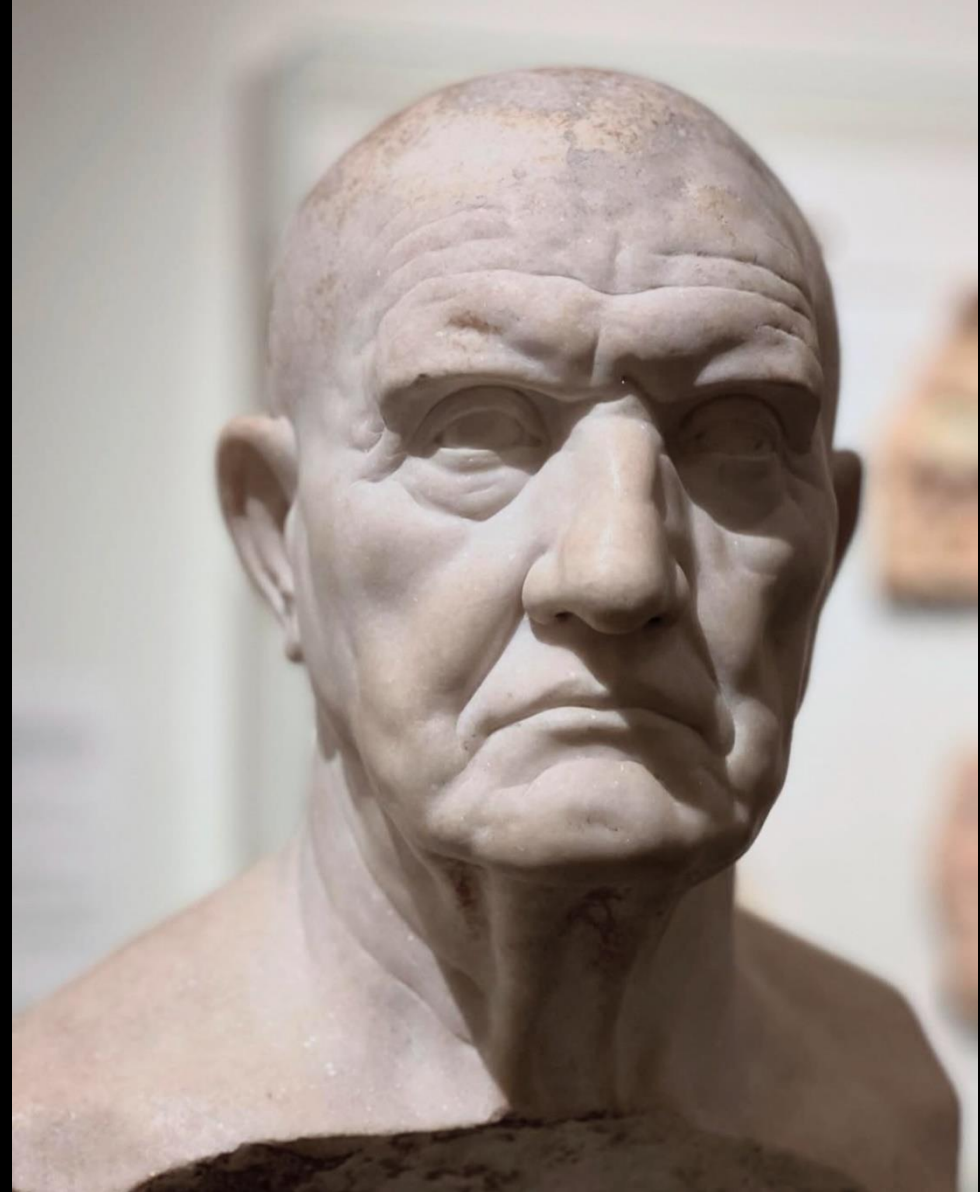
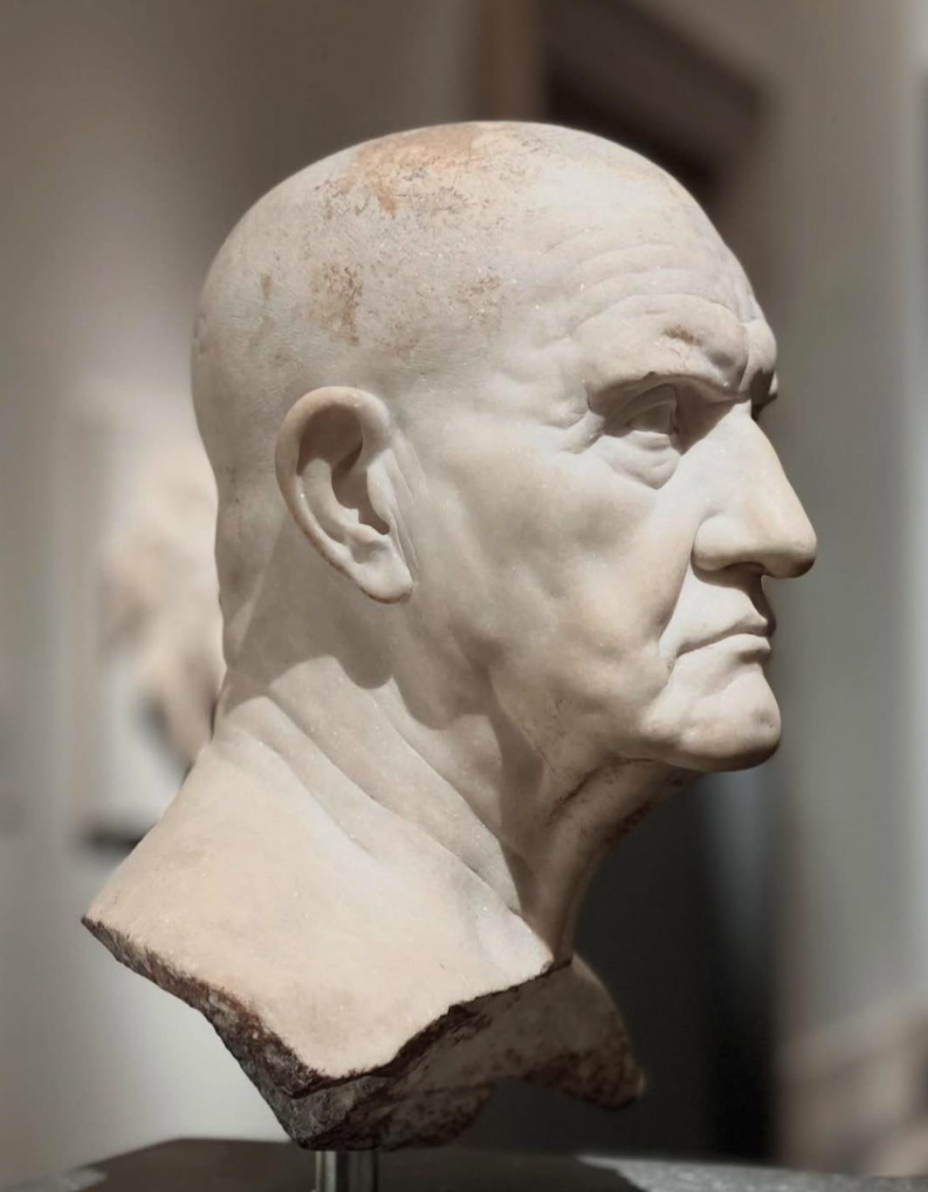
Для цього стилю характерні **інтерес до внутрішнього світу людини** та більш складна техніка обробки мармуру, блискуча полірована поверхня, **пластичне живописне ліплення форм**

Пізніше, у 60-х рр. до н. е. обидві стилістичні лінії зливаються, причому стара риса – максимальна точність, зберігається

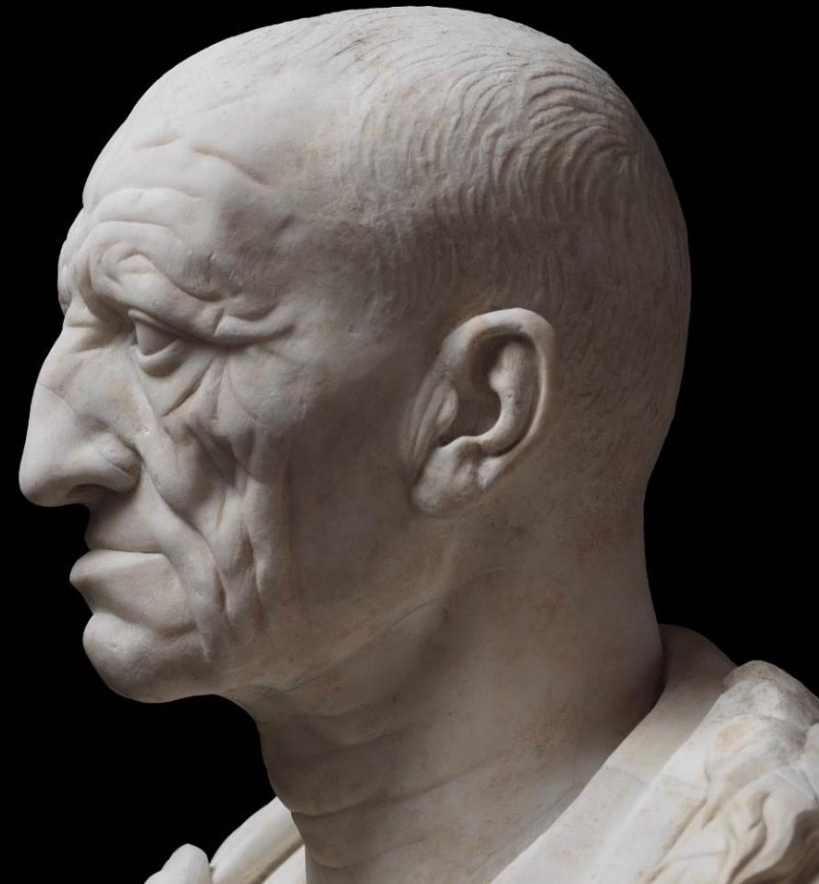
«Бюст старого чоловіка»,
копія середина I ст. н. е. з республіканського портрета
Музей Метрополітен, Нью-Йорк

«Бюст старого чоловіка»,
копія середини I ст. н. е. з республіканського портрета,
створеного в еллінізуючому стилі
Музей Метрополітен, Нью-Йорк

**«Бюст старого чоловіка»,
копія середини I ст. н. е. з республіканського портрета,
створеного в еллінізуючому стилі
Музей Метрополітен, Нью-Йорк**

«Голова римського патриція» з Отріколі
(Портрет Марка Порція Катона Старшого – давньоримського республіканського
політика і письменника, борця проти пороків та розкоші),
бюст створений в еллінізуючому стилі,
мармур, близько 80-их р. до н. е., музей Торлонія, Рим

ПОРТРЕТ ГАЯ ЮЛІЯ ЦЕЗАРЯ («ЗЕЛЕНИЙ ЦЕЗАР»)

Бюст зображує **Гая Юлія Цезаря** – **римського політика**, однієї з найважливіших фігур у **кінці існування Римської республіки**

Бюст виготовлений **із зеленого сланцю**, ймовірно він був зроблений в Єгипті, оскільки цей камінь видобували у Верхньому Єгипті

Про **єгипетське походження скульптури** також свідчить спосіб гравірування волосся, який не характерний був для давньоримських скульпторів

Бюст Юлія Цезаря («Зелений Цезар»), I ст. до н. е., зелений сланець, очі інкрустовані мармуром, висота 41 см, Античне зібрання, Берлін

Бюст Юлія Цезаря
(«Зелений Цезар»),
I ст. до н. е.,
зелений сланець, висота 41 см,
Античне зібрання, Берлін

Усі скульптурні портрети Юлія Цезаря були створені **після його смерті** 15 березня 44 р. до н. е. та повністю відповідали **республіканським традиціям**

Єдині відомі прижиттєві зображення Цезаря відтворені **на монетах**

55-річний Цезар зображувався на денаріях (монетах) реалістично: він мав дуже довгу, негарну **шию зі складками**, виступаючий кадик, чоло у зморшках, худе обличчя, на деяких монетах – зморшки в кутах очей, **лавровий вінок**, яким, за чутками, Цезар ховав залисини

Аверс денарія із зображенням Юлія Цезаря, 44 р. до н. е.

До смерті Цезаря в 44 р. до н. е. було викарбувано серію срібних монет, єдине достовірне свідчення його зовнішності, що зберіглося

ПОЄДНАННЯ ЕЛЛІНІЗУЮЧОГО ТА ВЕРИСТИЧНОГО СТИЛІВ

Бюст «Зелений Цезар» належить до групи **пізніх республіканських портретів**, в яких **поєдналися староримський веристичний напрям**, для якого характерна точна передача індивідуальних рис, та **еллінізуючий напрям**, якому властива була певна ідеалізація та пластична ліпка форми

На **обличчі** Юлія Цезаря ретельно відображені **ознаки старості**: залисини, зморшкуваті щоки, глибокі носогубні складки та гусячі лапки навколо очей

Обличчя видовженої форми із яскраво вираженими вилицями, високим чолом та виступаючим підборіддям, довгий і прямий ніс, виражений кадик, вузькі губи – усе це робить Юлія Цезаря **худорлявим та виснаженим**

Бюст Юлія Цезаря
(«Зелений Цезар»),
I ст. до н. е., зелений сланець,
очі інкрустовані мармуром,
Античне зібрання, Берлін

Портретний бюст Юлія Цезаря може здаватися індивідуалізованим, проте, насправді, він відображає різноманітні ідеалізовані риси, а саме **цінності та якості**, яких очікували від державного діяча

Ознаки старості вказують на **владу** (auctoritas), у той час як погляд та **вираз обличчя** на **гідність і серйозність** (gravitas і severitas)

Нахил голови вказує на **динамізм і силу**

Глядач бачить чоловіка, який повністю усвідомлює свою посаду та обов'язки

Бюст Юлія Цезаря («Зелений Цезар»), I ст. до н. е., Античне зібрання, Берлін

МИСТЕЦТВО
СТАРОДАВНЬОГО
РИМУ

РИМСЬКИЙ
СКУЛЬПТУРНИЙ
ПОРТРЕТ

Період Імперії

СКУЛЬПТУРНИЙ ПОРТРЕТ ПЕРІОДУ ІМПЕРІЇ (27 рр. до н. е. – V ст. н. е.)

У період Імперії портрет стає
інструментом державної пропаганди

Зображення **імператорів**
розміщуються у храмах, на форумах,
монетах

Стиль портретів змінювався залежно
від політичної ситуації, ідеології та
особистості правителя

У портретах імператорів
поєднувалися **реалізм (веризм)**
з ідеалізацією

Важливим елементом образу стали
зачіски, за якими дослідники
визначають **приналежність до певної**
епохи правління династій чи
конкретного імператора

Золоті монети із зображеннями на аверсі
імператорів Римської держави

ЕПОХА АВГУСТА,
ДИНАСТІЯ ЮЛІЇВ-КЛАВДІЇВ
(27 рр. до н. е. – 68 р. н. е.)

Основи мистецтва імператорського Риму були закладені в епоху правління першого імператора – Октавіана Августа

Цей час вирізнявся високим рівнем розвитку культури, через що отримав назву «ЗОЛОТИЙ ВІК» Римської держави

Статуя Августа з Пріма Порти, близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур, Ватиканські музеї, Рим

Бюст імператора Октавіана Августа,
кінець I ст. до н. е.,
Гліптотека, Мюнхен

ІМПЕРАТОР ОКТАВІАН АВГУСТ (27 р. до н. е. – 14 р. н. е.)

Гай Юлій Цезар Октавіан Август (при народженні Гай Октавій) (63 р. до н. е. – 14 р. н. е.) – **перший імператор**, походив з багатой незнатной сім'ї, був **внучатим племінником Юлія Цезаря**, який його у 44 році до н. е. **усиновив**

Під час правління **розширив кордони Римської держави** – включив великі території на Рейні та Дунаї, в Іспанії, Єгипті, Іудеї та Галатії

Започаткував **культ імператора**, одним із проявів якого стало перейменування одного з **місяців на augustus («август»)**

Своїх синів він не мав, тому врешті **владу передав пасинку Тіберію**, а **династія Юліїв-Клавдіїв**, з якої походив Август, правила до 68 року нашої ери

Жовтий – територія на 31 р. до н. е.
Темно-зелений – 31 – 19 рр. до н. е.
Зелений – 19 – 9 рр. до н. е.
Світло-зелений – 9 р. до н. е. – 6 р. н. е.
Рожевий – клієнтські царства

Римська імперія часів Октавіана Августа

Клієнтські царства – незалежні держави, що знаходилися під політичним та військовим протекторатом та були контрольовані Римською імперією

«АВГУСТІВСЬКИЙ КЛАСИЦИЗМ»

Бюст імператора Октавіана Августа, кінець I ст. до н. е., Гліптотека, Мюнхен

У період правління Октавіана Августа важливим аспектом, що **вплинув на розвиток** римського мистецтва, стало **грецьке мистецтво класичного періоду V – IV ст. до н. е.**, зокрема скульптора **Леохара**

Мистецтво епохи Октавіана Августа отримало назву **«августівський класицизм»**

Для скульптури цього періоду були характерні такі риси:

- **від грецької класики** – простота, стриманість, узагальненість образу, згладжені та відполіровані поверхні, що надавали образу ідеалізації у поєднанні з **римською традицією** – відображення документальної точності рис обличчя

ПОРТРЕТИ ОКТАВІАНА АВГУСТА

Каменя з портретом Октавіана Августа,
14 – 20 рр. н. е.,
Британський музей, Лондон

Офіційний стиль римського мистецтва проявився в численних скульптурних образах **Октавіана Августа та його сім'ї**

Багато зображень на честь прославленого римського імператора і полководця було створено ще за його життя

Для римлян він став справжнім **еталоном громадянськості та патріотизму**

Октавіана Августа зображували у різних позах, одязі та під час виконання державних справ

Після смерті імператора обожнили та **ототожнювали з різними богами**

Поширеними були портрети імператора як у формі **бюстів**, так і **парадні статуї на повний зріст**

* *Бесіда*

«СТАТУЯ АВГУСТА З ПРІМА ПОРТА»

Статуя Августа з Пріма Порти,
близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур,
Ватиканські музеї, Рим

- Перед нами статуя першого римського імператора Октавіана Августа. Відомо, що він додав до свого імені титул «Август», що означає «Божественний»
- Октавіан Август зображений на повний зріст з піднятою правою рукою, лівою рукою підтримує плащ, він одягнений у військовий панцир, біля його ніг – Амур на дельфіні
- Які ви бачите характерні римські риси? Які деталі говорять про вплив грецького класичного мистецтва?
- Що означає жест піднятої руки та одяг? У ролі кого представлений імператор?
- Як ви вважаєте, чому імператор зображений босим і на що може натякати образ Амура, сина Венери?

СТАТУЯ АВГУСТА З ПРІМА ПОРТА

Скульптура була знайдена в 1863 році на віллі Лівії поблизу Пріма Порта, недалеко від Риму

Імовірно, ця мармурова статуя була **копією**, зробленою **для дружини Лівії** після смерті Августа у 14 р. н. е. з **бронзової статуї**, встановленої на його честь **близько 20 р. до н. е.**

Статуя Августа з Пріма Порта, близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур, висота 2,04 м, Ватиканські музеї, музей К'ярамонті, Рим

ПАРАДНИЙ РЕПРЕЗЕНТАТИВНИЙ ПОРТРЕТ

У цій знаменитій статуї Август зображений у розквіті влади

Це **парадний репрезентативний портрет**, що зображує імператора на повний зріст, з атрибутами влади, прославляючи **Октавіана Августа як обожненого правителя**

Його **поза оратора** з піднятою рукою, що звертається з промовою до війська, наслідує республіканські зображення

Навколо стегон фігуру Августа огортає перекинута через ліву руку **плащ палу** (**палудаментум** – лат. paludamentum)

Статуя Августа з Пріма Порта, близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур, висота 204 см, Ватиканські музеї, Музей К'ярамонті, Рим

ІСТОРИЧНІ РЕЛЬЄФИ ЛОРІКИ (ВІЙСЬКОВОГО ПАНЦИРА)

Статуя Августа з Пріма Порта,
близько 20 – 17 рр. до н. е., фрагмент

Імператор зображений
у **військовому шкіряному панцирі – лоріці** (лат. lorica)

Панцир прикрашений **історичними рельєфами**:

- центральна сцена рельєфу зображує **парфянина, який передає римському полководцю знаки легіону**, захоплені парфянами у 40 р. до н. е. та повернуті у 20 р. до н. е. римлянам у результаті дипломатичних переговорів;
- по боках – дві жіночі **алегоричні фігури**, що уособлюють переможені Августом **Германію і Далмацію**, які стали провінціями Римської імперії

ОБРАЗИ БОГІВ НА РЕЛЬЄФАХ ПАНЦИРА

Весь космос є свідком успіху
Августівської політики:

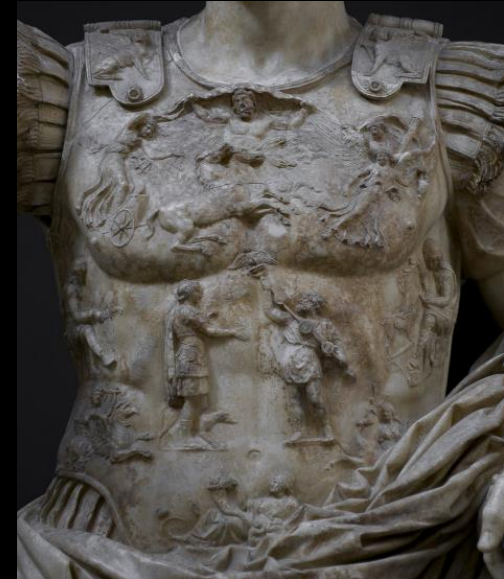
- зверху **Целус** (бог неба) тримає свою розкинуту мантию, **Соле** (Геліос) на квадризі, перед ним – **Аврора** (ранкова зоря), внизу **Теллус**, римська богиня Землі, з рогом достатку;
- по боках – **Аполлон** з лірою в руках, на крилатому грифоні, та **Діана** зі смолоскипом, на олені

На задній частині панцира – зображення **трофея**

Статуя Августа з Пріма Порта,
близько 20 – 17 рр. до н. е., фрагмент

Статуя Августа з Пріма Порта, фрагменти,
близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур
Ватиканські музеї, Музей К'ярамонті, Рим

Статуя Августа
з Пріма Порта,
бл. 20 – 17 рр. до н. е.,
фрагменти рельєфів
панцира

Статуя Августа з Пріма Порта,
близько 20 – 17 рр. до н. е.,
фрагменти рельєфів панцира

Статуя Августа з Пріма Порта,
близько 20 – 17 рр. до н. е.,
фрагменти рельєфів панцира

КЛАСИЧНІ ДЕТАЛІ

Фігура Октавіана Августа стоїть в класичній **позі контрапосту** – з опорою на праву ногу, ліва нога відведена назад

Героїчна оголеність грецьких статуй тут носить умовний характер – оголені лише ноги Августа

У статуї оголені ноги поєднуються з одягненим у туніку і панцир торсом римського полководця

Фігура **Амура на дельфіні** біля ніг Августа говорить про оспіване Вергілієм **божественне походження Августа від прародительки роду Юліїв – богині Венери**

Статуя Августа з Пріма Порта, близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур
Ватиканські музеї, Музей К'ярамонті, Рим

Статуя Августа з Пріма Порта,
близько 20 – 17 рр. до н. е., мрамур
Ватиканські музеї, Музей К'ярамонті, Рим

ОБЛИЧЧЯ АВГУСТА

Статуя з Пріма Порта відноситься до типу портретів Августа зрілого віку, в якій відображені такі риси:

- пряме **чоло**
- красивий, ледь вигнутий **ніс**
- тонкі, стиснуті **губи**
- спокійний та ясний **погляд**

Історик Светоній згадував про світлі та блискучі очі Августа та силу погляду, коли будь-хто під його проникливим поглядом, наче осліплений променями сонця, опускав голову

Ідеалізація обличчя в дусі грецької класики добре поєднуються з передачею **індивідуальних рис**

Статуя Августа з Пріма Порта, близько 20 – 17 рр. до н. е., фрагмент

ЗАЧІСКА АВГУСТА – «V»-подібний чубчик

Август запроваджує канонічну ідеалізовану зачіску – коротке хвилясте волосся, чубчик із двома симетричними пасмами у формі «V» над правим оком

Зачіска Августа втілювала грецькі класичні ідеали – молодість, гармонію, божественність

Його наступники (Тиберій, Калігула, Клавдій, Нерон) або наслідували цю модель зачіски, або її змінювали, зберігаючи плавну симетрію та пригладжене укладання

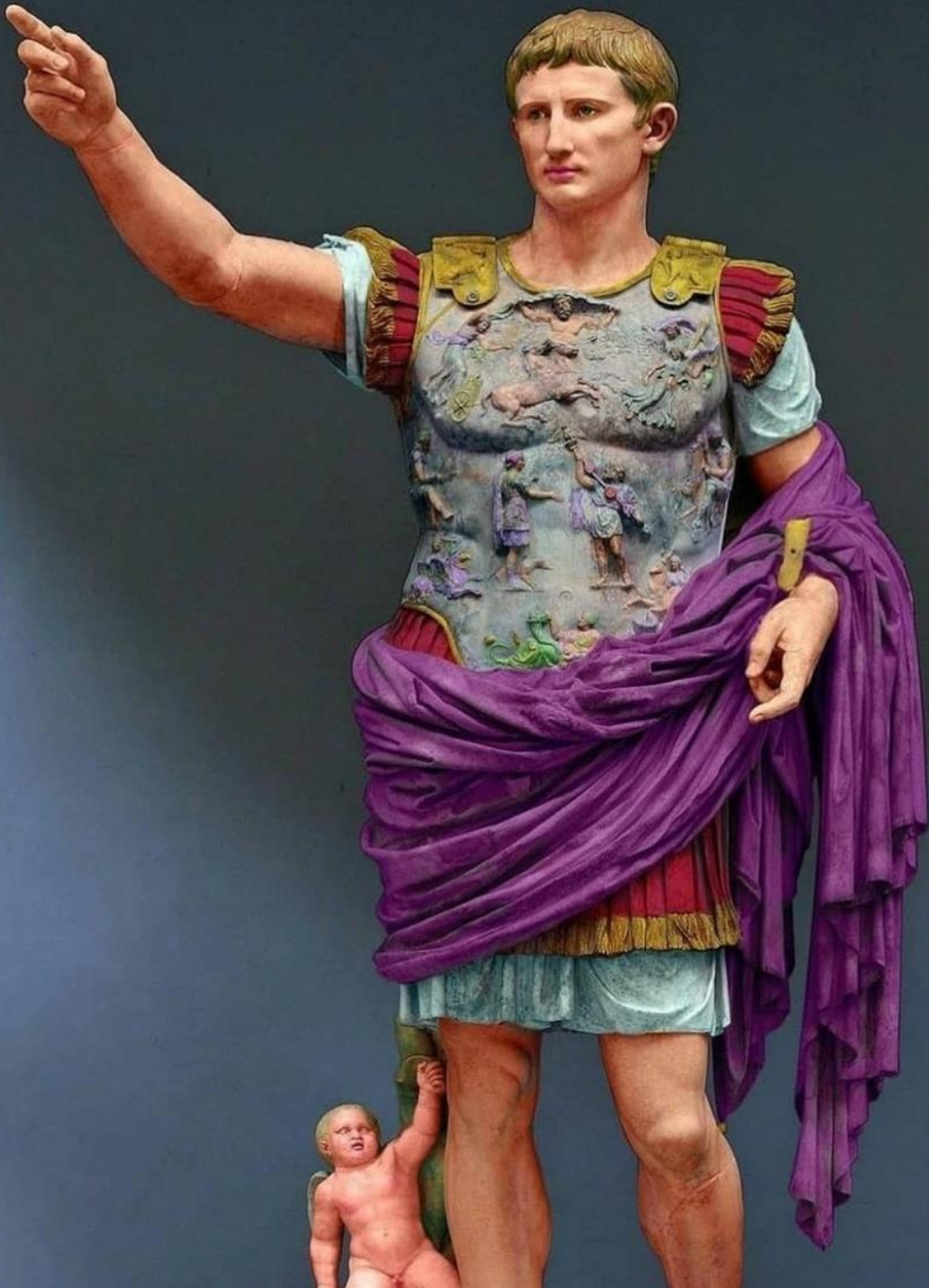
Зачіска визначала спадкоємність імператорської влади – «августівська» зовнішність ототожнювалася із законним правителем

Статуя Августа з Пріма Порта, близько 20 – 17 рр. до н. е., фрагмент

ПОЛІХРОМНИЙ РОЗПИС

На волоссі, очах, плащі та панцирі Августа збереглися сліди розфарбовування, оголені частини тіла були тоновані фарбою тілесного кольору

1 – передача знаків
легіону парфянином
римському полководцю

2, 3 – алегоричні фігури
Германії та Далмації

4 – бог сонця **Соле**
(Геліос)

5, 6 – Аврора (богиня
ранкової зорі)
та персоніфікація
ранкової роси

7 – бог неба **Целус**

8 – бог сонця **Аполлон**

9 – богиня полювання
та Місяця **Діана**
(Артеміда)

10 – богиня землі **Теллус**

Реконструкція поліхромного розпису
панцира Октавіана Августа
History in 3D, 2024

Реконструкція поліхромного розпису
статуї Августа з Пріма Порта

Реконструкції поліхромного розпису
статуї Августа з Пріма Порта
History in 3D, 2024

Статуя Августа
з Пріма Порта,
близько 20 – 17 рр. до н. е.,
мармур, висота 204 см,
Ватиканські музеї, Рим

Статуя Августа з Пріма Порта, близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур, висота 204 см, Ватиканські музеї, Музей К'ярамонті, Рим

Статуя Августа з Пріма Порти, близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур, фрагменти, Ватиканські музеї, Музей К'ярамонті, Рим

СТАТУЯ ОКТАВІАНА АВГУСТА В ОБРАЗІ ВЕРХОВНОГО ЖЕРЦЯ

Титул верховного жерця (Pontifex Maximus) Римської держави Август узяв на себе в 12 р. до н. е.

Зображення у жрецькому образі демонструє **злиття політичної та релігійної влади** – імператор не лише правитель, а й посередник між богами та громадою

Через скульптурний портрет Август стверджує культ імператорської особи та представляє владу як священну

Статуя Октавіана Августа в образі верховного жерця, з вілли Лівії в Пріма Порта, близько 12 р. до н. е., мармур
Національний римський музей,
Палаццо Массімо алле Терме, Рим

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

Август зображений у повний зріст, стоячи в спокійній позі з опорою на одну ногу (класична поза контрапосту)

Імператор одягнений у римську тогу

Його голова покрита складеним по-жрецьки краєм тоги – «capite velato» (покрита голова), що вказує на виконання релігійного ритуалу

В одній руці він тримає патеру (ритуальну чашу) для підношення пожертви богам на жертovníк

Обличчя Августа ідеалізоване, молоде, із гармонійними рисами – це підкреслювало ідею «вічної молодості» та божественної природи правителя

Статуя Октавіана Августа в образі верховного жерця, з вілли Лівії в Пріма Порта, близько 12 р. до н. е., мармур, Національний римський музей, Палаццо Массімо алле Терме, Рим

Статуя Октавіана Августа в образі верховного жерця, з вілли Лівії в Пріма Порта, бл. 12 р. до н. е., Національний римський музей, Палаццо Массімо алле Терме, Рим

СТАТУЯ ОКТАВІАНА АВГУСТА В ОБРАЗІ ЮПІТЕРА

Август зображений в образі римського верховного бога Юпітера – сидячи на троні та зі скіпетром у лівій руці

У правій руці, подібно богу, він тримає богиню слави й перемоги Вікторію, яка стоїть на сфері, що символізує панування над світом

За основу була взята класична грецька статуя Зевса Олімпійського, роботи Фідія

Статуя Октавіана Августа в образі Юпітера, знайдена в Кумах, початок I ст. н. е., мармур

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

Тіло Октавіана Августа **ідеалізоване**, вираз обличчя спокійний, мармурова поверхня скульптури **відполірована**

Оголеність торса і стоп ніг є ознакою **божественного походження** за зразком **грецьких статуй**

Суто **римськими рисами** є передача **індивідуальних портретних рис** обличчя та **накинута на тіло тога**

В образі відчувається певний **контраст ідеалізованого тіла** за зразком **класичних грецьких статуй** та **портретної голови імператора**

Статуя Октавіана Августа в образі Юпітера, відкрита в Кумах, початок I ст. н. е.

Статуя «Октавіан Август в образі Юпітера Капітолійського», Геркуланум, 45 – 50 рр. н. е., Національний археологічний музей, Неаполь

ЗАГАЛЬНІ РИСИ СКУЛЬПТУРНИХ ОБРАЗІВ ОКТАВІАНА АВГУСТА

У скульптурних портретах Октавіана Августа відобразилися його **зовнішність, характер та політичні ідеї:**

- **холоднокровний стратег, реформатор, творець імперії**
- **символ мудрого правителя й божественного посередника**
- **стрункий, із правильними рисами обличчя**
- **у портретах зображувався ідеалізованим, молодим незалежно від віку**

Голова Октавіана Августа (тип «Август з Пріма Порта»), доєднана до сучасного бюсту, початок I ст. н. е., музей Торлонія, Рим

- вираз обличчя стриманий, спокійний, аристократичний
- гладка шкіра, ідеальні пропорції – наслідування грецьких канонів
- характерна зачіска з V-подібною формою прядок над чолом, симетричні пасма – ознака стилізації під божество

Голова Октавіана Августа (тип «Август з Пріма Порта»), фрагмент, початок I ст. н. е., музей Торлонія, Рим

ПОРТРЕТИ ДИНАСТІЇ ЮЛІЇВ-КЛАВДІЇВ

У портретах наступників імператора Августа – правителів з династії Юліїв-Клавдіїв **класицистичний напрям** продовжував зберігатися, хоча отримав більш рафіновану форму

Традиційним стало зображення **обоженого імператора**

У **40-х роках** поступово відроджується інтерес до передачі **індивідуальних рис людини**

Династія Юліїв-Клавдіїв, імператори після Октавіана Августа: Тиберій, Калігула, Клавдій, Нерон

СТАТУЯ КЛАВДІЯ В ОБРАЗІ ЮПІТЕРА

Імператор Клавдій зображений в образі верховного бога Юпітера – у дубовому вінку, зі скіпетром у лівій руці та орлом біля ніг

У правій руці він тримає **жертвну чашу**, його жест нагадує образ Октавіана Августа в образі верховного жерця

Очевидною є різниця між **ідеалізованим класичним тілом** і **портретною головою** немолодої людини

Подібна **реалістичність** (відстовбурчені вуха, зморшки на обличчі) з'являється в **портретах імператорів вперше**

Статуя «Клавдій в образі Юпітера»,
I ст. н. е., музеї Ватикану, Рим

ЖІНОЧІ ПОРТРЕТИ ЕПОХИ АВГУСТА

Жіночий портрет у період Августа отримав більш **самостійне значення**, ніж раніше

Портрети стали важливим засобом **політичної репрезентації** та відображенням **ідеалів нової епохи** – «золотого віку» Августа

Вони поєднували риси **індивідуального портретування з ідеалізацією**, відсилаючи до **класичних зразків** грецького мистецтва

Численні **портрети Лівії**, дружини імператора Августа, сформували певний **тип зображення** і стали **зразком для наслідування**

Портрет Лівії в образі Салюс,
41 – 54 рр. н. е., мармур,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Статуя Лівії з вілли Містерій в Помпеях,
кінець I ст. до н. е. – початок I ст. н. е.,
Антикваріум, Боскореале

ЛІВІЯ ДРУЗІЛЛА

Лівія Друзілла (58 р. до н. е. – 29 р. н. е.) була **третьою дружиною** Октавіана Августа

Перші два шлюби Августа були нетривалими

Познайомившись з Лівією в 39 р. до н. е., Октавіан закохався в неї з першого погляду, вона на той момент була одружена з Тиберієм Кладієм Нероном

У 41 р. до н. е. Август розлучився зі своєю дружиною в день, коли та народила йому єдину доньку Юлію

Через три дні після того, як **Лівія народила сина Тиберія** від свого чоловіка, Август одружився на ній

На момент шлюбу **Лівії було 19 років, Августу – 23 роки**

У шлюбі вони **дітей не мали**, разом прожили **52 роки**

Август помер у 14 р. н. е. у віці 77 років на руках Лівії, якій було 72 роки

За його заповітом Лівія отримала **титул «Августа» («Божественна»)**

Лівія померла у 29 р. н. е. у віці 87 років, спадкоємцем влади став Тиберій

Статуя Лівії з вілли Містерій в Помпеях, кінець I ст. до н. е. – початок I ст. н. е., Антикваріум, Боскорреале

ПОРТРЕТ ЛІВІЇ

Цей портрет Лівії, знайдений в Єгипті у Фаюмі, є **найбільш поширеним типом зображення імператриці**

На портреті Лівії близько 30 – 35 років, у неї великі очі, маленький рот та ледь помітне подвійне підборіддя

На частині торса бюста Лівії можна побачити одяг без рукавів поверх туніки

Бюст Лівії, знайдений у Фаюмі (Єгипет), копія 4 року н. е. з оригіналу 27 – 23 рр. до н. е., мрамур, висота 34 см, Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

ЗАЧІСКА ЛІВІЇ – NODUS

На багатьох портретах Лівії можна побачити **характерну зачіску**, яка отримала назву **нодус** (від лат. **nodus** – «вузол»)

Зачіска має вигляд **пучка волосся (нодуса)**, викладеного над чолом

На потилиці заплетена **коса** та зібрана з сильно **накрученим волоссям над скронями** у низький **вузол**

Легкі прядки волосся вибиваються із зачіски на чоло, що оживлює продуману конструкцію

Моду на таку зачіску започаткувала Октавія, сестра Августа, у 40 – 39 рр. до н. е., та була популярною у наступне покоління

Бюст Лівії, копія 4 року н. е.
з оригіналу 27 – 23 рр. до н. е.,

Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Бюст Лівії, знайдений у Фаюмі (Єгипет),
копія 4 року н. е. з оригіналу 27 – 23 рр. до н. е.,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

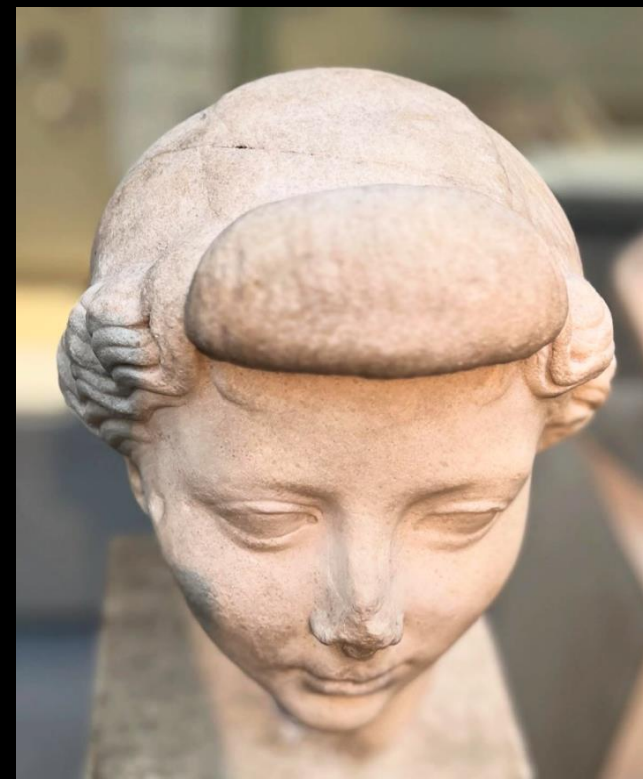
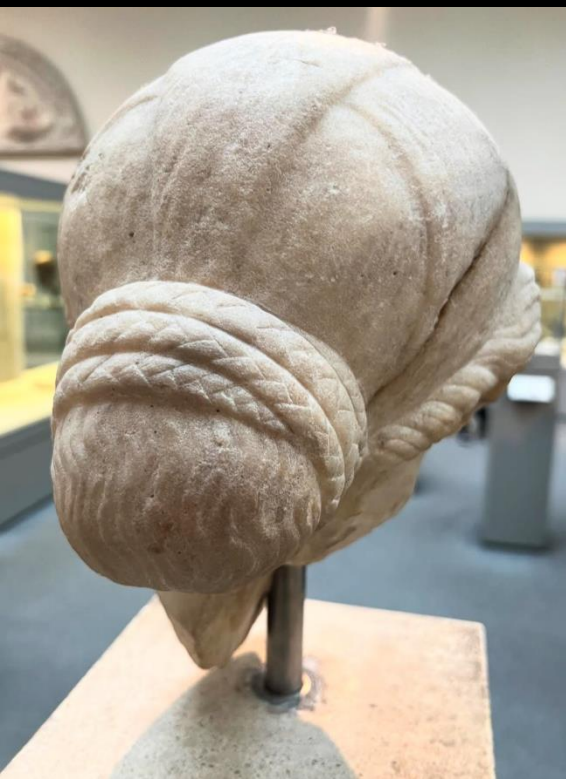
Комп'ютерна реконструкція
поліхромного розпису бюсту Лівії,
History in 3D, 2024

Бюст Лівії, знайдений у Фаюмі (Єгипет),
копія 4 року н. е. з оригіналу 27 – 23 рр. до н. е.,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

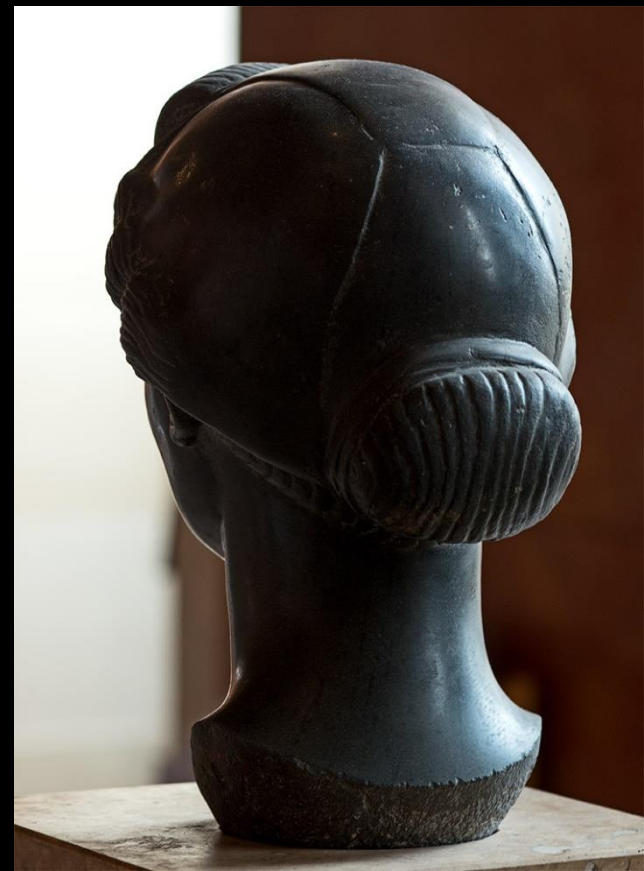
Бюст Лівії, знайдений у Фаюмі (Єгипет),
копія 4 року н. е.
з оригіналу 27 – 23 рр. до н. е.,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Голова Лівії,
25 – 1 рр. до н. е., мармур
Британський музей, Лондон

Бюст Лівії, дружини Октавіана Августа,
кінець I ст. до н. е., мармур

Лівія Друзілла,
близько 31 р. до н. е., базальт, висота 32 см,
Лувр, Париж

ПОРТРЕТИ ЛІВІЇ ЯК ОБРАЗ РИМСЬКОЇ МАТРОНИ

Усі різновиди портретів **Лівії із зачіскою «нодус»** втілювали образ римської матрони – вільнонародженої одруженої жінки з гарною репутацією, яка належала вищому суспільству

Головними якостями римської матрони були такі як **casta** (лат. casta – непорочна, цнотлива жінка) та **univira** (лат. univira – жінка, що була лише один раз у шлюбі)

Портрет Лівії Августи в похилому віці, знайдений у річці Тибр, перша пол. I ст. н. е., мармур, висота 30,5 см
Римський національний музей, Палаццо Массімо в Термах, Рим

Лівія в образі Салюс,
копія 41 – 54 рр. н. е. з оригіналу
поч. I ст. н. е. часів правління Клавдія,
мармур, висота 47 см,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

ПОРТРЕТ ЛІВІЇ В ОБРАЗІ САЛЮС

Портрет Лівії в образі Салюс поєднав **індивідуальні риси** реальної особи з **алегоричним образом богині**

Салюс – богиня здоров'я, безпеки, благополуччя держави і громадян, в пізньореспубліканський і ранньоримський період її культ отримав нове політичне значення – вона **символізувала стабільність Римської держави**

Лівія була не просто дружиною першого імператора – вона стала **уособленням традиційної римської матрони**, зразком чеснот, таких як **скромність** (пудіцитія), **гідність** (гравітас), **вірність** (фідес)

Після смерті Августа була обожнена як Діва Августа («божественна діва»)

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

Обличчя Лівії ідеалізоване – майже без ознак старіння, що втілює **персоніфікацію чеснот**

Зачіска має центральний поділ, розділяючи **хвилясте волосся** на дві симетричні частини

Центральний поділ і симетрія – риса, характерна для **грецьких зачісок**, втілює класичний канон краси, де рівномірно поділене волосся символізувало **гармонію, порядок, ідеальну врівноваженість**

У волоссі збереглися рештки діадеми над пучком волосся на потилиці

Колосальні розміри голови говорять про те, що, імовірно, портрет був створений після смерті Лівії в часи імператора Клавдія, коли Лівія вже була обожнена

Лівія в образі Салюс,
копія 41 – 54 рр. н. е. з оригіналу
поч. I ст. н. е., мармур, висота 47 см,
Нова Карлсберзька гліптотека,
Копенгаген

Лівія в образі Салюс,
копія 41 – 54 рр. н. е. з оригіналу початок I ст. н. е.
часів правління Клавдія, мармур, висота 47 см,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

СТАТУЯ ЛІВІЇ З ВІЛЛИ МІСТЕРІЙ

Статуя Лівії була **знайдена** під час розкопок **вілли Містерій в Помпеях**

Лівія зображена в традиційному римському жіночому одязі – плащі **паллі** (лат. pallium), накинутому на голову

Відразу після розкопок **рештки розфарбовування** статуї були **яскравішими**, ніж зараз

Волосся мало **рудий відтінок**, брови, вії, очі були намальовані

Заглиблення у волоссі вказує на наявність **вставної діадеми**, яка наразі втрачена

Голова і фігура статуї були **створені окремо**, тому існує припущення, що голова Лівії замінила собою колишній портрет «господині» дому

Статуя Лівії з вілли Містерій в Помпеях, близько 20 р. н. е., Антикваріум, Боскореале

Статуя Лівії
з вілли Містерій
в Помпеях,
близько 20 р. н. е.,
Антикваріум,
Боскореале

СТАТУЯ ЛІВІЇ В ОБРАЗІ БОГІНИ ЦЕРЕРИ

Статуя представляє Лівію в образі **богині родючості і землеробства Церери** з її **атрибутами**: рогом достатку, вінком з квітів, фруктами й овочами, колоссям пшениці

Розміри статуї **перевищують натуральний розмір**, що відображає обожнення Лівії через 13 років після її смерті

На Лівії одягнена **стола** – **традиційний одяг римської матрони**, достойної матері сімейства

Статуя Лівії в образі благої богині Церери, 15 – 45 рр. н. е., мармур, Лувр, Париж

Статуя Лівії в образі благої богині Церери,
15 – 45 рр. н. е., мармур, Лувр, Париж

ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ ЖІНОЧИХ ПОРТРЕТІВ ЕПОХИ АВГУСТА

Бюст Юлії Старшої, доньки Августа
від другого шлюбу,
наслідує тип зображення Лівії,
музей Сен-Раймон в Тулузі

Ідеалізація зовнішності: риси обличчя згладжені, симетричні, з ідеалізованим спокоєм – це перегукується із класичною грецькою традицією

М'яке моделювання обличчя: використовувалась техніка плавного переходу світлотіней, що надавала образам ніжності та живості

Витонченість та стриманість: портрети передають уявлення про скромність, чесноти та традиційні цінності, якими мали вирізнятись жінки в новій моральній програмі Августа

Поєднання реалізму з алегорією: деякі портрети зберігають індивідуальні риси, але часто жінки зображуються як богині чи в образі уособлень чеснот (наприклад, скромність)

Бюст літньої жінки із зачісною «nodus»,
кінець I ст. до н. е., мармур,
Римський національний музей, Палаццо Массімо в Термах, Рим

ЕПОХА ДИНАСТІЇ ФЛАВІЇВ (68 – 96 рр. н. е.)

Після смерті імператора Нерона та громадянської війни у 68 році до влади приходять **Веспасіан, засновник династії Флавіїв**, потім з 79 року правлять його сини **Тит** (79 – 80 рр.) та **Доміціан** (81 – 96 рр.)

Бюст Веспасіана,
2 пол. I ст. н. е., мармур, Лувр, Париж

ІМПЕРАТОР ВЕСПАСІАН (69 – 79 рр. н. е.)

Тит Флавій Веспасіан (7 – 79 рр. н. е.) був досвідченим полководцем і прагматичним адміністратором, прийшов до влади у 62 роки, був першим імператором Риму, який **не належав до аристократів** – був онуком селянина і сином вершника

Своє **прізвище «Веспасіан»** отримав, можливо, через свою улюблену справу – бджільництво (**лат. vespa – оса**), але, скоріше за все, від номена (родового імені) його матері Веспасії Полли

Бюст Веспасіана, друга половина I ст. н. е., мармур, копія з оригіналу, що зберігається в колекції Лувру, Париж

Бюст Веспасіана, близько 80 р. н. е., мармур, Національний археологічний музей, Неаполь

Веспасіан був **стриманим, суворим, але розсудливим** правителем, далеким від пишноти попередників

У своїй політиці він був близьким до народу та **прагнув відновити фінансову стабільність** після правління Нерона та хаосу останніх імператорів

Веспасіан відновив дисципліну в армії, спрямував свою діяльність, щоб **зберегти мир і покращити управління**, укріпив владу в **Іудеї, Британії, Африці та Іберії**

За його правління розпочалося будівництво найбільшого амфітеатру імперії – **Колізею** (амфітеатру Флавіїв)

Веспасіан використовував будь-які способи поповнення казни – збільшив податки, зокрема, ввів податок на громадські вбиральні

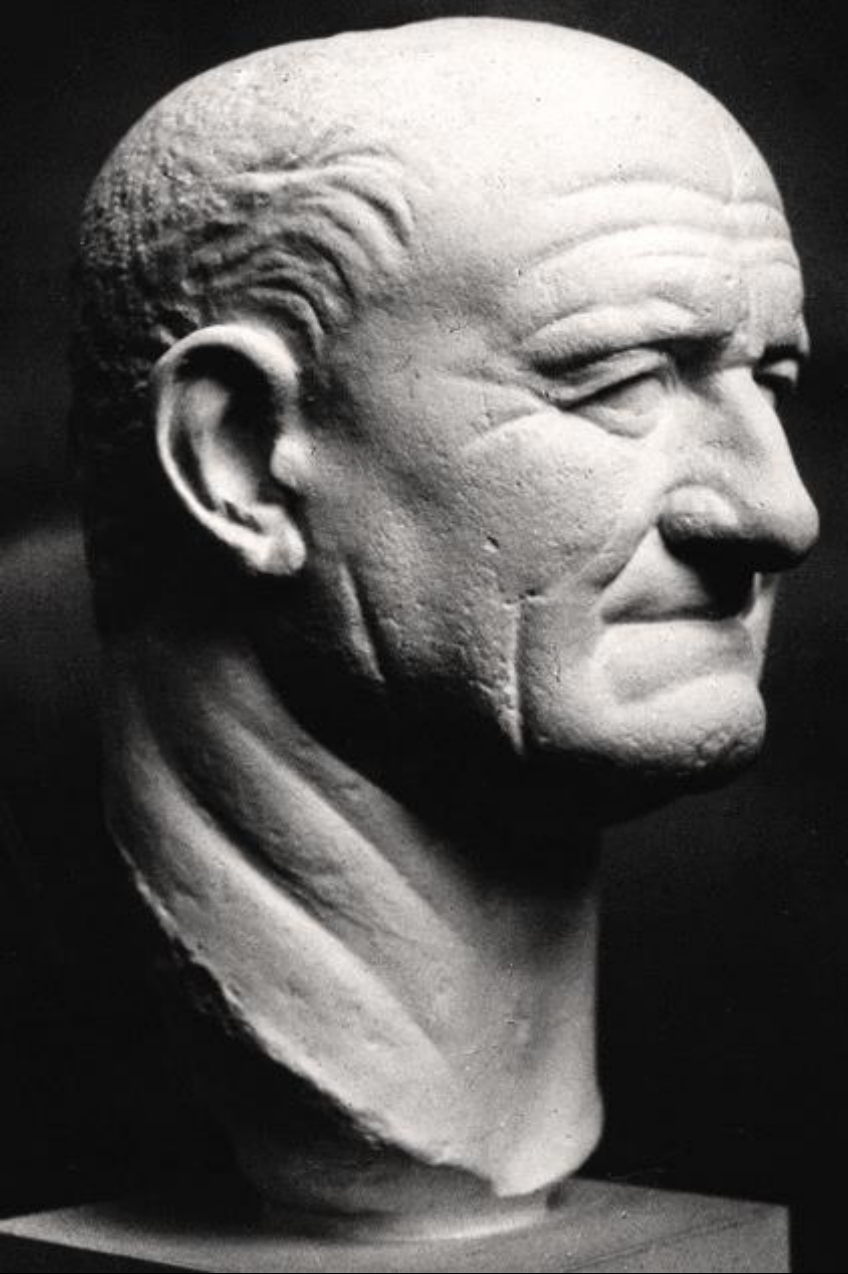
Його син Тит дорікнув батьку у такому способі поповнення державної скарбниці, на що Веспасіан промовив крилатий вислів: «Гроші не пахнуть», піднісши до носа Тита монету, отриману з податку на сечу в громадських вбиральнях та фулоніках (пральнях)

Золоті монети ауреуси періоду правління Веспасіана, Аверс: бюсти Веспасіана, Тита, Доміціана
Реверс: богиня Еквітас з терезами та богиня миру Пакс (PAX) з кадуцеєм

IMPERIUM ROMANUM 68 - 69 AD

Римська імперія у 68 – 69 рр. н. е.
Синім кольором показані провінції, лояльні Веспасіану, а сірим – Вітеллію

Голова Веспасіана,
мармур, друга половина I ст. н. е.

ПОРТРЕТ ЧАСІВ ДИНАСТІЇ ФЛАВІЇВ: НОВИЙ РЕАЛІЗМ

У портретах епохи Флавіїв поєднуються **республіканський веризм** із **залишками ідеалізації** династії Юліїв-Клавдіїв

Зростає **інтерес до індивідуалізму**

Особливістю цього періоду в скульптурному портреті було звернення до **елліністичного мистецтва**, яке проявилось через:

- **реалістичність** передачі рис
- **драматизм, динамізм** форм
- **живописність** як скульптурний прийом – **пластичне ліплення форми**, **більший контраст світла й тіні** за допомогою **випуклого рельєфу**

ТЕХНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРОБКИ МАРМУРУ, ЗАСТОСУВАННЯ БУРАВУ

У період Флавіїв зростає майстерність у **передачі різних фактур** – шкіри, волосся, тканини

Часто поверхня мarmуру обробляється контрастно: **шкіра полірується, волосся залишається матової фактури**

В обробці мarmуру починають використовувати **бурав і свердло для створення глибоких тіней, особливо в зачісках**

Поверхні моделюються з великою увагою до **гри світла** – формується **ефект пластичної глибини**

Виставка римського скульптурного портрета
в Музеї старожитностей у Лейдені

ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІЧИХ ПОРТРЕТІВ ЧАСІВ ФЛАВІЇВ

У чоловічих портретах переважає **стриманий реалізм** та прагнення до **індивідуалізації** портретного образу

У портретах акцентуються **вік, досвід, моральна сила**

Волосся оброблене просто, **коротке без надмірностей**, у військовому стилі

Обличчя оживлюється **мімікою**, підкреслюються **найяскравіші риси**

Часто зустрічаються **суворі образи**, глибокі погляди та виразні зморшки

Статуя імператора Тита, фрагмент, друга пол. I ст. н. е., Ватиканські музеї, Рим

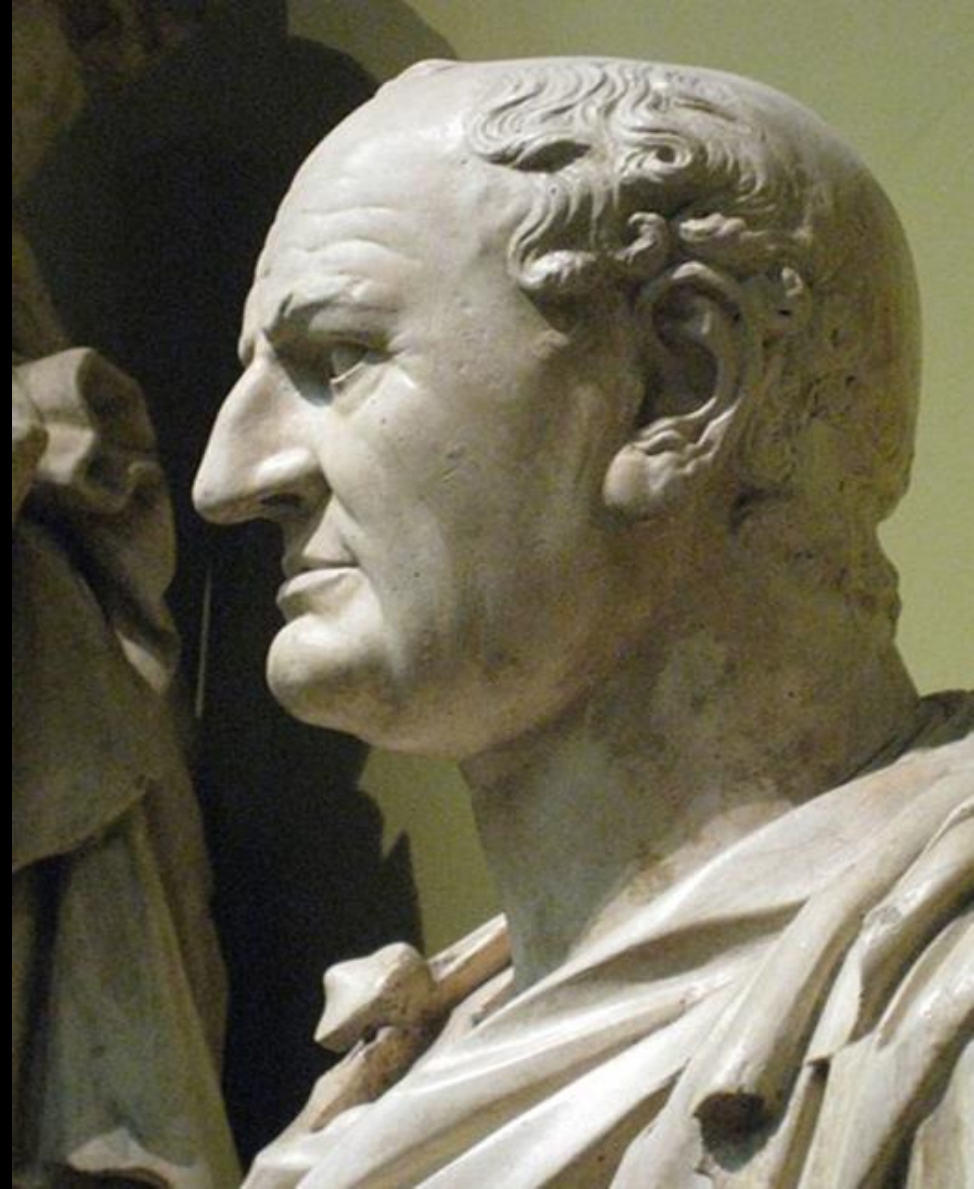

ПОРТРЕТИ ВЕСПАСΙΑНА

У портретах Веспасіан зображений з рисами зрілого чоловіка: зі зморшками, обвислими щоками, виступаючим вольовим підборіддям, носом з горбинкою

Відмова від ідеалізації підкреслювали його чесноти як суворого, практичного, працелюбного правителя, – такий реалізм перегукується з республіканським веризмом

Бюст Веспасіана,
друга пол. I ст. н. е., копія з оригіналу
з колекції Лувру, Париж

Бюст Веспасіана,
друга половина. I ст. н. е.,
копія з оригіналу з колекції Лувру, Париж

ПОРТРЕТ ВЕСПАСІАНА З КАРФАГЕНУ

Цей натуралістичний портрет Веспасіана зображує **вкрите зморшками обличчя загартованого у боях імператора**

Він має **напружений вираз обличчя**, який був у нього завжди, за свідченням римського письменника Светонія

Втрачений ніс – характерний дефект для багатьох античних статуй, отриманий або під час навмисного пошкодження, або в результаті падіння з постаменту

Голова статуї Веспасіана з Карфагену, 70 – 80 рр. н. е., мармур, висота 45,72 см, Британський музей, Лондон

Портрет Веспасіана, можливо, перероблений з бюсту Нерона

Бюст Веспасіана,
69 – 79 рр. н. е., висота 85 см,
Капітолійські музеї, Рим

Бюст Веспасіана, близько 80 р. н. е., фрагмент, мармур,
Національний археологічний музей, Неаполь

БЮСТ ВЕСПАСІАНА

Це один з найкращих портретів Веспасіана раннього періоду, виконаних близько 69 – 70 років

Скульптурна голова Веспасіана доєднана до бюсту сучасної роботи, має реставрації носа, частини нижньої губ і підборіддя, вух, шиї

Портрет імператора створений **в дусі веристичних портретів періоду Республіки**, підкреслює не лише фізіогномістичні риси зовнішності, а й **характер особистості**

Голова зображена в живому повороті, її форма – компактна, передає **характерні для Флавіїв дещо вкорочені пропорції обличчя**

Бюст Веспасіана,
близько 69 – 70 р. н. е., мармур,
Галерея Уффіці, Флоренція

Бюст Веспасіана, фрагмент,
бл. 69 – 70 р. н. е., мрамур,
Галерея Уффіці, Флоренція

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

Поверхня мрамору оброблена м'яко і живописно, наслідуючи елліністичну традицію: блискуча лисина, усміхнені очі, грубість шкіри чола і щік підкреслюється тонкими зморшками навколо очей

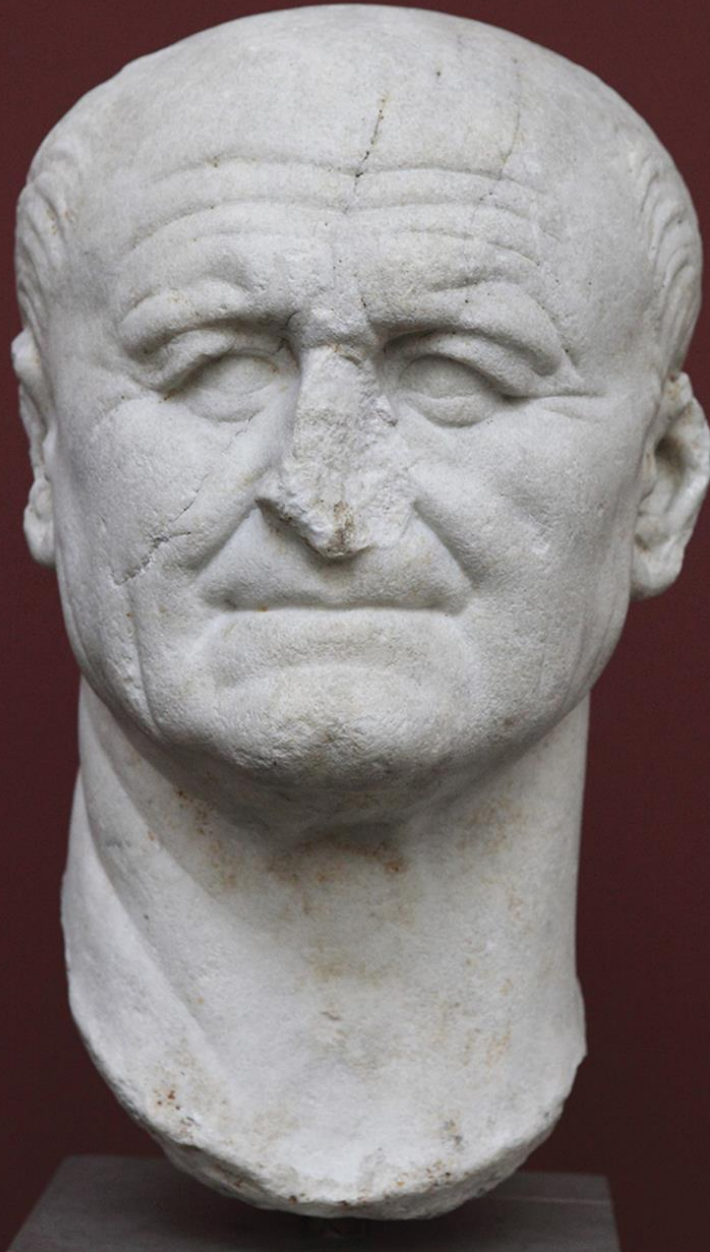
Моделювання нижньої частини обличчя виявляє **характерні особливості рота і підборіддя**, на сильній шиї позначені зморшки

Образ Веспасіана, втілений у цьому портреті, відповідає свідченням давніх авторів: він мав **вольовий характер, любив життя, був рішучим**, мав велике **почуття гумору**, яке дозволило зберігати гідність «нової» людини, яким він продовжував залишатися в очах старої, сенатської аристократії

Бюст Веспасіана,
близько 69 – 70 р. н. е., мрамур,
Галерея Уффіці, Флоренція

БЮСТ ВЕСПАСІАНА

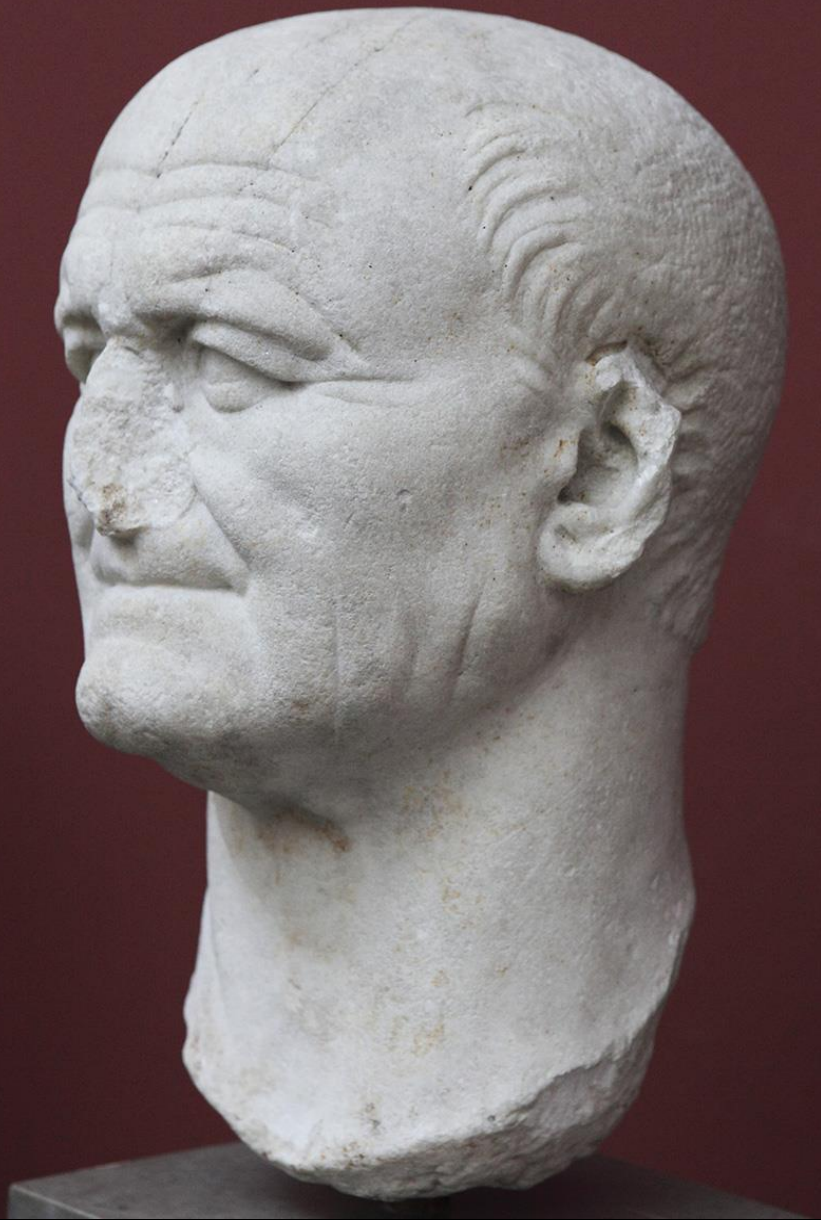

Цей портрет був створений наприкінці життя Веспасіана, проте образ передає **енергію та рішучість** немолодого імператора

Точно зображені характерні особливості: **квадратний череп, м'ясисте** обличчя з глибокими **зморшками, рот** з тонкими губами, форма якого свідчить про **беззубість**, маленькі **очі**

Отвір на задній частині шиї для штифта та на потилиці **бронзовий штифт** говорять про те, що колись **на голові був вінок**

Голова Веспасіана з Неаполя, близько 79 р. н. е., висота 40 см, Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

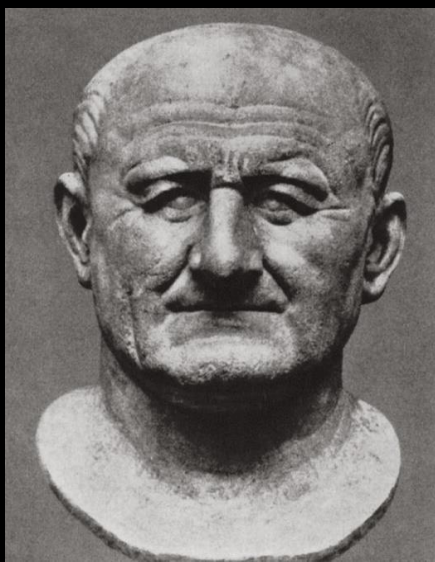
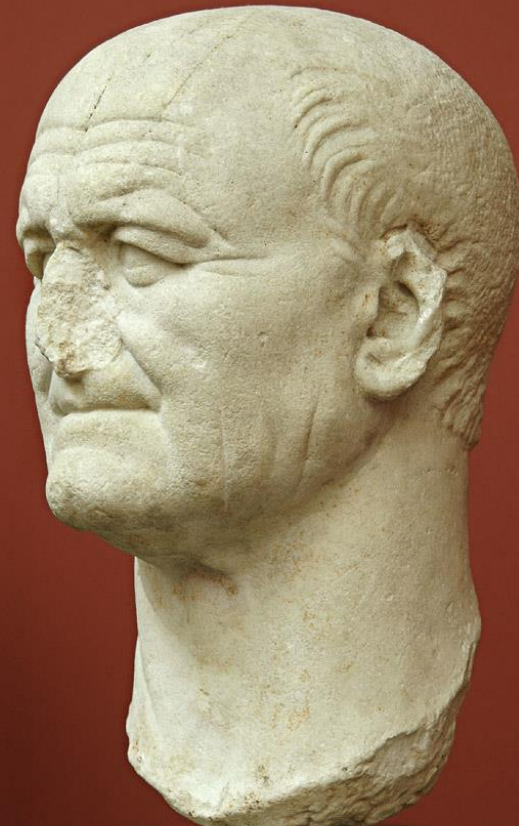
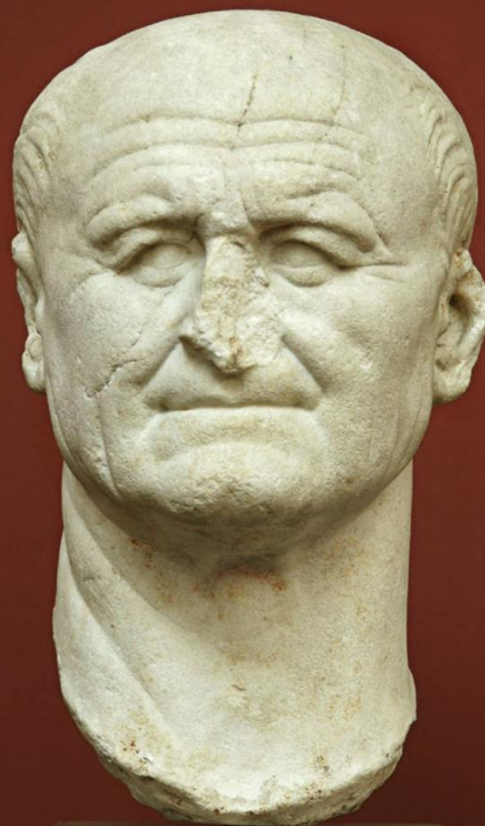
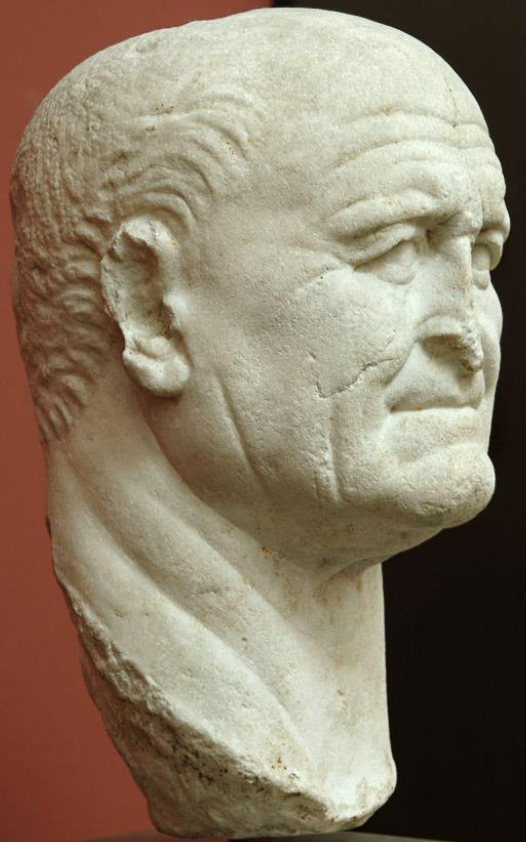
У портреті Веспасіана присутній елемент **графічності**: пластичне і живописне моделювання поєднується з тонкими врізаними **лініями, які передають зморшки та волосся**

Ретельно передані **ознаки старості**: глибокі зморшки, припухлі повіки

Проте **оптимістичне сприйняття ЖИТТЯ** залишилось: погляд зберігає гостроту і усміхнений блиск, а лінія рота – прямолінійність і твердість

Светоній згадував про Веспасіана як про людину з гумором: коли імператор **помирав, він жартував: «На жаль, я, здається, стаю богом»**

Голова Веспасіана з Неаполя,
близько 79 р. н. е., висота 40 см,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

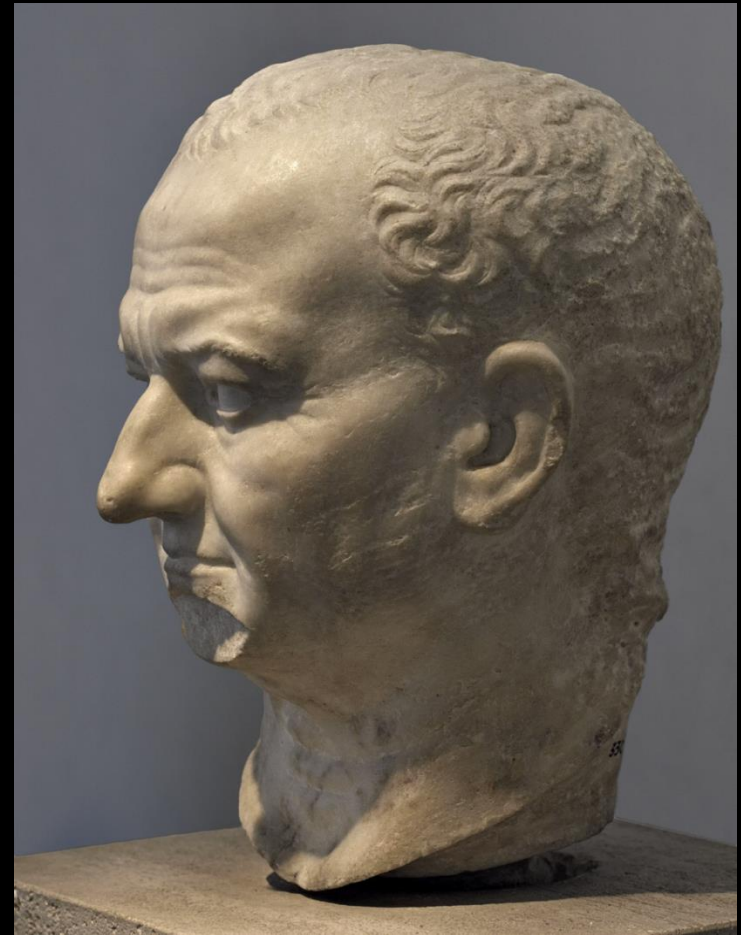
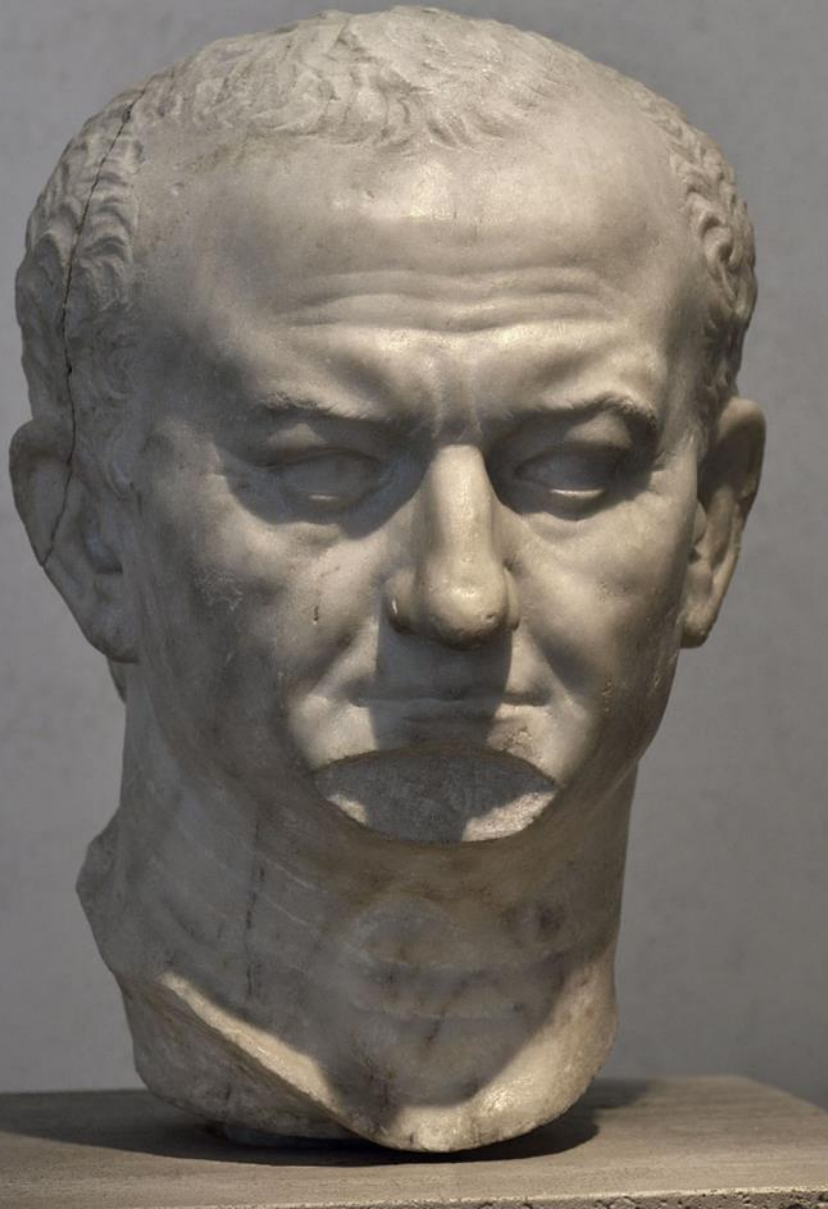

Голова Веспасіана з Неаполя,
близько 79 р. н. е., висота 40 см,
Нова Карлсберзька гліптотека,
Копенгаген

БЮСТ ВЕСПАСІАНА

Бюст Веспасіана був знайдений в Остії у святилищі Великої Матері

Імовірно, це посмертний портрет, створений під час правління Тита (79 – 81 рр. н. е.)

Бюст Веспасіана з Остії,
друга пол. I ст. н. е., Національний музей
Риму Палаццо Массімо, Рим

СТАТУЯ ІМПЕРАТОРА ТИТА

До завершального періоду Флавіївських портретів відносять портрети синів Веспасіана – **Тита і Доміціана**

Статуя Тита була знайдена в римських садах Латерана в 1828 році в руїнах античної будівлі, де, **імовірно, вона стояла в ніші**

Імператор зображений **в образі оратора, одягненого у тогу** (тип статуї тогатус) – з піднятою правою рукою під час промови і сувоєм в лівій руці

Статуя імператора Тита, 80-ті рр. I ст. н. е., Ватиканські музеї, Рим

Тит зовні **нагадував свого батька Веспасіана**: щільність фігури, характерні риси широкого обличчя, масивна щелепа та невеликі очі

Проте в портреті немає нічого від веселої усміхненості Веспасіана

Голова здається занадто великою – можливо, у Тита дійсно **голова була непропорційно великою**

Люб'язний вираз обличчя створює **відчуття доброзичливості та впевненого спокою** імператора

З одного боку статую можна було б розглядати як ідеальний образ імператора, проте любов до зображення **індивідуального, конкретного та живого** в цьому портреті перемогло прагнення до ідеалізації

Статуя імператора Тита,
80-ті рр. I ст. н. е., Ватиканські музеї, Рим

Статуя імператора Тита,
80-ті рр. I ст. н. е., Ватиканські музеї, Рим

Статуя імператора Тита,
80-ті рр. I ст. н. е., Ватиканські музеї, Рим

СТАТУЯ ТИТА В ОБЛАДУНКАХ

Статуя Тита в образі полководця була знайдена в Геркуланумі в ніші базиліки. Можливо, це одне з перших офіційних зображень імператора, який прийшов до влади 24 червня 79 р. н. е., незадовго до того, як місто загинуло від виверження вулкану Везувій.

Імператор зображений стоячи в класичній позі контрапосту – спирається на праву ногу, а його ліва нога злегка зігнута і відведена назад.

Скульптурна композиція повторює статую Августа з Пріма Порта: у правій руці він тримав довгий жезл – атрибут імператорської влади, а ліва зігнута й підтримує мантію (paludamentum).

Статуя Тита в обладунках з Геркулануму,
79 р. н. е., мармур, висота 211 см,

Національний археологічний музей, Неаполь

На ногах у Тита – **військові шкіряні сандалії-напівчоботи каліги** (лат. *caligae*)

Парадні військові обладунки одягнені поверх **туніки**, прикрашені зображеннями двох **грифонів** у геральдичній позі, що сидять на квітучій лозі, яка виростає з акантової пальметки

Між ними знаходиться **фіміатеріон** (ритуальна курильниця)

Два ряди металевих пластин (оперення) облямовують нижній край обладунків та закривають **шкіряні китиці**, багато прикрашені деталями

Статуя Тита в обладунках з Геркулануму, 79 р. н. е., мармур, висота 211 см, Національний археологічний музей, Неаполь

Статуя Тита в обладунках,
деталі військового панцира,
79 р. н. е., мармур,
Національний археологічний
музей, Неаполь

РЕЛЬЄФИ ПАНЦИРА

Слони, що зображені на військовому шкіряному панцирі, символізують **військовий тріумф**, а також передбачають **видовища в Колізеї**, який був відкритий невдовзі після цього

Зображення **слонів** в обладунках імператора, а також запряженої **слонами переможної колісниці** були викарбувані **на монетах**, випущених у 80 р. н. е.

Статуя Тита в обладунках, фрагмент, 79 р. н. е., мармур

Денарій Тита, 80 р. н. е., срібло

Сестерцій Тита 79 - 81 рр., мідь

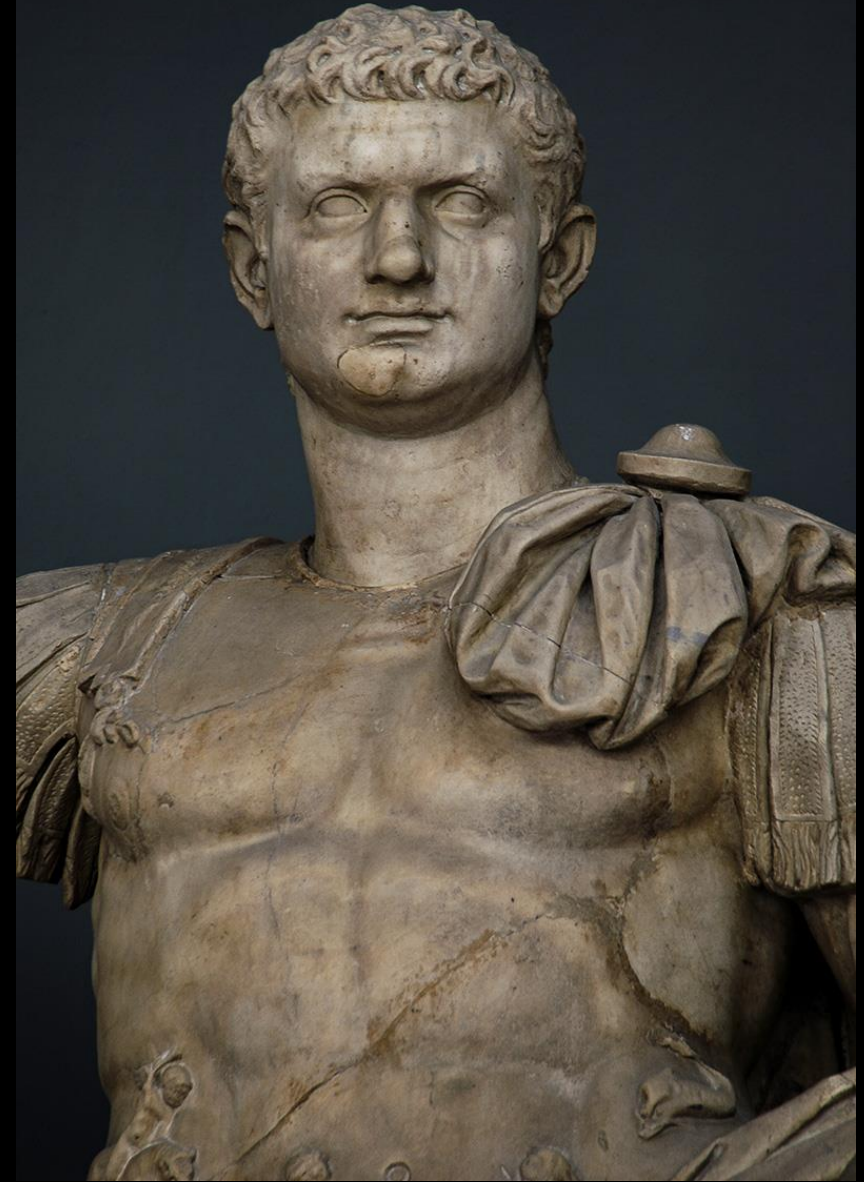

Статуя Тита в обладунках з Геркулануму,
79 р. н. е., мармур, висота 211 см,
Національний археологічний музей, Неаполь

Статуя Тита в обладунках, фрагменти,
79 р. н. е., мрамур, рештки поліхромного розпису
Національний археологічний музей, Неаполь

Статуя імператора Доміціана в образі полководця, 81 – 96 рр., мармур, Ватиканські музеї, Рим

Статуя імператора Доміціана в образі полководця,
81 - 96 рр., мармур,
Ватиканські музеї, Рим

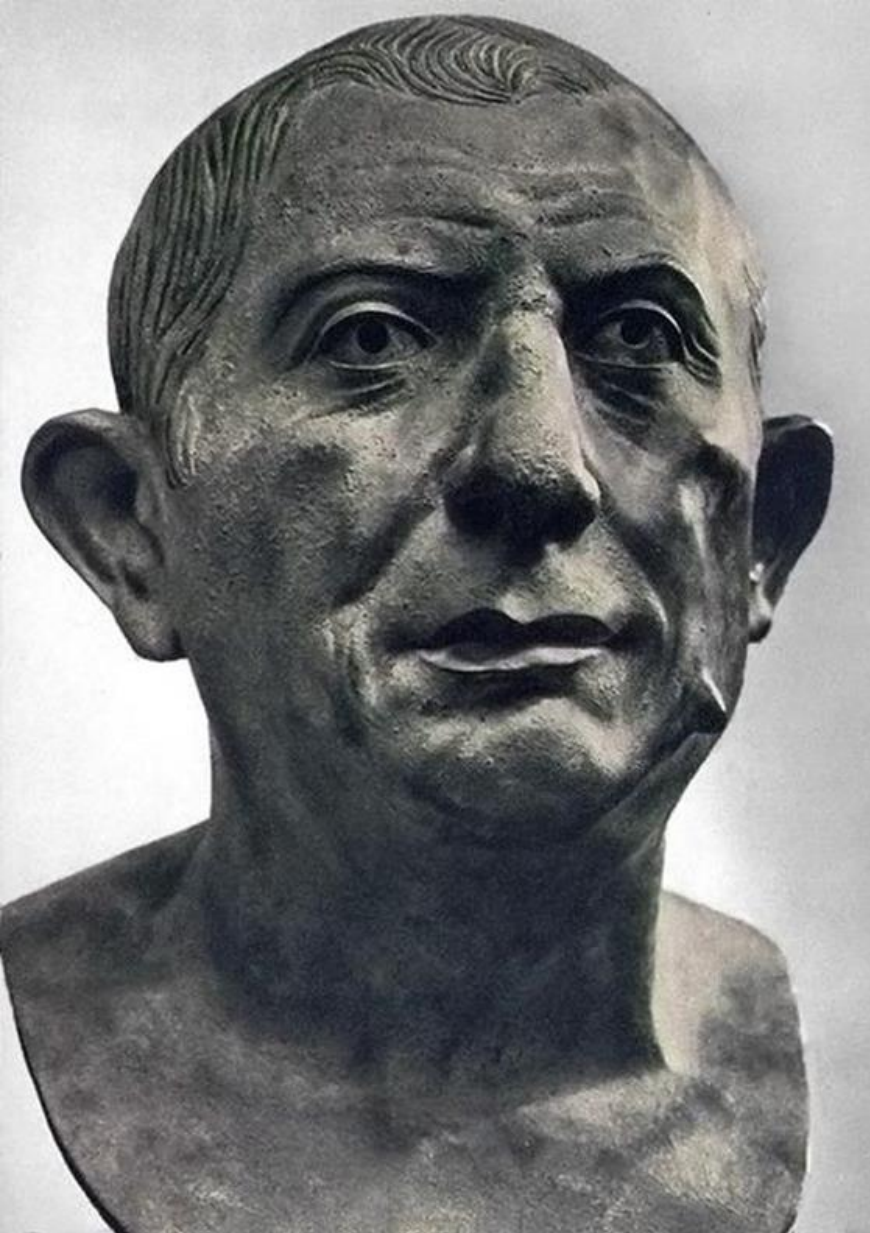
БЮСТ ЦЕЦИЛІЯ ЮКУНДА

В епоху Флавіїв з'являються **портрети представників середнього класу та вільновідпущеників** – зазвичай, це погрудні зображення

Під час розкопок в Помпеях заможного будинку **вільновідпущеника і лихваря Луція Цецилія Юкунда** був знайдений в атріумі **бронзовий бюст самого банкіра**, а також скриня для грошей, яка була заповнена борговими розписками, видряпаними на 153 вощених табличках

Про любов до матеріальних цінностей свідчили **написи на підлозі** в атріумі декількох помпейських будинків: **«Прибуток – це радість» та «Вітання тобі, прибуток!»**

Портрет Цецилія Юкунда
з будинку Луція Цецилія Юкунда
в Помпеях, 70-і рр. н. е., Національний
археологічний музей, Неаполь

Портрет Цецилія Юкунда з Помпей,
70-і рр. н. е., Національний
археологічний музей, Неаполь

СТИЛЬ ЗОБРАЖЕННЯ

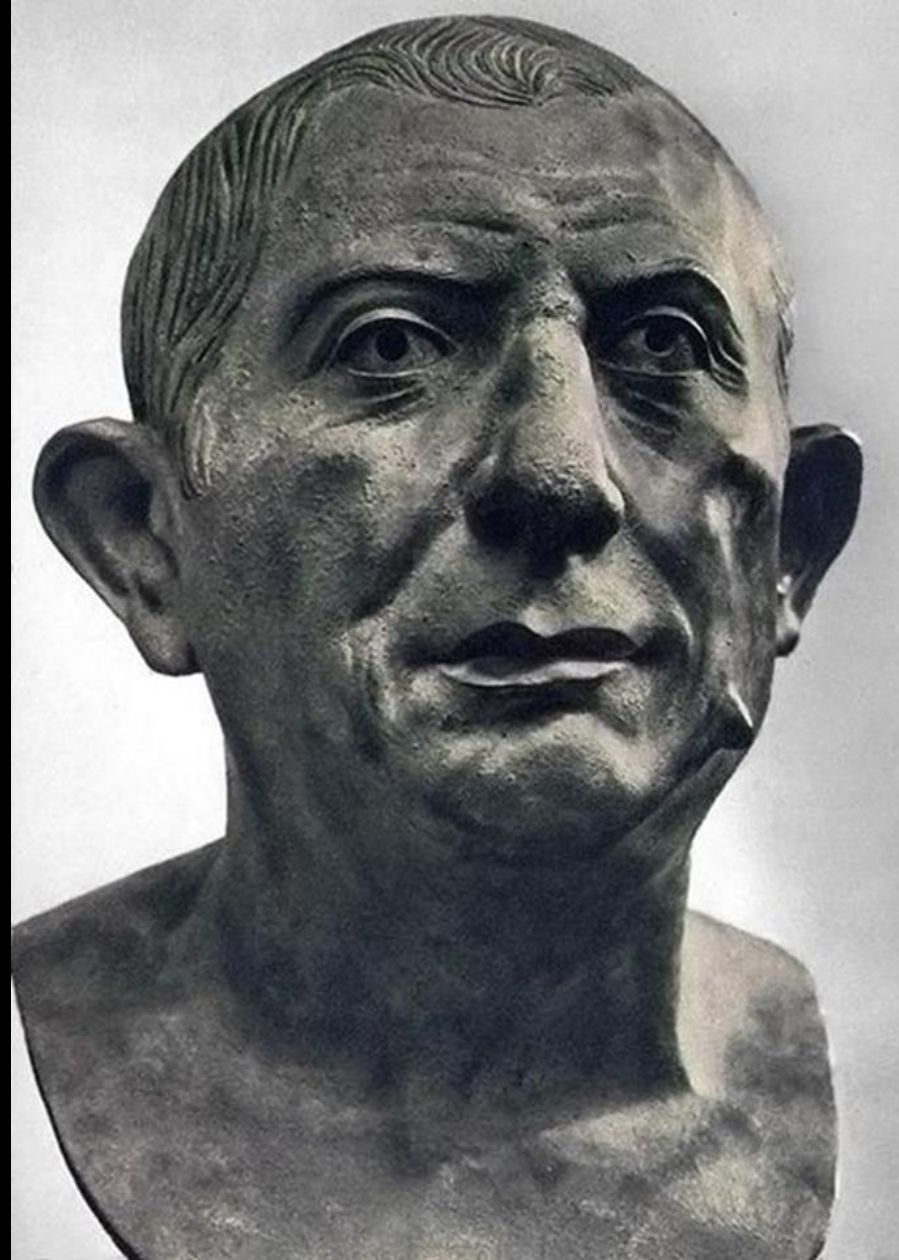
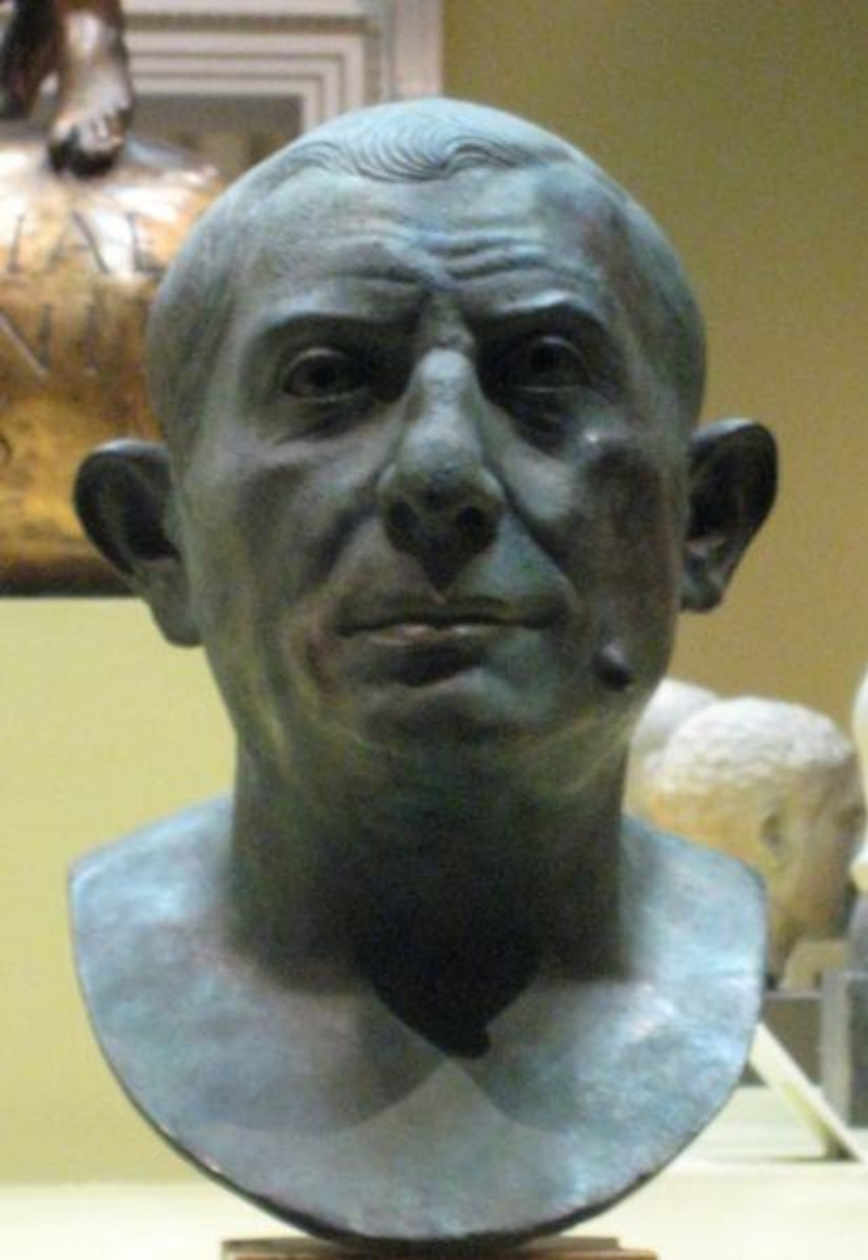
Бронзовий бюст Цецилія Юкунда був доповнений **інкрустацією зіниць** очей, що додавало образу натуроподібності

У трактовці очей, волосся, зморшок застосована **врізна лінія**, яка додає певну **сухість і графічність**, нагадуючи веристичні республіканські портрети

Риси обличчя передані з **натуралістичними** подробицями

Ницість та скнарість природи лихваря наклали певний відбиток на обличчі, порізаному глибокими зморшками

Кривий рот, вуха, що стирчать, бородавка на щоці, **викривлений ніс**, **холодний занепокоєний погляд** – усі ці деталі прекрасно відтворюють **хитрий та дріб'язковий характер Цецилія Юкунда**

Портрет Цецилія Юкунда
з будинку Луція Цецилія Юкунда в Помпеях, 70-ті рр. н. е., бронза,
Національний археологічний музей, Неаполь

ЖІНОЧІ ПОРТРЕТИ ЧАСІВ ФЛАВІЇВ

Жіночі портрети епохи Флавіїв вражають своїми зачісками – з'являється **«флавієвий стиль»**: зачіски мали складну укладку з використанням **завивки, кіс** та додаткових елементів, таких як **стрічки, перуки, діадеми чи сітки**

Жінки віддавали перевагу високим зачіскам та **об'ємним накрученим у кучері чубчикам**, які надавали їм вишуканого вигляду

Волосся в скульптурному портреті моделювалося глибоко **буравом**, створюючи **ефект об'єму** і театральності

Доміція Лонгіна, дружина Доміціана, 90 р. н. е.,
виставка римського скульптурного портрета
в Музеї старожитностей у Лейдені

Жіночі портрети епохи Флавіїв,
виставка римського скульптурного портрета
часів Доміціана,
Музей старожитностей у Лейдені

ЖІНОЧІ ЗАЧІСКИ ЧАСІВ ФЛАВІІВ

Заможні римлянки, слідуючи моді, могли міняти зачіски по декілька разів на день – ця тенденція відбилася і в мармурових портретах, в яких **робили знімні деталі для зміни зачісок**

Високі зачіски підтримувалися **дротяними каркасами, підкладними валиками, використовували накладні волосся-перуки, вплітали в коси штучне волосся**

Поширилася мода носити **світлі перуки**, а найбільш екстравагантні аристократки наважувалися носити **кольорові перуки**

Складні кучері формувалися за допомогою **металевих щипців для гарячої завивки**

ПОРТРЕТ МОЛОДОЇ РИМЛЯНКИ (Юлія Флавія, донька Тита)

Портрет Юлії Флавії або невідомої матрони є одним із найвидатніших портретів епохи Флавіїв

Її голову прикрашає пишна зачіска з рядів крупно завитих локонів, зібраних у високу конструкцію, що була у моді того часу

Правильні риси обличчя, мигдалеподібні очі, витончений ніс, доволі пухкі губи красивої форми, легкий нахил і поворот голови, довга шия надають цьому зображенню особливу поетичність

Бюст молодої римлянки часів Флавіїв,
80 – 90-ті рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

ТЕХНІКА

Для техніки виконання / передачі **локонів зачіски** використано **бурав**

Текстуру волосся відтворено за допомогою глибоких **насічок та буріння**

Поверхня обличчя сильно **відполірована** – це створює відчуття здорового блиску та певної ідеалізації

Поліровка шкіри **контрастує з матовою фактурою волосся**, що ще більше підкреслює красу обличчя

Бюст молоді римлянки часів Флавіїв, 80 – 90-ті рр. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Бюст молоді римлянки часів Флавіїв,
80 – 90-ті рр. н. е., мрамур,
Капітолійські музеї, Рим

Бюст молодої римлянки
часів Флавіїв,
80 – 90-ті рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

ПОРТРЕТ ЮЛІЇ ФЛАВІЇ, ДОНЬКИ ІМПЕРАТОРА ТИТА

Цей портрет зображує Юлію з ефектною, завитою зачіскою Діадема, первинно інкрустована золотом, сріблом та дорогоцінним камінням, вказує на її імператорський статус

У вухах були **сережки**, імовірно, із золота, невеликі отвори по боках шиї використовувалися для кріплення **намиста** (всі прикраси втрачені)

Зберіглися сліди **червонуватої фарби у волоссі**

Зображення **сильно закручених локонів** створюють контрасти світла й тіні

Голова Юлії Флавії, доньки імператора Тита, близько 90 р. н. е., мармур з поліхромією, Музей Гетті, Лос-Анджелес

ПОРТРЕТИ І ЗАЧІСКИ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ СІМ'Ї – ЕТАЛОН ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ

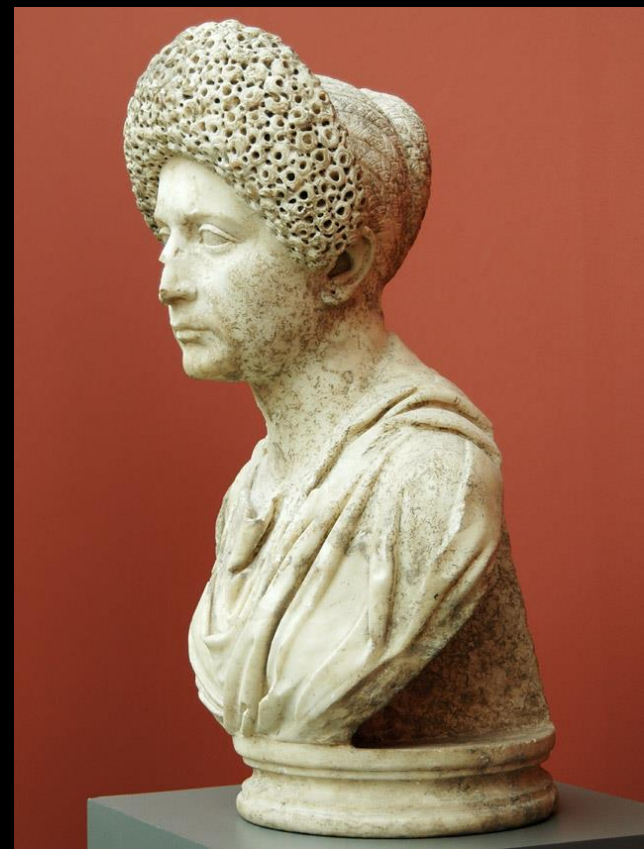
Портрети жінок імператорської сім'ї **встановлювали моду** для всієї Римської імперії

Зачіска імператриці чи принцеси **наслідувалися** придворними дамами, а потім й рештою жіночою частиною римського суспільства як **ознака смаку і соціального стану**

Складна завивка Юлії стала відмінною ознакою модних жінок періоду Флавіїв

Голова Юлії Флавії, доньки імператора Тита,
близько 90 р. н. е., мармур,
Музей Гетті, Лос-Анджелес

Бюст римської матрони
(імовірно, Марції Фурніллі, другої дружини імператора Тита),
69 – 96 рр. н. е., мармур, висота 61 см,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

СТАТУЯ РИМСЬКОЇ МАТРОНИ (Марція Фурнілла, друга дружина імператора Тита)

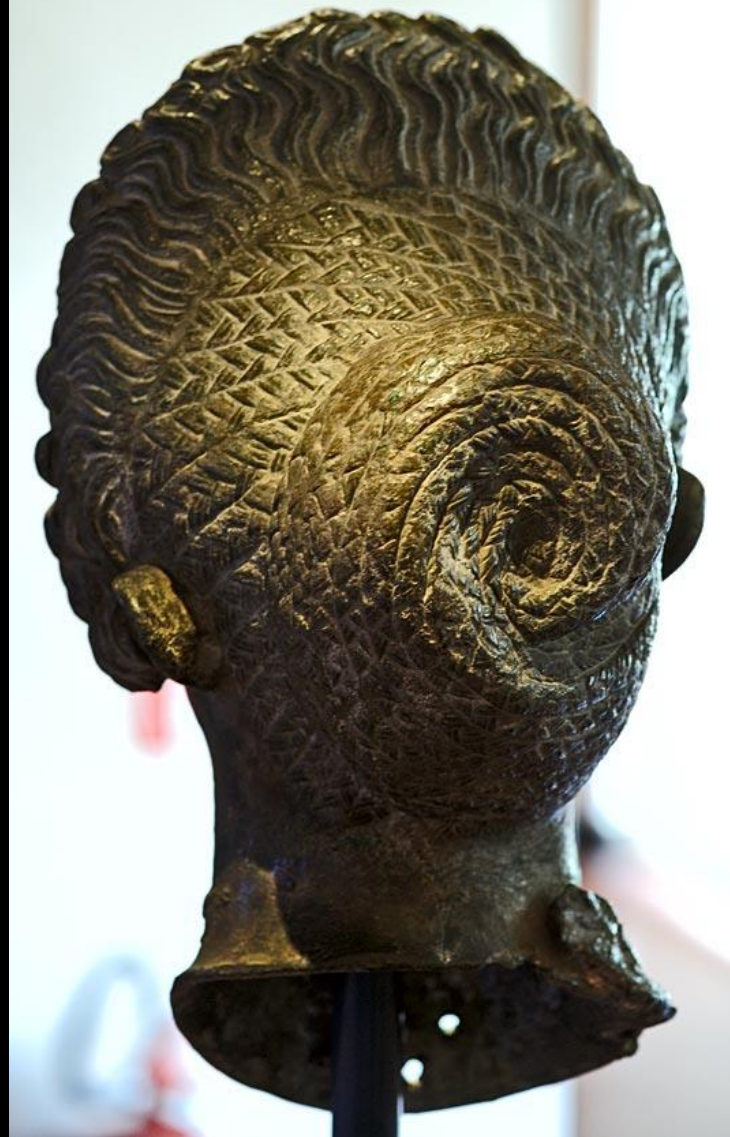
До портретної голови немолодої жінки, імовірно, Марції Фурнілли, другої дружини імператора Тита, було доєднано тіло у вигляді репліки статуї Венери Капітолійської, римської копії грецького оригіналу IV ст. до н. е.

Реалістично зображене обличчя, що має ознаки старіння, та модна зачіска контрастують з ідеалізованим тілом, створеним за грецькими канонами

Статуя римської матрони,
98 – 117 рр. н. е., мармур, висота 191 см,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

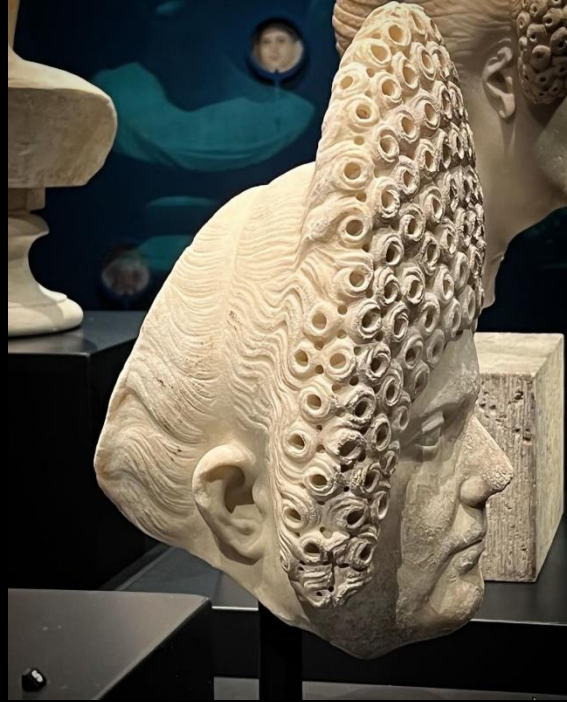
Статуя римської матрони (імовірно, Марції Фурнілли, другої дружини імператора Тита), 98 – 117 рр. н. е., мармур, висота 191 см, Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

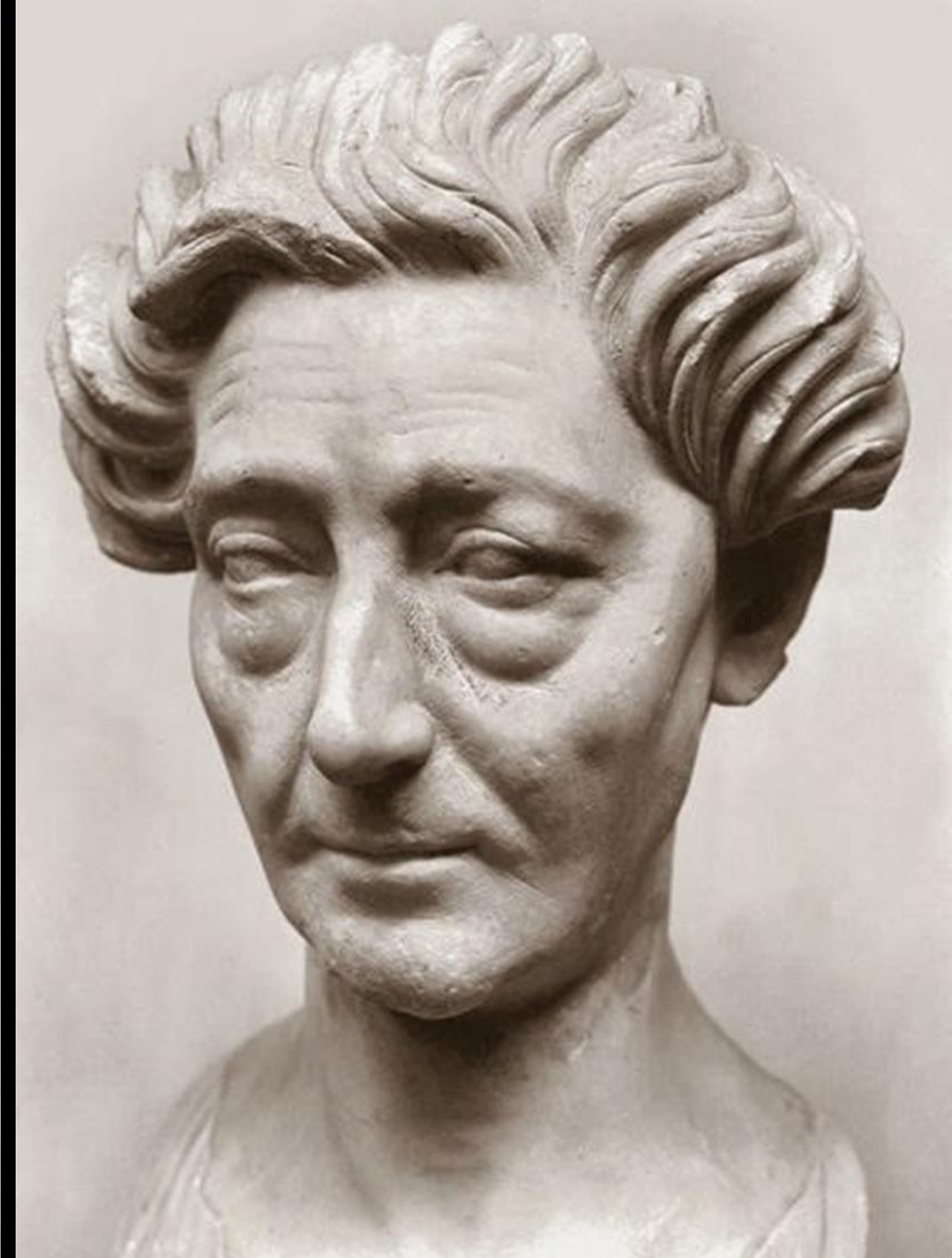
Портрет представниці династії Флавіїв
(можливо, Доміції Лонгіни,
дружини імператора Доміціана),
друга пол. I ст. н. е., висота 40 см, бронза,
Міський музей Санта-Джулія, Брешія

Портрет Доміції Лонгіни, дружини імператора Доміціана,
епоха Флавіїв, 90 р. н. е., мармур,
Гліптотека, Мюнхен

Жіночі портрети епохи Флавіїв,
виставка римського
скульптурного портрета
часів Доміціана
в Музеї старожитностей у Лейдені

Портрет літньої жінки часів Флавіїв, створений у веристичному стилі
кінець I ст. н. е., Музеї Ватикану, Рим

ДИНАСТІЯ АНТОНІНІВ
ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА
ТРАЯНА
(98 – 117 рр. н. е.)

Правління Траяна стало переломним для Римської імперії. Його завойовницькі війни були останньою **спробою врятувати імперію від внутрішнього розпаду**.

У пошуках опори суспільство **звертається до епохи «доблесної Республіки»**, «простих звичаїв предків», зокрема, її естетичних ідеалів.

Статуя Траяна, близько 110 р. н. е., мармур, Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Статуя імператора Траяна в образі полководця, фрагмент, початок II ст. н. е., Археологічний музей, Ксантен

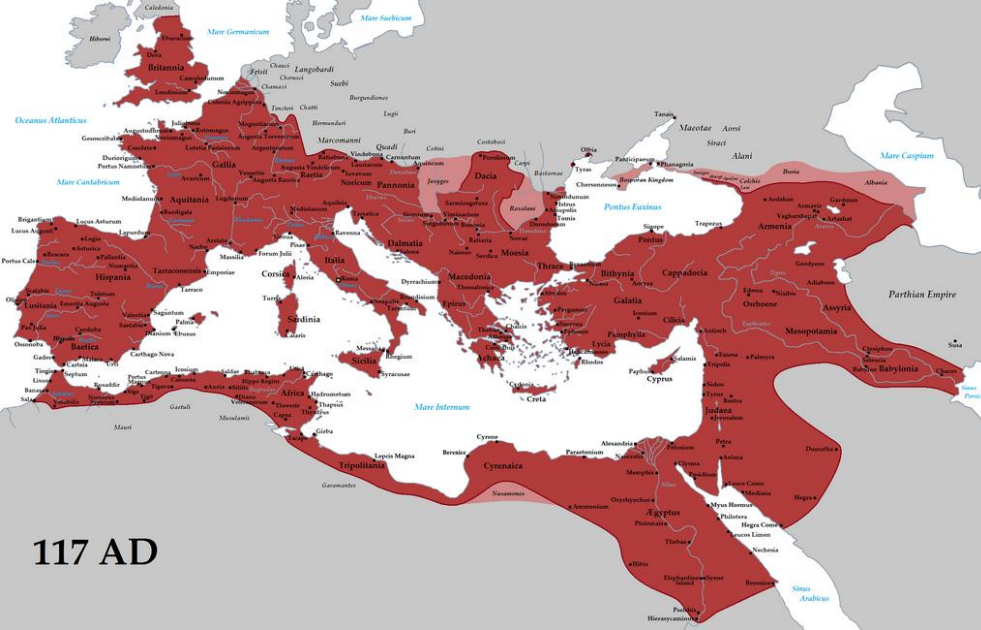
ІМПЕРАТОР ТРАЯН (98 – 117 рр. н. е.)

Марк Ульпій Траян (53 – 117 рр. н. е.) – перший римський імператор, який був **вихідцем з провінції**, народився на півдні **Іспанії** в сім'ї аристократа

До того, як Траян став імператором, він був успішним полководцем, консулом, намісником в Германії

У 97 році **імператор Нерва всиновив** улюбленого усіма солдатами Траяна, і в 98 році він очолив імперію

Траян вів активну зовнішню **завойовницьку політику**, доєднавши нові провінції:
у 101 – 102, 105 – 107 рр. – **Дакію**,
у 106 р. – **Аравію**, у 114 – 117 рр. – **Парфію, Вірменію та Месопотамію**

Дійшовши до Перської затоки, Траян змушений був повернути назад, щоб придушити повстання євреїв

У 117 р. у Кілікії (Мала Азія), повертаючись до Риму, Траян помер, його поховали в основі тріумфальної колони Траяна

У внутрішній політиці Траян зберігав інтереси сенату

У 114 р. він отримав титул **Optimus princeps** (Найкращий правитель)

Імператорську владу Траян укріпив через розширення мережі державних установ, посилення армії та контролю за римськими провінціями

Карта Римської імперії в 117 р. наприкінці правління імператора Траяна

Золотий ауреус Траяна, 112 – 114 рр.,
аверс: Траян у лавровому вінку, реверс:
форум Траяна

Золотий ауреус періоду Адріана, 138 р.,
із зображенням Траяна та Плотіни,
обожнених після смерті

Траян вів активне **будівництво** (форум Траяна, порти, акведуки, мости, дороги), провів **соціальні реформи** по допомозі бідним і селянам, влаштовував розкішні **видовища**, що зробило Траяна **улюбленцем** серед **простого народу**

Шлюб Траяна з Помпеєю Плотіною виявився **бездітним**

Траян **усиновив Адріана**, який згодом став імператором

Під час правління Траяна **Римська імперія** **максимально розширила свої кордони** і пережила період свого **найвищого розквіту**

Серед усіх імператорів Траян був **найвеличнішим** та одночасно **останнім завойовником**

ПОРТРЕТИ ТРАЯНА

У портретах періоду Траяна помітний розрив із традиціями попередньої епохи – проте **наслідуються** чіткість і суворість **республіканських портретів**

У скульптурних образах Траян постає як **державний правитель**, без божественної ідеалізації та надмірного пафосу

Його зображували **без лаврового вінка, з короткою зачіскою**, зі стриманим виразом обличчя

Чіткі **пасма зачіски, укладені в стилі «щітки»**, підкреслювали римську **дисципліну**

Бюст Траяна, близько 108 р.,
Національний археологічний музей, Венеція

Риси обличчя Траяна
відтворювалися
реалістично, з ознаками
старіння, **без надмірної
ідеалізації**

Легка **міміка** і відкритий
погляд передають
виваженість і силу
правителя

Траян культивував у своєму
образі **республіканські
чесноти** – простоту
і доблесть

Бюст Траяна, фрагмент,
близько 108 р.,
Національний археологічний
музей, Венеція

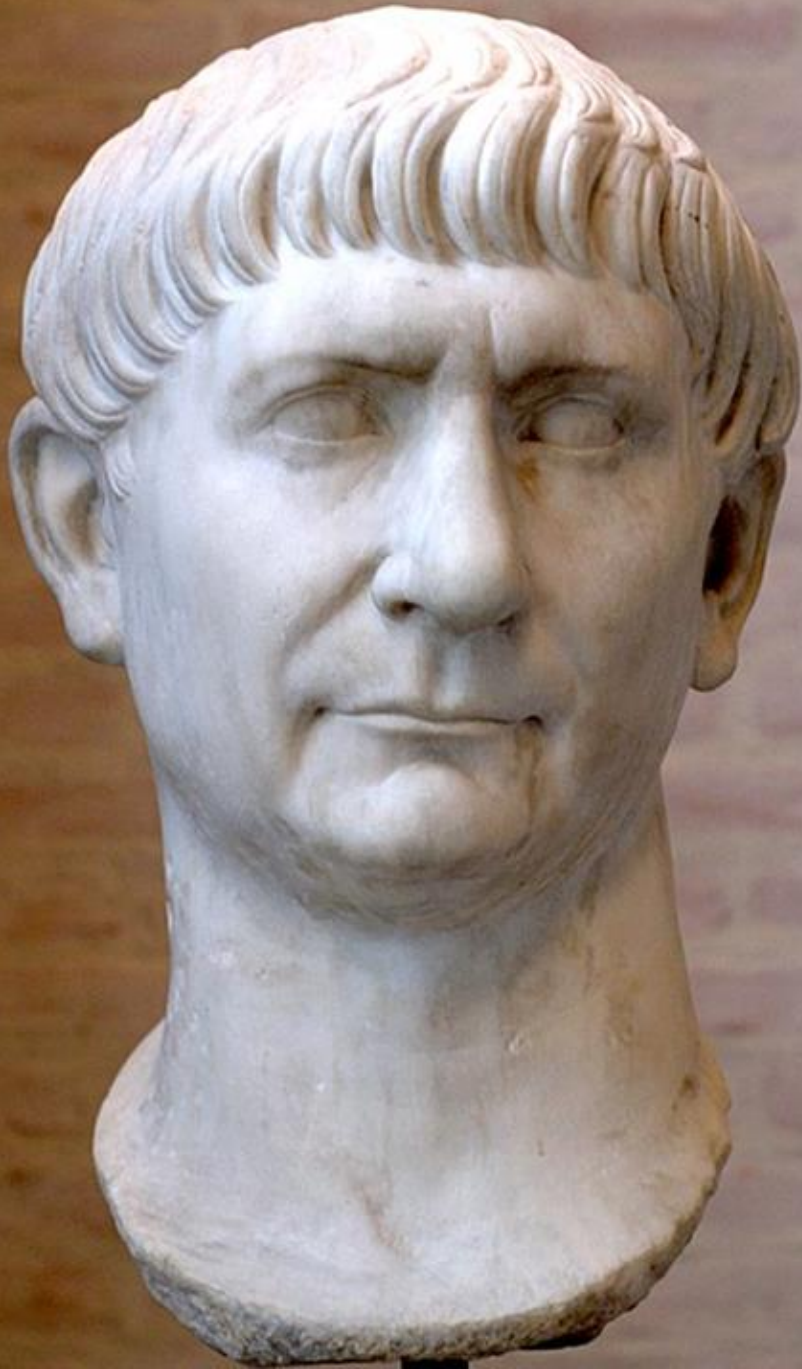

ПОРТРЕТИ ПОЧАТКУ ПРАВЛІННЯ ТРАЯНА (98 – 105 рр. н. е.)

У **ранніх портретах** на початку правління Траяна відчувається **вплив республіканського мистецтва** – цим імператор хотів показати зв'язок з традиціями періоду Республіки, сувору **простоту і громадянські чесноти**

Імператор зображується із впевненим і спокійним виразом обличчя

Фрагмент статуї в обладунках з головою Траяна, 98 – 108 рр., мармур, Галерея Уффіці, Флоренція

СТИЛЬ ВИКОНАННЯ

Обличчя Траяна моделюється широкими площинами з графічною передачею деталей

Чубчик у зачісках імператора розділений на прядки, наче розчесаний гребінцем

Пасма волосся позначені вирізаними чіткими лініями, що нагадують графічне виконання волосся в республіканських портретах, але з більш високим рельєфом

Графічно передаються на обличчі зморшки, чіткий малюнок повік і губ

Голова імператора Траяна, 98 – 117 р. н. е., мрамур, висота 85 см, від статуї висотою близько 2,70 м, Гліптотека, Мюнхен

ГЕРОЇЗОВАНІ ПОРТРЕТИ ТРАЯНА (105 – 112 рр. н. е.)

У другій половині правління, після декількох перемог у Дакії, образ Траяна героїзується, найчастіше його зображують в образі героя-полководця – у військовому одязі або панцирі

Повертаються елементи пластичного ліплення форми, зникає сухість у скульптурі

Волосся трактується у вигляді прядок, що вільно лежать

Обличчя Траяна стає більш мужнім, погляд – рішучим, легкі зморшки вказують на відповідний досвід

В образах Траяна відчувається певне звернення до традицій портрета часів Августа

Статуя в обладунках з головою Траяна, 98 – 108 рр., мрамур, висота 226 см, Галерея Уффіці, Флоренція

ТРАЯН – ГЕРОЙ-ПОЛКОВОДЕЦЬ

Якщо в ранніх портретах Траяна відчувалися впливи республіканського мистецтва, то пізніше в портретах з'являються зображення **Траяна в образі полководця-оратора**, що звертається з промовою до війська, **наслідуючи статую Августа з Пріма Порта**

Статуя Траяна, близько 110 р. н. е., мармур, Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Статуя Августа з Пріма Порти,
близько 20 – 17 рр. до н. е., мармур
Ватиканські музеї, Рим

Статуя імператора з головою Траяна
в образі полководця, 108 – 117 рр., мармур,
Лувр, Париж

Статуя Траяна,
близько 110 р. н. е., мармур,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Статуя імператора Траяна в образі
полководця, фрагмент, початок II ст. н. е.,
Археологічний музей, Ксантен

БЮСТ ТРАЯНА В ОБРАЗІ ЕЛЛІНІСТИЧНОГО ПРАВИТЕЛЯ

Цей бюст – один з багатьох, випущених **на честь святкування десятиліття правління Траяна**

Траян зображений **в стилі елліністичного правителя, з оголеним (героїчним) торсом та злегка повернутою головою**

Бюст Траяна в образі елліністичного правителя, близько 108 – 117 рр., мармур, висота 75 см, Британський музей, Лондон

Бюст Траяна,
близько 108 р., мрамур,
Музей історії мистецтв, Відень

БЮСТИ ТРАЯНА ДО ДЕСЯТИРІЧЧЯ ПРАВЛІННЯ

Ідея героїзації образу імператора представлена в його портретних **бюстах**, створених **на честь десятиріччя правління**, де він зображений з **перев'яззю** на оголеному торсі та **палудаментом (військовим плащем)**, накинутим на ліве плече

Бюст імператора Траяна,
103 – 117 рр., мрамур,
Ватиканські музеї, Рим

У цих портретах імператор **виглядає старше**, ніж на ранніх зображеннях, **обличчя** стало **суворішим**, більш різко підкреслені **складки на переніссі, наспулені брови** видають напружену роботу думки

Незважаючи на відсутність пластично виконаних зіниць (первинно були доповнені розписом), **очі передані дуже виразно** – відчувається **зосереджений та уважний погляд**

Бюст імператора Траяна,
103 – 117 рр., мармур,
Ватиканські музеї, Рим

Бюст імператора Траяна,
103 – 117 рр., мармур,
Ватиканські музеї, Рим

Бюст імператора Траяна, фрагменти,
103 – 117 рр., мрамур, Ватиканські музеї, Рим

Бюст Траяна,
близько 108 р., висота 57 см,
Національний археологічний
музей, Венеція

ПОРТРЕТ ТРАЯНА

У цьому портреті зображений імператор Траян, якому вже **близько 60 років**, невдовзі після свого **ювілею десятилітнього правління**

Портрет представляє **дещо ідеалізований образ**, не передає справжній вік, риси обличчя пом'якшені

Нахил і поворот голови, гра тіней від надбрівних дуг надають обличчю вираз і вказують **напрямок погляду**, який **став важливим елементом** в іконографічному зображенні імператора

Бюст з головою Траяна, початок II ст. н. е., мрамур (бюст грецької роботи з мрамору та оніксу), Галерея Уффіці, Флоренція

Бюст з головою Траяна, початок II ст. н. е., мармур (бюст грецької роботи з мармуру та оніксу), Галерея Уффіці, Флоренція

ПОРТРЕТИ КІНЦЯ ПРАВЛІННЯ ТРАЯНА (112 – 117 рр. н. е.)

Пізним портретам імператора властива тенденція до посилення пластичної передачі форм

В образах Траяна з'являється більше реалізму – зморшки на чолі, важчі повіки, глибші носогубні складки

Проте зберігається впевненість у рисах і класична врівноваженість

Обличчя може виглядати трохи втомленим, однак не ослабленим

У період правління Траяна складається нова форма великого бюсту, що включав груди і руки нижче плечей

Такий тип бюсту отримає значне поширення в наступний період правління Адріана

Бюст Траяна, перша пол. II ст. н. е.,
Музей Вілла Торлонія, Рим

Бюст Траяна, перша пол. II ст. н. е., мрамур,
Музей Вілла Торлонія, Рим

ЖІНОЧІ ПОРТРЕТИ ЕПОХИ ТРАЯНА

Протягом останньої чверті I ст. н. е. та перших десятиліть II ст. н. е. для придворних дам імператорського двору розроблялися **все більш складні зачіски**

Перуки з доданим волоссям та прихованим **каркасом** утворювали високі **діадемоподібні конструкції**, які обрамляли обличчя

Позаду запліталися **коси**, викладені **у вигляді кошика**

Відмінною рисою від попередньої епохи було **графічне трактування пасм волосся та кучерів**, викладених акуратними завитками із прокресленими заглибленими лініями

Портрет Марціани, сестри імператора Траяна, близько 130 – 138 рр. н. е., мармур
Метрополітен музей, Нью-Йорк

ПОРТРЕТИ ПОМПЕЇ ПЛОТІНИ, ДРУЖИНИ ТРАЯНА

Образ дружини імператора Траяна **Помпеї Плотіни** (близько 70 – 123 рр. н. е.) втілений в ряді портретів, у яких прослідковуються як зміна **модних тенденцій зачісок**, так і прояв **вікових ознак**

Портрет римлянки в діадемі (Помпея Плотіна, дружина Траяна), 100 – 110 рр., висота 47 см, Гліптотека, Мюнхен

Помпея Плотіна (імовірно), дружина Траяна,
близько 112 р. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Портрет Помпеї Плотіни, 110 – 120 рр. н. е., мрамур, Римський національний музей, Палаццо Массімо, Рим

ПОРТРЕТ ПОМПЕЇ ПЛОТІНИ

Більшість портретів Помпеї Плотіни, що дійшли до нашого часу, відносяться до **останніх років правління Траяна**

У них імператриця зображена вже **не дуже молодою** жінкою зі спокійним, злегка **втомленим обличчям**, з правильними рисами

Видовжене обличчя увінчане **зачіскою** у вигляді зібраних над чолом півкруглою **діадемою прядок волосся**, позаду заплетених в декілька тонких косичок

Ця незвична зачіска доповнюється **валиком з дрібних локонів у вигляді півмісяця**, що обрамлює чоло – деталь, яка часто зустрічається на жіночих портретах того часу

Помпея Плотіна, дружина імператора Траяна,
98 – 117 рр., Капітолійські музеї, Рим

Портрет Помпеї Плотіни, 110 – 120 рр. н. е.,
мармур, Римський національний музей,
Палаццо Массімо, Рим

Портрет Помпеї Плотіни, дружини Траяна,
98 – 121 рр. н. е., мармур,
Музей мистецтва та історії, Женева

ПОРТРЕТ МАРЦІАНИ, СЕСТРИ ТРАЯНА

Одна з найбільш складних зачісок з'являється на офіційних портретах Марціани, старшої сестри Траяна

Ульпія Марціана, сестра Траяна, кінець I ст. н. е., Музей образотворчих мистецтв, Бостон

Ульпія Марціана, сестра Траяна,
кінець I ст. н. е.,
Музей образотворчих мистецтв, Бостон

ПОРТРЕТ МАРЦІАНИ

Портрет Марціани відображає **складну зачіску**, характерну для пізнього періоду правління Траяна та початку правління Адріана

Поліровка та вигравірувані очі на цій голові дозволяють припустити, що вона була вирізана в період правління Адріана (близько 130 – 138)

Могутні жінки сім'ї Траяна користувалися великою повагою його наступника Адріана

Марціана була бабусею Сабіни – дружини Адріана

Портрет Марціани, сестри імператора Траяна, бл. 130 – 138 рр. н. е., мармур
Метрополітен музей, Нью-Йорк

Портрет Марціани, сестри імператора Траяна,
близько 130 – 138 рр. н. е.,
Метрополітен музей, Нью-Йорк

Портрет Марціани, сестри імператора Траяна, близько 130 – 138 рр. н. е., мрамур, Метрополітен музей, Нью-Йорк

Портрет Марціани, сестри імператора Траяна, деталі,
близько 130 – 138 рр. н. е.,
Метрополітен музей, Нью-Йорк

Портрет імператора Адріана,
1 пол. II ст. н. е., мармур, Британський музей,
Лондон

ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ ІМПЕРАТОРА АДРІАНА

(117 – 138 рр. н. е.)

Публій Елій Траян Адріан, більше відомий як **Адріан** (76 – 138 рр. н. е.) – римський імператор династії **Антонінів**, правив з 117 по 138 рр. н. е.

Він був одним з «**п'яти хороших імператорів**», які правили у **II ст. н. е.**, – **золотому столітті Римської імперії**

Адріан був яскравою і багатогранною особистістю, що залишив помітний слід в історії – проявив себе як **талановитий воєначальник**, прогресивний **законодавець**, мандрівник і тонкий **поціновувач мистецтва**

Монети із зображенням імператора Адріана:
золотий квінарій (quinarius aureus) та срібний
денарій

Адріан був освіченим, далекоглядним і поміркованим правителем, він зосередився на **зміцненні та стабілізації Римської імперії** – обрав не військову експансію, а **культурну інтеграцію та адміністративне вдосконалення**

Адріан **зміцнив кордони**, особливо на півночі (збудував Вал Адріана у Британії), особисто відвідав майже всі провінції імперії

Його **внутрішня політика** була спрямована на **реформи управління, судочинства та армії**

Вал Адріана, Нижня Британія,
122 – 128 рр. н. е., довжина 117,5 км

АДРІАН – ЕЛЛІНОФІЛ ТА МЕЦЕНАТ МИСТЕЦТВА

Адріан був **еллінофілом** – глибоко **закоханим у грецьку культуру**, його називали **philhellēn** – «друг греків»

Він вільно володів **грецькою мовою**, писав **поезію**, цікавився **філософією**, **літературою** та **архітектурою**

За його правління **грецький стиль** набув **нового підйому** в скульптурі та архітектурі: в **Афінах** були збудовані бібліотека та храми, у **Римі** – величний **храм Пантеон**, **заміська вілла Адріана у Тіволі**

Адріан став одним з **найінтелектуальніших правителів Риму**, створив нову культурну модель римського імператора – не лише полководця, а мецената, філософа, архітектора

Вілла Адріана в Тіволі, II ст. н. е.

ПОРТРЕТИ АДРІАНА

Портрети Адріана поєднували **індивідуальні риси** (форма носа, очей, лінія рота) та **ідеалізовані риси**, які підкреслювали його благородство і виваженість, під впливом грецької елліністичної культури

На відміну від Траяна, який носив коротку зачіску, що відображала образ полководця, Адріан вводить **моду** на пишну кучеряву **бороду та зачіску в дусі грецьких мислителів**

У портретах Адріан втілює образ **інтелектуального, філософського правителя**

Портрет імператора Адріана, фрагмент,
перша пол. II ст. н. е., мармур,
Британський музей, Лондон

НОВИЙ ТЕХНІЧНИЙ ПРИЙОМ – ОБРОБКА ЗІНИЦЬ ОЧЕЙ БУРАВОМ

У скульптурних портретах **волосся** і **борода** зображувалися дрібними хвилями, глибоко моделювалися **буравом** – це створювало **живописний ефект**, надавало портретам м'якої пластичності та відчуття природності

Зіниці очей починають **пробуравлювати** для передачі **виразності погляду**, **радужку очей** намічають рельєфною лінією

Цей технічний прийом створював **контраст світла й тіні**, показував **направленість та глибину погляду**

У портретах **вираз обличчя** Адріана спокійний та вдумливий, **погляд** глибокий та споглядальний, спрямований трішки вгору

ПОРТРЕТИ АДРІАНА ПОЧАТКУ ПРАВЛІННЯ

Адріан прийшов **до влади у 41 рік**, саме до цього періоду відносяться його перші портрети

Ранні портрети ближчі до традиційного римського реалізму – **менше ідеалізовані**, в них **борода зображується з меншою густотою**

Портрет Адріана з Тіволі, 118 – 120 рр. н. е., мармур, приватна колекція, на тимчасовій експозиції в Метрополітен-музеї, Нью-Йорк

Портрет Адріана з Тіволі, 118 – 120 рр. н. е., мрамур, приватна колекція, на тимчасовій експозиції в Метрополітен-музеї, Нью-Йорк

МОДА НА БОРОДУ

У портреті з Тіволі Адріан зображений **на початку свого правління** – він носить **коротку бороду**, вираз обличчя з легкою безтурботністю

Зазвичай римляни голили бороду у 25 років, досягнувши зрілості

Адріан став першим імператором, який продовжував носити бороду, перетнувши цей рубіж, **поклав початок новій моді**, яка зберігалася до епохи **Костянтина IV** ст. н. е.

Рішення Адріана носити бороду було частково пов'язано з його любов'ю до грецької культури, де борода служила **ознакою зрілості та мудрості**

Портрет Адріана з Тіволі, 118 – 120 рр. н. е., мармур,
приватна колекція, на тимчасовій експозиції
в Метрополітен-музеї, Нью-Йорк

Портрет Адріана, деталь, 118 – 120 рр. н. е.,
Метрополитен-музей, Нью-Йорк

Портрет Адріана, деталь,
після 138 р. н. е., Музеї Ватикану, Рим

ХАРАКТЕРНА ДЕТАЛЬ – МОЧКА ВУХА АДРІАНА

Мочка вуха Адріана мала **характерну форму**, що дуже часто відтворювалась **на його портретах**, і постає відмінною іконографічною ознакою

ПОРТРЕТИ АДРІАНА СЕРЕДИНИ ПРАВЛІННЯ

У цей період портрети стають **більш ідеалізованими**, з'являється глибша пластика бороди, більш «грецький» вираз обличчя

Найчастіше Адріан зображувався як **полководець** у військовому панцирі, та як освічений **філософ**

Голова Адріана, 117 – 138 рр.,
мармур, висота голови 27 см, Римський національний
музей, Палаццо Массімо в Термах, Рим

Бюст Адріана у військовій лориці,
близько 130 р. н. е., мрамур,
Національний археологічний музей,
Неаполь

Портрет імператора Адріана,
перша пол. II ст. н. е., мармур,
Британський музей, Лондон

Комп'ютерна реконструкція
поліхромного розпису бюсту Адріана,
History in 3D, 2024

СТАТУЯ АДРІАНА В ОБРАЗІ ПОЛКОВОДЦЯ

Скульптурний образ імператора як **полководця** представлений **атрибутами сили** – мечем, панциром, мантією

Такі портрети підкреслювали **роль імператора як захисника Риму**

На рельєфах лоріки (військового панцира) зображена по центру фігура богині перемоги **Вікторія**, яку увінчують вінком слави, а під нею – **вовчиця з Ромулом і Ремом**, символи римської держави

Статуя Адріана в образі полководця, близько 149 – 153 рр. за оригіналом 117 р., висота 185 см, Археологічний музей, Олімпія

Статуя Адріана в образі полководця,
близько 149 – 153 рр. за оригіналом 117 р., висота 185 см,
Археологічний музей, Олімпія

Статуя Адріана в обладунках, II ст. н. е., мармур,
Археологічний музей Анталії, Анталія

СТАТУЯ АДРІАНА В ОБРАЗІ АРЕСА

Статуя представляє Адріана в образі грецького бога Ареса – з оголеною фігурою, у шоломі зі зброєю та щитом

Портретна голова Адріана була прикріплена до тіла античної статуї, що повторювала грецький зразок V ст. до н. е.

Таке поєднання грецької скульптури з портретною головою було характерним для римської портретної пластики і зустрічалося в період ранньої Римської імперії

Портрети, де імператор зображений оголеним, відображають грецьке уявлення про «героїчну оголеність», повинні були підкреслювати його доблесть

Гарну фізичну форму йому допомагали зберігати довгі піші прогулянки, їзда верхи та фізичні вправи зі зброєю, одного разу під час полювання він навіть власноруч вбив лева

Статуя Адріана в образі Ареса, перша пол. II ст. н. е., Капітолійські музеї, Рим

Статуя Адріана в образі Ареса,
голова насаджена на статую, створену
за грецьким зразком V ст. до н. е.,
перша пол. II ст. н. е.,
Капітолійські музеї, Рим

«Арес Боргезе»,
римська копія I – II ст. н. е.
з грецького втраченого бронзового оригіналу
V ст. до н. е., Лувр, Париж

АДРІАН В ОБРАЗІ ФІЛОСОФА

Філософський тип зображував Адріана **в тозі, з бородою**, подібного до давньогрецьких філософів Сократа чи Зенона, іноді **з ледь нахиленою головою**, що було ознакою його роздумів

Такі портрети відображали **інтелектуальну та внутрішньо зосереджену натуру** правителя

Портретний бюст імператора Адріана з ідеалізованими рисами, знайдений на території Олімпіона в Афінах, близько 130 р. н. е., Національний археологічний музей, Афіни

Портретний бюст імператора Адріана з ідеалізованими рисами, знайдений на території Олімпіона в Афінах, близько 130 р. н. е., Національний археологічний музей, Афіни

Голова Адріана, 117 – 138 рр.,
мармур, висота голови 27 см,
Римський національний музей, Палаццо Массімо в Термах, Рим

ПОРТРЕТ АДРІАНА В «ГЕРОЇЧНІЙ ОГОЛЕНОСТІ»

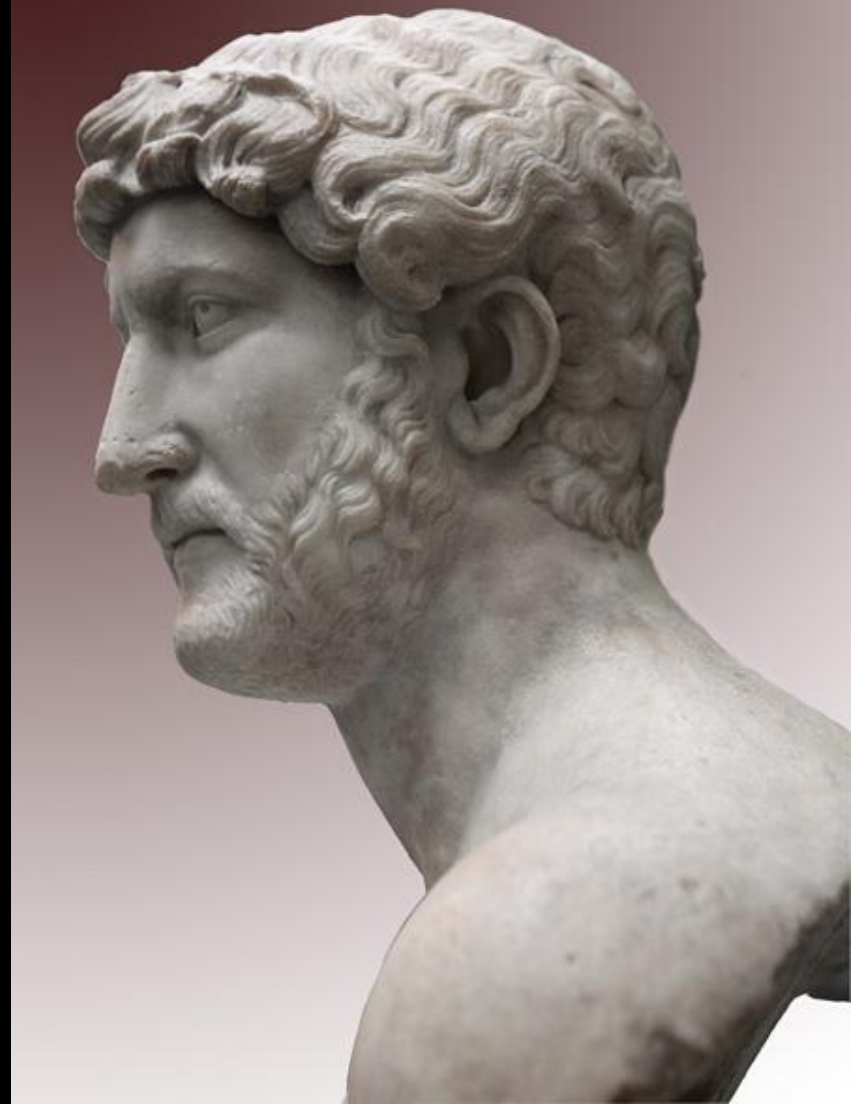
Портрет імператора Адріана,
перша пол. II ст. н. е., мармур,
Британський музей, Лондон

Бюст зображує Адріана з оголеним торсом – цей образ відсилає до грецького поняття **«героїчної оголеності»**

Адріан зображений з **пишним кучерявим волоссям та бородою**, нагадуючи грецького філософа

Голова показана в повороті, **погляд** Адріана направлений вдалечінь, складки між надбрівними дугами додають **серйозності виразу обличчя**

На відміну від попередніх періодів, коли очі промальовувалися фарбами, у цьому портреті **зіниці очей пробуравлені** – це створює відчуття **гостроти та сконцентрованості погляду**

Портрет імператора Адріана, фрагменти,
перша пол. II ст. н. е., мрамур, Британський музей, Лондон

ПОРТРЕТИ АДРІАНА КІНЦЯ ПРАВЛІННЯ

Образ Адріана поступово набуває **монументального та символічного звучання**, менше портретних рис, більше **зосередженості на вічних цінностях** влади й мудрості

На відміну від ранніх офіційних портретів Адріана його пізні зображення більше говорять про його внутрішнє життя, відображають **роздуми, сум, розчарування**, які оволоділи ним в останні роки життя

Колосальна голова Адріана з мавзолею Адріана, після 138 р. н. е., мармур, Музеї Ватикану, Рим

КОЛОСАЛЬНА ГОЛОВА АДРІАНА

Ця портретна голова Адріана, доєднана до сучасного бюсту, зображує імператора **літнього віку, втомленим, з песимістичним настроєм**, проте з певною **ідеалізацією**

Подібні образи зустрічаються у численних репліках **після смерті імператора в 138 р. н. е.**

Величезні розміри говорять про велич та обожнення Адріана після його смерті

Скульптура походить з **мавзолею Адріана в Римі**, будівництво якого розпочали в останні роки життя імператора

Голова Адріана з мавзолея Адріана, після 138 р. н. е., мармур, Музеї Ватикану, Рим

Колосальна голова Адріана з мавзолея Адріана,
після 138 р. н. е., мармур, Музеї Ватикану, Рим

АНТИНОЙ – УЛЮБЛЕНЕЦЬ АДРІАНА

Адріан мав тісний емоційний зв'язок з грецьким юнаком Антиноєм, **після трагічної смерті** якого оголосив його **богом** і заснував численні храми на його честь

Образ Антиноя став популярним у скульптурі як **новий ідеал краси**, **натхненний класичними грецькими канонами**

Бюсти Адріана та Антиноя в образі Вакха, перша пол. II ст. н. е., Британський музей

ЗАГИБЕЛЬ АНТИНОЯ

Адріан і Антиной, найімовірноше, **познайомились** у провінції **Віфінії** в Малій Азії в 123 – 124 рр. н. е., коли імператор здійснював свою першу велику подорож після сходження на трон

Згодом **Антиной став частиною імператорського почту**, юнак подорожував з Адріаном по всій імперії, зокрема в Грецію, Єгипет, Малу Азію, супроводжував його у трапезах, обрядах тощо

Після урочистого **плавання Нілом** у жовтні 130 р. н. е. **Антиной потонув за загадкових обставин** – за деякими версіями це був нещасний випадок, загибель з релігійних причин або політичне вбивство

Бюсти Адріана та Антиноя в образі Вакха,
перша пол. II ст. н. е.,
Британський музей

Фрагмент статуї Антіноя,
перша пол. II ст. н. е.,
Археологічний музей, Дельфи

ОБОЖНЕННЯ АНТИНОЯ

Після трагічної смерті юнака, Адріан був глибоко згорьований і проголосив його божеством

Антиной став єдиним обожненим смертним не з імператорської родини

На честь Антіноя споруджувалися храми, карбувалися монети, створювалися скульптури, на місці його загибелі в Єгипті було побудоване місто Антинополь

Антиной став об'єктом культу, особливо в Єгипті та східних провінціях, де його образ пов'язували з єгипетським богом Осірісом та грецькими богами Гермесом та Діонісом, які уособлювали ідею відродження

АНТИНОЙ – ІДЕАЛ КЛАСИЧНОЇ КРАСИ

Портрети Антиноя втілювали **ідеалізовану красу** – скульптори, звертаючись до **грецьких класичних образів Праксителя та Лісіппа**, індивідуальні риси юнака ідеалізували

Молоде обличчя Антиноя зображувалося з правильними **класичними пропорціями**, **м'якими рисами**, великими очима, трохи опущеним поглядом, прямим переніссям, пухкими губами

Вираз обличчя чуттєвий і **меланхолійний**, з ноткою скорботи чи замріяності – підкреслював трагізм образу

Пишне хвилясте волосся, густо викладене пасмами навколо голови, нагадувало зачіски класичних статуй Аполлона

Бюст Антиноя в образі Вакха,
перша пол. II ст. н. е., Британський музей

Голова Антиноя, близько 130 р. н. е.,
мармур, Лувр, Париж

АНТИНОЙ В ОБРАЗІ ГЕРОЯ

У деяких скульптурах Антиной зображений у «героїчній оголеності» як грецький атлет, з фізично досконалим оголеним торсом

Проте красиве юнацьке тіло позбавлене сили і мужності грецьких прообразів

Колосальний бюст Антиноя з вілли Адріана, 130-ті рр.
Ватиканські музеї, Рим

Бюст Антиноя
в образі атлета,
перша пол. II ст. н. е.,
Національний
археологічний музей,
Афіни

Статуя «Антиной Дельфійський» в образі атлета,
перша пол. II ст. н. е., Археологічний музей, Дельфи

АНТИНОЙ В ОБРАЗІ ДІОНІСА

Обожненого Антиноя могли зображувати в образі грецьких богів – Діоніса, Гермеса, Аполлона

Найбільше зустрічається скульптур Антиноя в образі Діоніса – з оголеним торсом і вінком з плюща чи виноградної лози на голові

Такі ідеалізовані портрети Антиноя втілювали ідею вічної юності та божественної краси

Бюст Антиноя в образі Вакха, перша пол. II ст. н. е., мармур

Бюст Антиноя в образі Вакха,
перша пол. II ст. н. е., мармур

Бюсти Антонію в образі Вакха та Адріана,
перша пол. II ст. н. е., Британський музей

Бюст Антиноя в образі Вакха,
перша пол. II ст. н. е., Британський музей

Бюст Антиноя в образі Вакха,
перша пол. II ст. н. е.,
Британський музей

Комп'ютерна реконструкція поліхромного розпису
бюсту Антиноя, History in 3D, 2024

Колосальний бюст «Антиной Мондрагонський», 130 – 138 рр. н. е., мрамор, втрачена інкрустація очей, Лувр, Париж, прототип бюсту – статуя Фідія «Афіна Лемнія»

СТАТУЯ АНТИНОЯ В ОБРАЗІ ДІОНІСА

Антиной представлений з атрибутами культу Діоніса: на голові у **вінку з винограду** та жезлом **тирсом**, увінчаним **шишкою пінії**

Він стоїть в класичній позі **контрапосту**, з героїчно оголеним торсом, обличчя має **класичні пропорції** та **ідеалізовані** індивідуальні риси

Колосальна статуя Антиноя в образі Діоніса, 130-ті рр. н. е., Ватиканські музеї, Рим

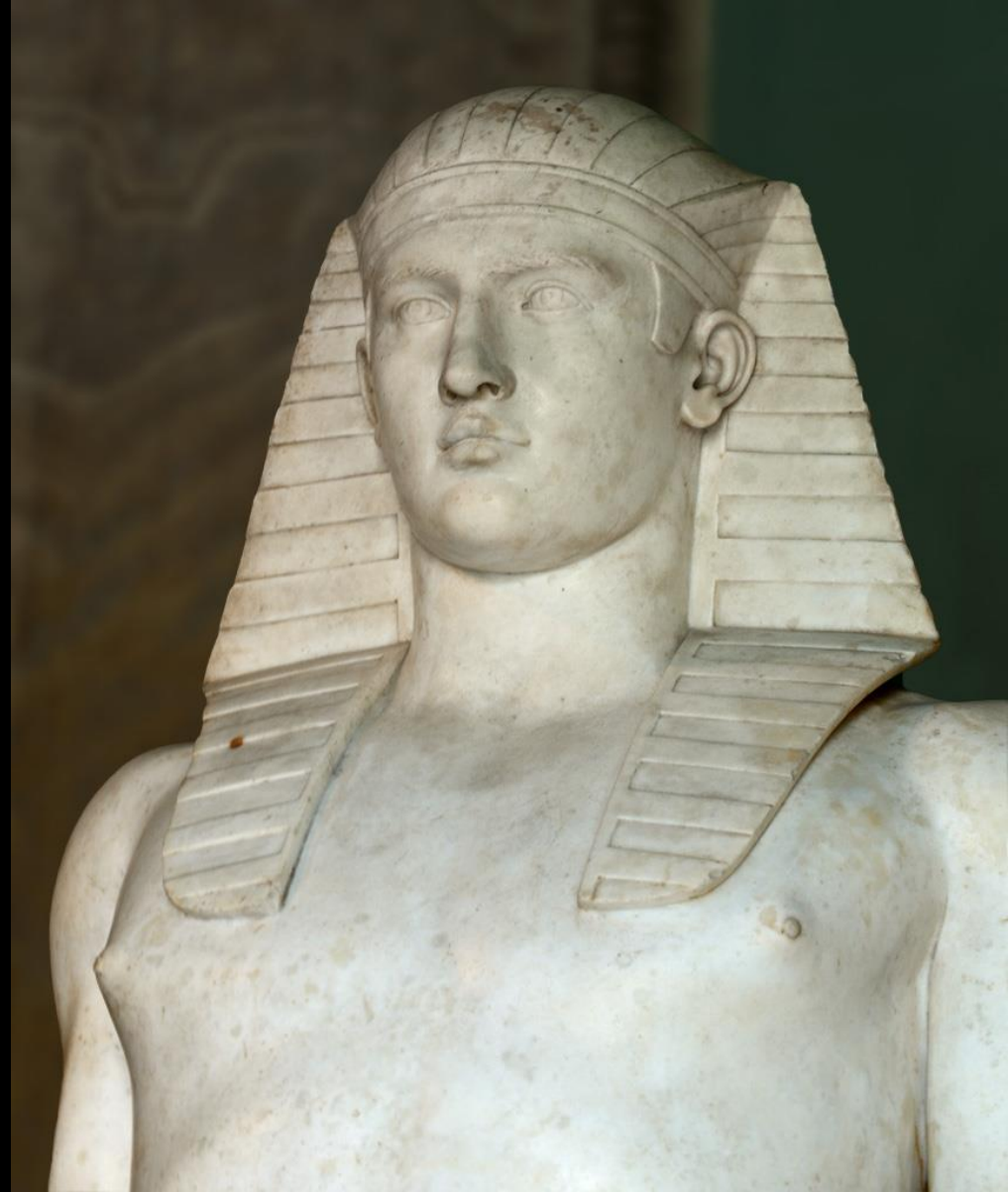
Колосальна статуя Антіноя
в образі Діоніса, 130-ті рр. н. е.,
Ватиканські музеї, Рим

Статуя Осиріса-Антиноя,
130 – 138 рр. н. е.,
Ватиканські музеї, Рим

Колосальна статуя Антиноя
в образі Діоніса, 130-ті рр. н. е.,
Ватиканські музеї, Рим

Антиной в образі Осиріса
з храму Серапіса з вілли Адріана в Тіволі,
130 – 138 рр. н. е., Ватиканські музеї, Рим

ЖІНОЧІ ПОРТРЕТИ ПЕРІОДУ ПРАВЛІННЯ АДРІАНА

Класицизуючий / веристичний портрет характерний був для всього періоду правління Адріана, зокрема, портрети його дружини **Вібії Сабіни**, створені у класичному стилі

У жіночих портретах **обличчя** мають **класичні грецькі риси**: пряме перенісся, овальне обличчя, округле підборіддя

У моді жіночі **зачіски на грецький зразок** – з хвилястим волоссям, розібраним на **прямий пробор**, перетягнуте стрічками у **«грецький вузол»**

Бюст Вібії Сабіни, близько 130 р. н. е., мармур, Музей Прадо, Мадрид

Бюст римлянки (імовірно, Вібія Сабіна),
130 – 140 рр. н. е., Музей історії мистецтв, Відень

ВІБІЯ САБІНЯ – ДРУЖИНА ІМПЕРАТОРА АДРІАНА

Для зміцнення зв'язків із сім'єю імператора Траяна у 100 р. н. е.

Адріан одружився на 14-річній Вібії Сабіні (86 р. до н. е. – 136 р. н. е.) – внучатій племінниці Траяна

Це був суто політичний шлюб, якому сприяла дружина Траяна Плотіна

Адріан відмічав її складний характер, їхні стосунки були прохолодними, дітей у шлюбі не було

У 128 році вона отримала титул «Августа»

Померла у 138 році – імовірно, за наказом імператора була отруєна

Статуя Вібії Сабіні, 136 р. н. е. мармур, вілла Адріана в Тіволі

ПОРТРЕТ ВІБІЇ САБІНИ, ДРУЖИНИ АДРІАНА

У портретному бюсті Вібії Сабіни відобразилися її **індивідуальні риси та ідеалізація**: витончена голова на довгій шиї, видовжений овал обличчя, тонкі правильні риси поєднані з трохи сумним поглядом, характерним великим носом з горбинкою та маленьким ротом

Бюст Вібії Сабіни, близько 130 р. н. е., мрамур, Музей Прадо, Мадрид

ЗАЧІСКА ВІБІЇ САБІНИ

Зачіска Вібії Сабіни за модою того часу створена **на грецький манер**: хвилясте волосся, розібране навпіл, підтримується обручем над чолом, на потилиці укладене м'яким вузлом

У деяких портретах можна спостерігати застосування так званого **«грецького вузла»**, в основі якого лежав **Гераклів вузол**

Бюст Вібії Сабіни,
близько 130 р. н. е., мармур,
Музей Прадо, Мадрид

Статуя Вібії Сабіни,
136 р. н. е., мармур,
вілла Адріана в Тіволі

Бюст Вібії Сабіни,
близько 130 р. н. е., мармур,
Музей Прадо, Мадрид

Бюст Вібії Сабіни,
близько 130 р. н. е., мрамур,
Музей Прадо, Мадрид

Комп'ютерна реконструкція
поліхромного розпису бюсту Вібії Сабіни,
History in 3D, 2024

Статуя Вібії Сабіни,
136 р. н. е., мармур, вілла Адріана в Тіволі

Статуя Вібії Сабіни, 136 р. н. е., мармур, вілла Адріана в Тіволі

ПОРТРЕТИ ЕПОХИ ДИНАСТІЇ АНТОНІНІВ (138 – 192 рр. н. е.)

Бюст Антоніна Пія,
близько 140 р. н. е.,
Британський музей, Лондон

Цей період охоплює правління таких імператорів, як **Антонін Пій, Марк Аврелій, Луцій Вер, Коммод**

Портрети династії Антонінів стали **вершиною розвитку психологічного портрета** в римському мистецтві

Під грецьким впливом формується **тип філософа-правителя**, особливо виражений в портретах Марка Аврелія

Портрет стає засобом не лише репрезентації, а й особистої рефлексії, **поглиблюється індивідуалізм**

Більше уваги майстри приділяли реалістичному зображенню **міміки, віковим змінам, втомі, задумі**

У скульптурних портретах продовжують більш широко використовувати **прийоми адріанівського часу**: виразна обробка **кудрявого волосся і бороди** за допомогою **бураву**, зображення **заглиблених зіниць** стають загальноприйнятими

Техніка буріння передавала глибину та фактурність, гру світла й тіні

Контрастно обробляють **шершаве волосся** та **гладку поліровану шкіру** обличчя, що надавало образу певної ідеалізації

Бюст Антоніна Пія, близько 150 р. н. е., мармур, Гліптотека, Мюнхен

АНТОНІН ПІЙ (138 – 161 рр. н. е.)

Антонін Пій (86 – 161 рр. н. е.) – римський імператор з династії Антонінів, у 138 р. був **усиновлений Адріаном** і продовжив політику збереження **миру і стабільності**

Протягом 23 років його правління **не було великих воєн**, що стало винятковим явищем і **найдовшим мирним періодом** для Римської імперії

Прізвисько Пій («Благочестивий») Антонін одержав за відсутність явних вад і недоліків, він символізував **ідеал «доброго правителя»**

Статуя Антоніна Пія в образі полководця, Музеї Ватикану, Музей К'ярамонті, Рим

ПОРТРЕТИ АНТОНІНА ПІЯ

Антонін Пій зображувався як **спокійний, мудрий** правитель

Імператор був **високого зросту**, що надавало йому імпозантності

Він носив **коротку бороду**, наслідуючи традицію Адріана

Риси обличчя – врівноважені, м'які, що надавало відчуття стабільності та **гармонії**

Відсутність драматизму в його образах відображає його **мирне правління**

Бюст Антоніна Пія, близько 140 р. н. е., Британський музей, Лондон

БЮСТ АНТОНІНА ПІЯ

Цей бюст датують першими роками його правління

Імператор зображений у військовому плащі, накинутому поверх обладунків та скріпленому на правому плечі застібкою **фібулою**

У портреті підкреслені **спокій і стриманість**, шляхетна зовнішність імператора

Ідеалізація образу правителя узгоджується з **реалістичною передачею рис обличчя** – глибоко посаджених, притінених очей, і висунутого вперед підборіддя

Бюст Антоніна Пія, близько 140 р. н. е., Британський музей, Лондон

Бюст Антоніна Пія,
близько 140 р. н. е., Британський музей, Лондон

БЮСТ АНТОНІНА ПІЯ

Бюст має типову форму погрудного зображення для другої половини II ст. н. е.

Імператор одягнений в **туніку**, **панцир** та військовий плащ **палудаментум**, скріплений застіркою **фібулою**

Спокійні риси обличчя Антоніна Пія відображають гідність, врівноважений, миролюбний характер

Бюст Антоніна Пія, близько 150 р. н. е., мармур, Гліптотека, Мюнхен

Бюст Антоніна Пія, фрагменти
близько 150 р. н. е., мармур, Гліптотека, Мюнхен

ІМПЕРАТОР МАРК АВРЕЛІЙ (161 – 180 рр. н. е.)

Марк Аврелій (121 – 180 рр. н. е.) – один з найвизначніших імператорів Римської імперії, відомий не лише як **політик і полководець**, але й як **філософ**

Його правління стало справжнім випробуванням для імперії: **численні війни, епідемії, економічна нестабільність**, і водночас прикладом мужнього, відповідального й морального керівництва

Марк Аврелій **не мав військового темпераменту**, але проявляв себе як відповідальний стратег

Бюст Марка Аврелія,
180-і рр. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Бюст Луція Вера,
II ст. н. е., Лувр, Париж

Бюст Коммода в образі
Геркулеса, II ст. н. е.,
Капітолійські музеї, Рим

СПІВПРАВИТЕЛІ МАРКА АВРЕЛІЯ – ЛУЦІЙ ВЕР ТА КОММОД

На початку правління Марк Аврелій керував імперією зі **співправителем Луцієм Вером** (161 – 169 рр. н. е.), своїм зведеним братом, який був усиновлений Антоніном Пієм

Після **смерті Луція Вера** в 169 р. н. е. Марк Аврелій залишився єдиним правителем імперії

У 176 р. н. е. він знову обрав собі **співправителя** – цього разу ним став **його син Коммод**

МАРК АВРЕЛІЙ – «ФІЛОСОФ НА ТРОНІ»

Марка Аврелія називали «філософом на троні», він сповідував філософію стоїцизму

Вважав **владу** не привілеєм, а **моральним обов'язком**

У філософській праці «На одинці з собою: роздуми»

розмірковував над чесністю, обов'язком і терпінням, замислювався про моральні цінності

Бюст Марка Аврелія, II ст. н. е., мармур, Археологічний музей, Стамбул

ПОРТРЕТИ МАРКА АВРЕЛІЯ

Скульптурні образи Марка Аврелія **спокійні, самозаглиблені**

Зіниці очей сильно пробуравлені, глибоко посажені очі, **нависаючі повіки** роблять погляд задумливим, втомленим, одухотвореним

Борода і вуса стають довшими та менш закрученими

Кучері волосся стають більш пишними, обробляються **буравом, шкіра** обличчя **відполірована**

Бюст Марка Аврелія, близько 170 р. н. е., мрамур, рештки поліхромного розпису, Лувр, Париж

**Бюст молодого Марка Аврелія,
близько 140 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим**

Бюст молодого Марка Аврелія,
до 160 р. н. е., мрамур,
Галерея Уффіці, Флоренція

Бюст Марка Аврелія, близько 170 р. н. е., фрагменти, мрамор, рештки поліхромного розпису, Лувр, Париж

ФРАГМЕНТ БРОНЗОВОГО ПОРТРЕТА МАРКА АВРЕЛІЯ

На цьому фрагменті портрета імператор трохи старший за віком із **бородою, яка розділена** в центрі підборіддя, що демонструє паралельні пасма волосся

У нього великі, глибоко посаджені, **дуже виразні очі** з глибоко пробураними зіницями та важкими **нависаючими повіками, погляд** направлений з-під повік вдалечінь – все це робить образ **задумливим**

Портрет Марка Аврелія, після 170 р. н. е., фрагмент, бронза, Лувр, Париж

Кінний монумент Марка Аврелія,
близько 160 – 170 рр. н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

КІННИЙ МОНУМЕНТ МАРКА АВРЕЛІЯ

Бронзова статуя зображує імператора Марка Аврелія на коні

Вона є **унікальним єдиним збереженим прикладом** античної кінної скульптури римського імператора, яка дійшла до нашого часу

У період Середніх віків християни переплавляли на зброю бронзові статуї імператорів-язичників

Статуя уникла переплавки через те, що одухотворений образ Марка Аврелія помилково **сплутали із зображенням імператора Костянтина**, який припинив гоніння на християн

Кінний монумент Марка Аврелія **став зразком для усіх подальших кінних статуй** в європейському мистецтві

Кінний монумент Марка Аврелія,
близько 160 – 170 рр. н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

Імператор зображений як полководець на коні з піднятою рукою у позі оратора – він звертається до війська

У той же час Марк Аврелій зображений і як філософ-мислитель

Він одягнений у туніку, короткий плащ, на оголених ногах – сандалії

Голова ледь нахилена вперед

Риси обличчя поєднують індивідуальні риси та деяку ідеалізацію – виступаючі вилиці та випуклі очі з напівприкритими повіками, губи сильно стиснуті

Густе кучеряве волосся та доволі пишна борода передані глибоко врізаними, крупними завитками

Кінь імператора зображений у русі **в позі контрапосту** – він піднімає праву передню ногу, в той час як ліва нога знаходиться на землі

Тіло коня, його **мускулатура** ретельно змодельовані скульптором, відповідно до руху, голова коня повернута вправо

Вершник **лівою рукою** направляє **повід**, а його **права піднята** до рівня плечей та витягнута

Кінний монумент Марка Аврелія, близько 160 – 170 рр. н. е., бронза, Капітолійські музеї, Рим

КОПІЯ МОНУМЕНТА НА КАПІТОЛІЙСЬКІЙ ПЛОЦІ

Первинно статуя була встановлена на схилі Капітолія **навпроти Римського форуму**

У **XII ст.** її перенесли на площу Латерана

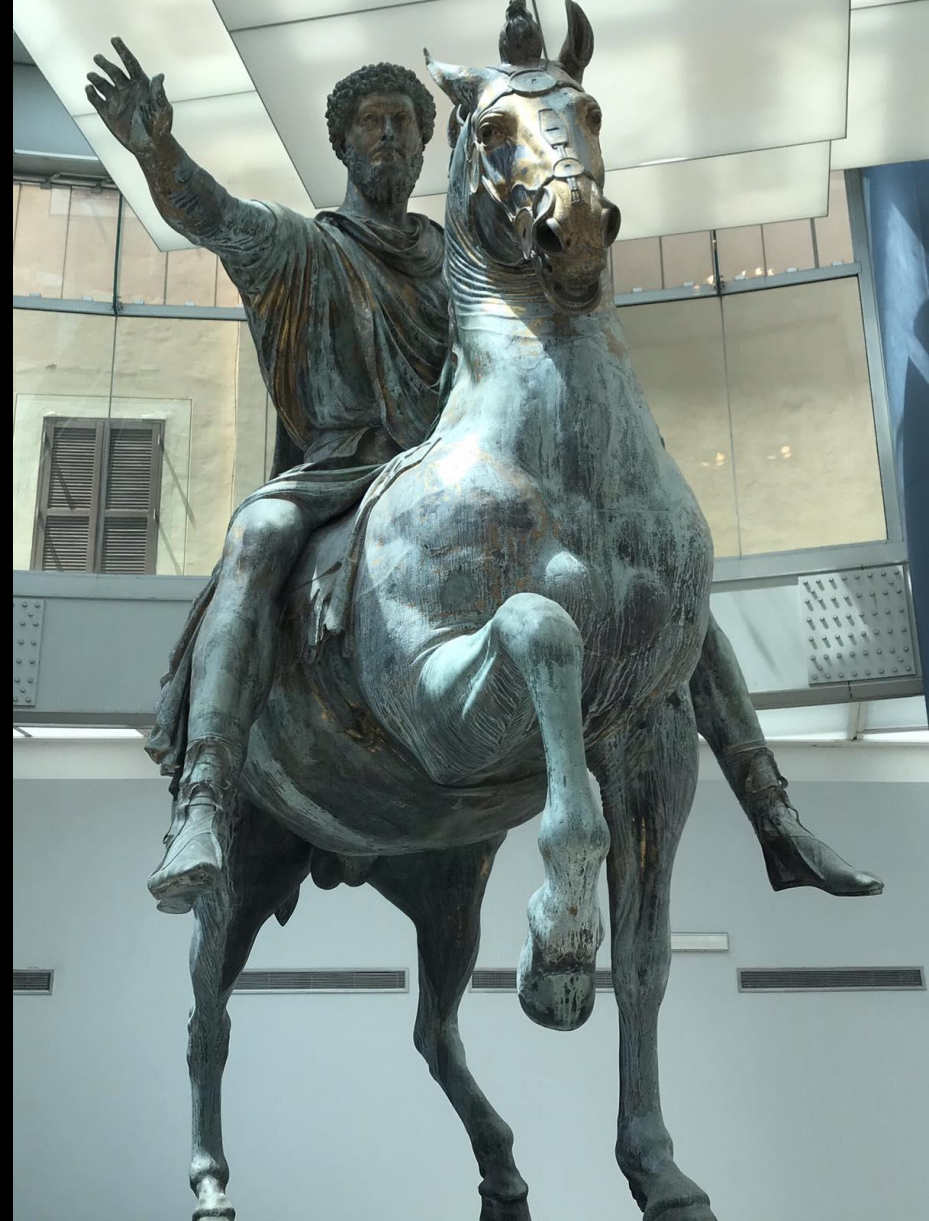
У **1538 році** Мікеланджело помістив її **на Капітолійській площі**, проєкт якої він розробив

Зараз на цьому місці стоїть **сучасна копія**, а **оригінал** розміщено в палаці Консерваторів **Капітолійських музеїв у Римі**

Кінний монумент Марка Аврелія, сучасна копія, бронза, Капітолійська площа, Рим

Кінний монумент Марка Аврелія, близько 160 – 170 рр. н. е.,
бронза, Капітолійські музеї, Рим

Кінний монумент Марка Аврелія, близько 160 – 170 рр. н. е.,
бронза, Капітолійські музеї, Рим

Кінний монумент Марка Аврелія, близько 160 – 170 рр. н. е.,
бронза, Капітолійські музеї, Рим

Кінний монумент Марка Аврелія,
сучасна копія, бронза,
Капітолійська площа, Рим

ЛУЦІЙ ВЕР (161 – 169 рр. н. е.)

Луцій Вер (130 – 169 рр. н. е.) –
співправитель імператора Марка
Аврелія та його зведений брат

Формально він мав рівний статус
з Марком Аврелієм, проте більше
займався військовими справами,
зокрема, під час Парфянської війни

Луцій Вер вирізнявся меншою
серйозністю, ніж Марк Аврелій: був
схильний до розваг, гладіаторських
боїв і театральних вистав

Помер раптово під час повернення
з північних кордонів у 169 р. н. е.,
після чого був обожнений

Фігура в лориці з головою від статуї Луція
Вера, фігура 50 – 75 рр. н. е.,
голова 160 – 169 рр. н. е.,
Національний археологічний музей, Неаполь

Портрет Луція Вера,
161 – 192 рр. н. е., мрамур, Лувр, Париж

ПОРТРЕТИ ЛУЦІЯ ВЕРА

У другій половині II ст. н. е. імператори продовжували носити **пишні кучеряві зачіски і бороди, довжина і об'єм збільшувалися**, на портретах глибоко пробуравлювалися завитки, що створювало контраст світла й тіні

Портрети Луція Вера вирізнялися пишною кучерявою **зачіскою** і густою хвилястою **бородою**, гладко відполірованою **шкірою**

У **виразі** його **обличчя** часто відсутня глибина і психологічна напруга, натомість панує **впевненість**

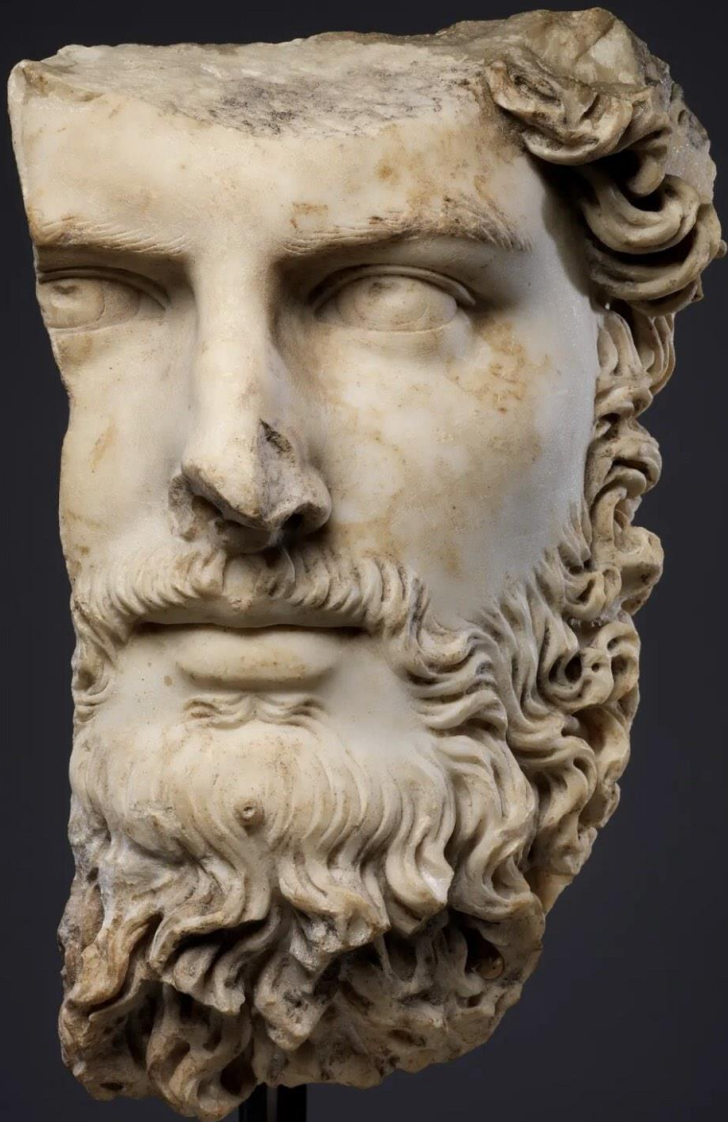
Його образ демонструє зовнішню привабливість, розкіш і стиль

Портрет Луція Вера,
161 – 192 рр. н. е., мрамур,
Лувр, Париж

Портрет (голова) Луція Вера,
близько 166 р. н. е.,
бюст епохи Відродження, мармур,
Національний археологічний музей,
Венеція

Фрагмент голови Луція Вера,
друга половина II ст., Метрополітен музей, Нью-Йорк

КОММОД (180 – 192 рр. н. е.)

Луцій Аврелій Коммод (161 – 192 рр. н. е.) – з 176 року був **співправителем** зі своїм батьком імператором **Марком Аврелієм**, після його смерті з 180 року правив **самотійно** як імператор

З дитинства відрізнявся дуже жахливою поведінкою, був **безчесним та жорстоким**

Під час правління він практично не займався державними справами, віддаючи перевагу **розвагам та розпусті**

Бюст Коммода в образі Геркулеса, близько 190 р. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Усі роки імператорства
Коммода супроводжувалися
спустошенням скарбниці

У 192 році Коммода вбили
внаслідок політичної змови

Його правління поклало
край так званій епосі «п'яти
добрих імператорів», стало
кінцем періоду політичної
стабільності

Бюст Коммода в образі Геркулеса,
близько 190 р. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

БЮСТ КОММОДА В ОБРАЗІ ГЕРКУЛЕСА

Коммод був **фізично сильним**, найбільше він **цікавився спортом**: брав участь у скачках, перегонах на колісницях, гладіаторських боях зі звірами та чоловіками

Він **вважав себе напівбогом**, тому у великій кількості статуй Коммода зображували **в образі Геркулеса (грецького Геракла)**

У бюсті Коммод зображений в образі Геркулеса **з трофеями**, здобутими героєм під час здійснення ним подвигів – **у шкурі Немейського лева**, з палицею та трьома золотими яблуками з саду Гесперид

Бюст Коммода в образі Геркулеса, близько 190 р. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Нижню частину бюсту підтримує **щит** з головою горгони Медузи та **роги достатку** – символи **Фортуни**, які спираються на **небесну сферу** із зображеннями сузір'їв **знаків Зодіаку**

З одного боку стоїть на коліні **амазонка**, аналогічна фігура розташовувалася з іншого боку (втрачена)

Бюст Коммода в образі Геркулеса, фрагмент, близько 190 р. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Бюст Коммода в образі
Геркулеса,
близько 190 р. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

Бюст Коммода в образі Геркулеса, фрагменти,
близько 190 р. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

ЖІНОЧІ ПОРТРЕТИ ПЕРІОДУ АНТОНІНІВ

Жіночий скульптурний портрет періоду Антонінів **продовжує розвиток традицій епохи Адріана**

Образ жінки цього часу в скульптурі є носієм **моральних ідеалів**, ознакою **статусу** та еталоном **моди**

У портретах підкреслюється жіноча **скромність та благочестя**

Фаустіна Молодша, донька Антоніна Пія, майбутня дружина Марка Аврелія, Друга половина II ст. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

ЖІНОЧІ ЗАЧІСКИ ПЕРІОДУ АНТОНІНІВ

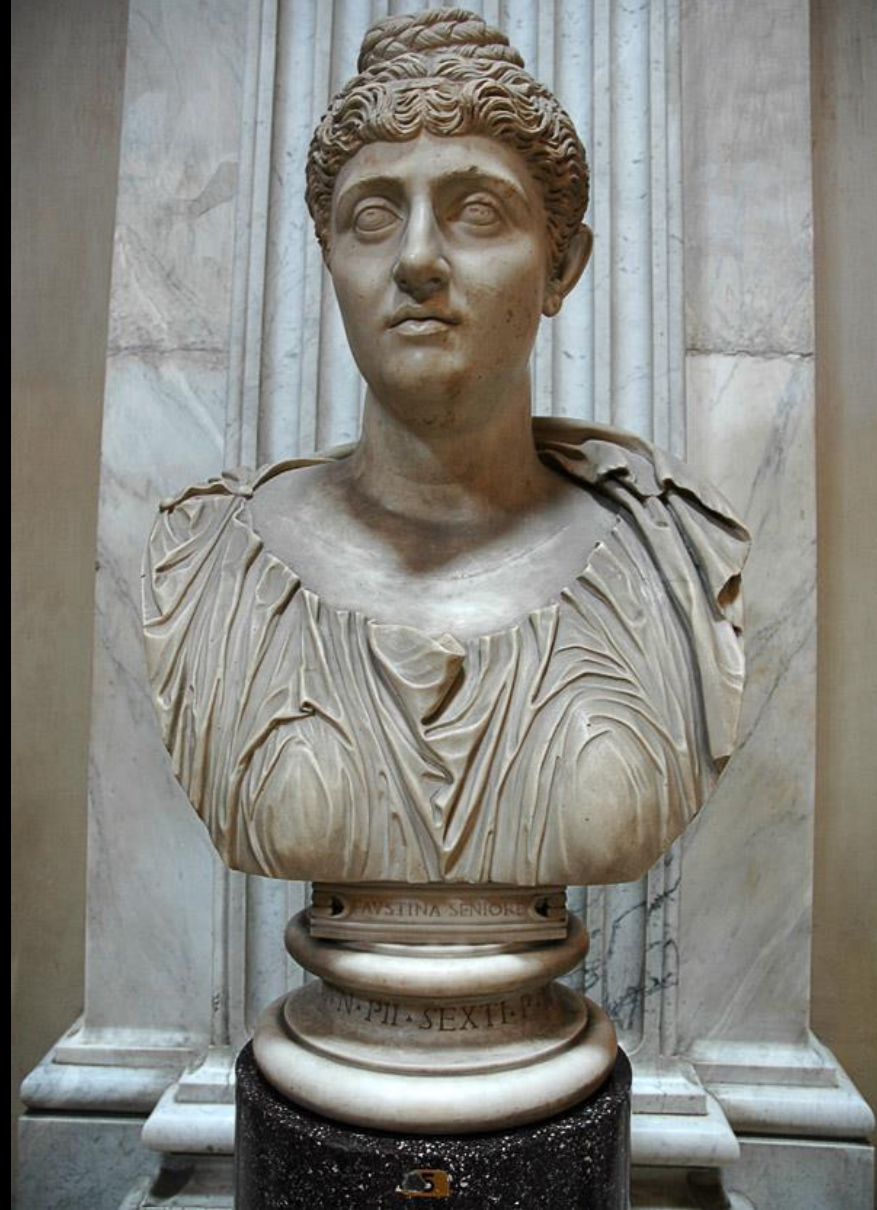
Зачіски виступали головною ознакою стилю:

- в епоху **Антоніна Пія** – великі м'які хвилі оточують обличчя, складні пучки або валики з кіс укладені об'ємним вузлом ззаду;
- у часи **Марка Авелія та Луція Вера** – складні високі конструкції з кіс, хвиль та локонів, часто використовують перуки;
- в епоху **Коммода** – з'являються ще пишніші й вишуканіші зачіски, з елементами «божественного» стилю, що наслідують грецьких богинь

Фаустіна Старша, дружина Антоніна Пія,
середина II ст. н. е.,
Музей історії мистецтв, Відень

Бюст Фаустіни Старшої, 138 – 150 рр. н. е.,
Капітолійські музеї, Рим

Бюст Фаустіни Старшої, середина II ст. н. е.,
Ватиканські музеї, Рим

Фаустіна Старша, дружина Антоніна Пія,
середина II ст. н. е., Музей історії мистецтв, Відень

Фаустіна Молодша, донька Антоніна Пія, майбутня дружина Марка Аврелія, друга половина II ст. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Жіночий портрет, близько 150 р. н. е., мармур,
Музеї Ватикану, Рим

Жіночий портрет, близько 150 р. н. е., мармур,
Музеї Ватикану, Рим

Портрет Бруттії Кріспіни,
дружини імператора Коммода,
178 – 180 рр. н. е., мрамур,
Старий музей, Берлін

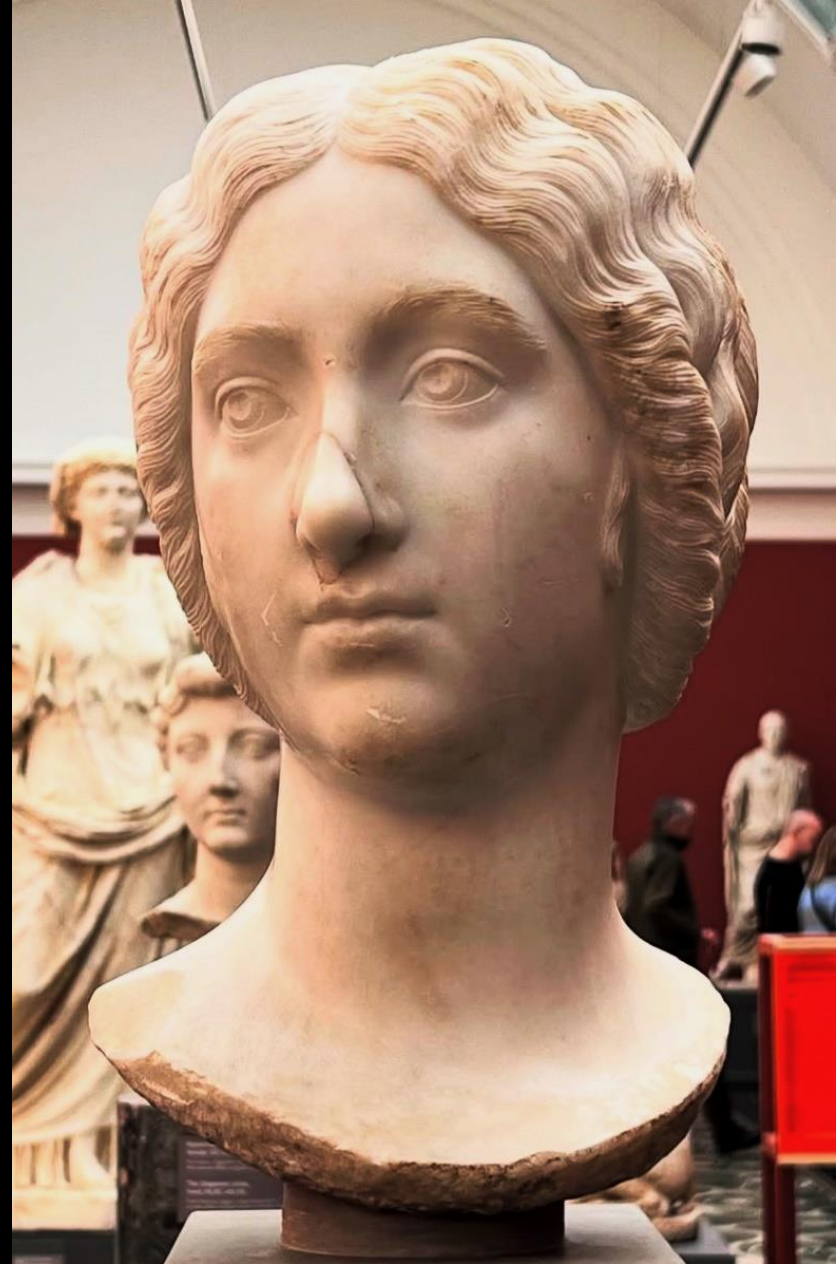
Портрет римської імператриці Бруттії Кріспіни,
дружини імператора Коммода,
друга половина II ст. н. е., мармур

Портрет Бруттії Кріспіни,
дружини імператора Коммода,
180 р. н. е., мармур,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Портрет Бруттії Кріспіни,
дружини імператора Коммода,
180 – 187 рр. н. е., мармур,
галерея Уффіці, Флоренція

Портрет римської жінки, кінець II ст. н. е.,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Портрет римської жінки, кінець II ст. н. е.,
Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

ДИНАСТІЯ СЕВЕРІВ (193 – 235 рр. н. е.)

Засновник династії **Септимій Север** назвався прийомним сином Марка Аврелія – за допомогою умовних родинних зв'язків він хотів показати свою **спадковість від попередніх імператорів**

Імператори **Каракалла, Геліогабал та Александр Север** брали імена теж на честь Марка Аврелія

Після недовгого правління Каракалли і Гети **до влади прийшли родичі Юлії Домни, дружини Септимія Севера**

Жінки династії Северів – Юлія Домна, її старша сестра Юлія Меза та доньки Юлія Соемія і Юлія Мамея мали великий **вплив на політику імператорів**

Тондо із зображенням сім'ї Септимія Севера: імператора та його дружини Юлії Домни, синів Каракалли і Гети (стерте обличчя), близько 200 р. н. е., темпера на дереві, Старий музей, Берлін

Портрет Септимія Севера,
близько 200 рр. н. е., мармур,
Музей образотворчих мистецтв, Бостон

ІМПЕРАТОР СЕПТИМІЙ СЕВЕР (193 – 211 рр. н. е.)

Септимій Север (146 – 211 рр. н. е.) – **засновник** нової імператорської династії **Северів**, був вихідцем з провінції у Північній Африці, проявив себе **сильним, але жорстким правителем**

Протягом правління він **зміцнив імператорську владу та військо**, розширив кордони в Африці та на Сході, укріпив Вал Адріана в Британії та збудував укріплення у Північній Африці

При дворі **посилився культ обожненого імператора та культ родини імператора**, зокрема дружини **Юлії Домни**

Септимій Север пропагував себе як **нового Августа і нового Траяна** – великого завойовника і реформатора

Його політика сприяла **стабілізації імперії**, проте започаткувала тенденцію **занепаду сенатських традицій**, що пізніше **привело до кризи Римської імперії**

Правління Септимія Севера стало **переломним моментом між класичним Римом і пізньою античністю**

Портрет Септимія Севера,
близько 200 рр. н. е., мармур,
Музей образотворчих мистецтв, Бостон

ПОРТРЕТИ СЕПТИМІЯ СЕВЕРА

Другу чверть III ст. н. е. називають епохою найбільшого розвитку римського скульптурного мистецтва, яке вирізняється суперечливістю і боротьбою стилістичних напрямів

Перехідним етапом стала епоха імператора Септимія Севера та його наступників

Портрети Септимія Севера являються яскравим прикладом переходу від ідеалізованих імператорських образів II століття до більш виразного, суворого та експресивного стилю III століття

Бюст Септимія Севера, близько 200 р. н. е.,
Музей історії мистецтв, Відень

Для портретів Септимія Севера характерні такі риси:

- поєднання **реалізму та ідеалізації**;
- **психологізація образу**: через зосереджений погляд, напругу, втому передаються внутрішні переживання і характер;
- **глибокий рельєф і контрасти**: активно використовується **бурав**, скульптори створюють **глибокі тіні** навколо очей, зморшки, складки навколо рота, **зіниці** очей буравляться глибоко – це створює виразний погляд;
- **пишна подовжена роздвоєна борода і хвиляста зачіска** символізують мудрість, зрілість, наслідування образу Адріана, але з більш суворим поглядом

Бюст Септимія Севера, близько 200 р. н. е.,
Музей історії мистецтв, Відень

ПОРТРЕТИ СЕПТИМІЯ СЕВЕРА В ЗРІЛИЙ ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ (197 – 211 рр. н. е.)

У зрілих портретах зачіска Септимія Севера стає пишною, з більш глибокими локонами, чітко виділеними пасмами

Волосся має вигляд «висічених» хвиль, створених за допомогою бурава

Борода зображується більш об'ємною, подовженою, з глибоким рельєфом – символізує **силу, досвід** і авторитет, а також ототожнює імператора з богами, зокрема, з **Юпітером**

Три прядки, що звисають на чоло роблять Септимія Севера подібним до **бога Серапіса**, культ якого був поширений на батьківщині імператора

Септимій Север, 200 – 210 рр. н. е.,
голова – мармур, бюст – зеленувато-
жовтий алебастр, Капітолійські музеї, Рим

Септимій Север, 200 – 210 рр. н. е.,
голова – мармур, бюст – зеленувато-жовтий алебастр,
Капітолійські музеї, Рим

БЮСТ СЕПТИМІЯ СЕВЕРА

Це один з найвідоміших портретів Септимія Севера

Він зображений з **пишною хвилястою зачіскою** та **густою подовженою роздвоєною бородою**

Деталі волосся глибоко прорізані **буравом**

Білизна **відполірованого обличчя** створює контраст зі світлотінню та **шершавістю волосся**

У **повороті голови та наведеному вбік погляді спідлоба** відчувається серйозність та деяка невпевненість, розчарування та незахищеність

Три прядки, що спускаються на чоло, уподібнюють імператора до бога Серапіса

Бюст Септимія Севера,
193 – 211 рр. н. е., мармур,
висота 81 см, Гліптотека, Мюнхен

Бюст Септимія Севера,
193 – 211 рр. н. е.,
мармур, висота 81 см,
Гліптотека, Мюнхен

Бюст Каракалли, 212 – 215 рр. н. е.
Національний археологічний
музей, Неаполь

ІМПЕРАТОР КАРАКАЛЛА

(211 – 217 рр. н. е.)

Марк Аврелій Антонін більш відомий як **Каракалла** (188 – 217 рр. н. е.) – син імператора Септимія Севера і Юлії Домни. Прізвисько **Каракалла** походить від назви галльської туніки з капюшоном, яку Антонін носив під час військових походів, та запровадив на неї моду серед римлян. У боротьбі за владу Каракалла прискорив отрутою смерть батька, а згодом за його наказом **вбили брата Гету** на очах матері. Правління Каракалли відзначене **жорстокістю**, деспотизмом, він вів **спустошливі війни** з Парфією, прагнув уподібнитися **Александрові Македонському**. Під час військової кампанії в Сирії префект преторій **Макрін організував змову і вбив Каракалла**, коли тому було 39 років.

Бюст Каракалли, 212 – 215 рр. н. е.
Національний археологічний музей,
Неаполь

ПОРТРЕТИ ПЕРІОДУ КАРАКАЛЛИ

У період **Каракалли** формується **новий стиль** римського портретного мистецтва **III ст. н. е.** – все частіше постають образи нової історичної епохи – **грубі, жорстокі й честолюбні** володарі Риму

У портретах часів Каракалли відбувається остаточний **відхід від ідеалізованих традицій** попередників, з'являється **брутальний стиль**, якому властиві **культ сили**, загострена характеристика індивідуальності, **експресія та психологічна напруга**

Скульптори прагнуть передати саму сутність портретованого, оголити її, незважаючи на її **негативні та відразливі риси**

ПОРТРЕТИ КАРАКАЛЛИ

Основні риси портретів Каракалли:

- **сувора міміка та експресія:** обличчя насуплене, з різко зведеними бровами та зморшками на чолі – виглядає зосередженим, напруженим та гнівним; **погляд** спрямований убік або трохи вниз, **очі** часто глибоко посажені передають внутрішню напругу і настороженість;
- **реалізм і загострені риси:** скульптори використовують **бурав** для глибокого моделювання деталей;
- зникає «філософська» зовнішність, натомість з'являється **брутальний образ імператора-воїна** – борода коротка, жорстка, волосся на голові **коротко підстрижене;**

Бюст Каракалли,
211 – 217 рр. н. е., мармур

- **новаторський мотив – типовий «погляд з-під чола»:** у портретах Каракалли з'являється характерний поворот голови і погляд з-під брів, який створює враження загрози, контролю, підозри, імператорської волі та психологічного тиску; **цей мотив** буде активно **наслідуватися** пізнішими імператорами (Макріном, Максиміном Фракійцем)

Бюст Каракалли, фрагмент,
212 – 215 рр. н. е., Національний
археологічний музей, Неаполь

БЮСТ ІМПЕРАТОРА КАРАКАЛЛИ

Яскравим драматизмом відзначений портрет Каракалли – **одного з найжорстокіших римських імператорів**

Короткі стрижка і борода вказують на те, що перед нами образ **імператора-воїна**

Різкий поворот голови, стрімкість руху та напруженість м'язів шиї передають **силу, запальність та люту енергію**

Гнівно зведені брови, пронизане зморшками чоло, підозрілий погляд, масивне підборіддя – все говорить про нещадну **жорстокість та владний характер імператора**

Бюст Каракалли, 212 – 215 рр. н. е.,
Національний археологічний музей, Неаполь

Бюст Каракалли, 212 – 215 рр. н. е.,
Національний археологічний музей, Неаполь

Бюст Каракалли, фрагменти,
212 – 215 рр. н. е., Національний археологічний музей, Неаполь

Портрет Каракалли, 211 – 217 рр. н. е., мрамур,
Археологічний музей Давнього Коринфу, Коринф

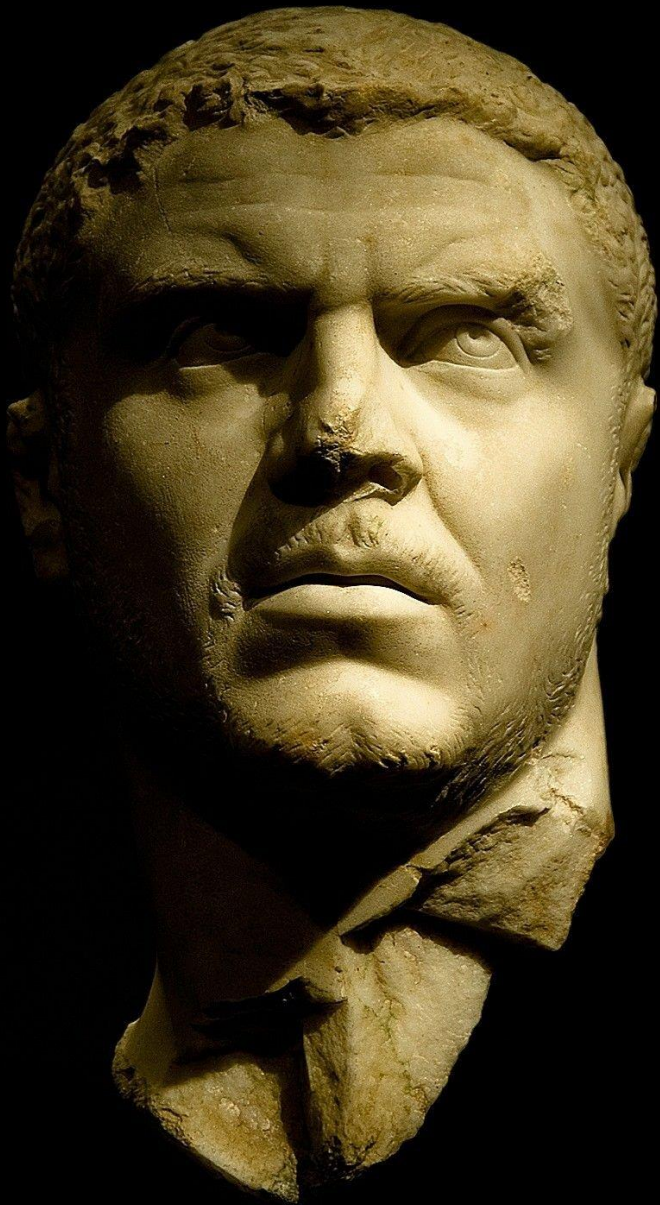
Бюсти Каракалли,
211 – 217 гг. н. е., мрамур

Бюст Каракалли,
211 – 217 рр. н. е.,
Капітолійські музеї, Рим

Бюст Каракалли, фрагменти,
211 – 211 рр. н. е.,
Капітолійські музеї, Рим

Бюст Каракалли, 211 – 217 гг. н. е., мрамор,
Метрополитен музей, Нью-Йорк

ЖІНОЧІ ПОРТРЕТИ ПЕРІОДУ ДИНАСТІЇ СЕВЕРІВ

Жіночі портрети династії Северів відображали **божественні та моральні чесноти**, а також як політичні постаті втілювали **велич дому Северів**

Для жіночих портретів характерні ідеалізовані риси з елементами портретної точності

Обличчя зазвичай спокійне, з **м'якими, округлими рисами**; індивідуальні риси часто згладжуються, **очі великі**, з чітко вираженими **зіницями** та **поглядом у нескінченність**

Портрет Юлії Домни, кінець II – початок III ст. н. е., мармур, Музей образотворчих мистецтв, Ліон

Складні зачіски – головний елемент портрета: волосся укладене у **хвилясті** пасма, пучки, «тюрбани», **коси**

Посилюються елементи **графічності: брови** зображуються **насічками**, щільна маса **волосся** розділяється глибокими **врізаними лініями**

Портрет Юлії Домни,
кінець II – початок III ст. н. е.,
мармур,
Музей образотворчих мистецтв,
Ліон

ПОРТРЕТИ ЮЛІЇ ДОМНИ, ДРУЖИНИ СЕПТИМІЯ СЕВЕРА

Юлія Домна походила з впливової жрецької родини з Сирії (Емеса), була дружиною імператора Септимія Севера і ключовою фігурою при дворі, виступала не лише як імператриця, а як жінка-державниця

Стиль Юлії Домни (тип обличчя та зачіска) став канонічним, його наслідували інші жінки династії Северів

Для портретів Юлії Домни характерні великі мигдалеподібні очі, сумний погляд очей, відведених убік, зрощені брови, які видають її східне походження, на губах ледь помітна усмішка

Портрет Юлії Домни, дружини Септимія Севера, близько 200 р. н. е., мармур, Гліптотека, Мюнхен

ЗАЧІСКА ЮЛІЇ ДОМНИ

Унікальна «шапкоподібна» зачіска, подібна до східних головних уборів – вказує на східне походження імператриці, стала **новим каноном** жіночої імператорської **моди**

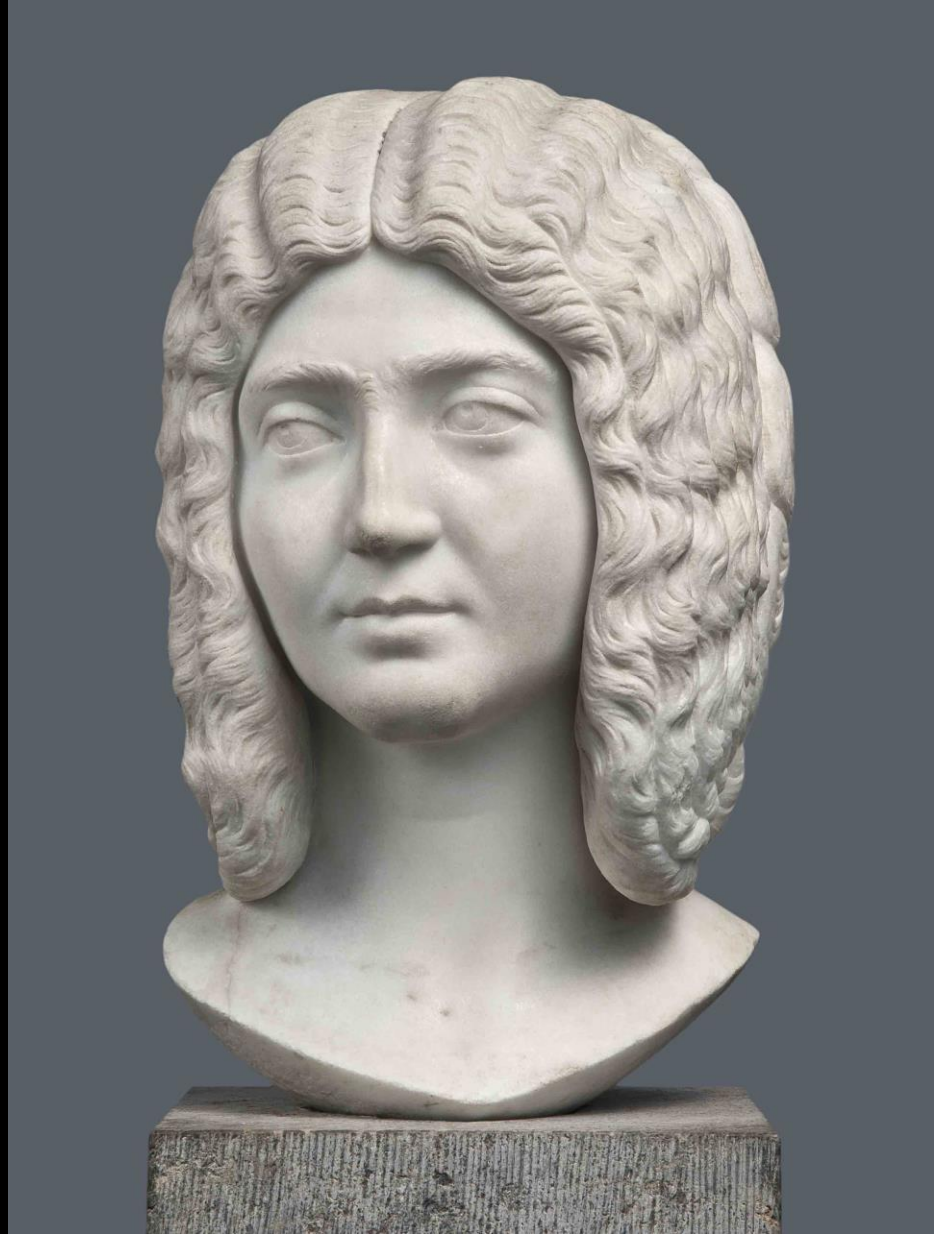
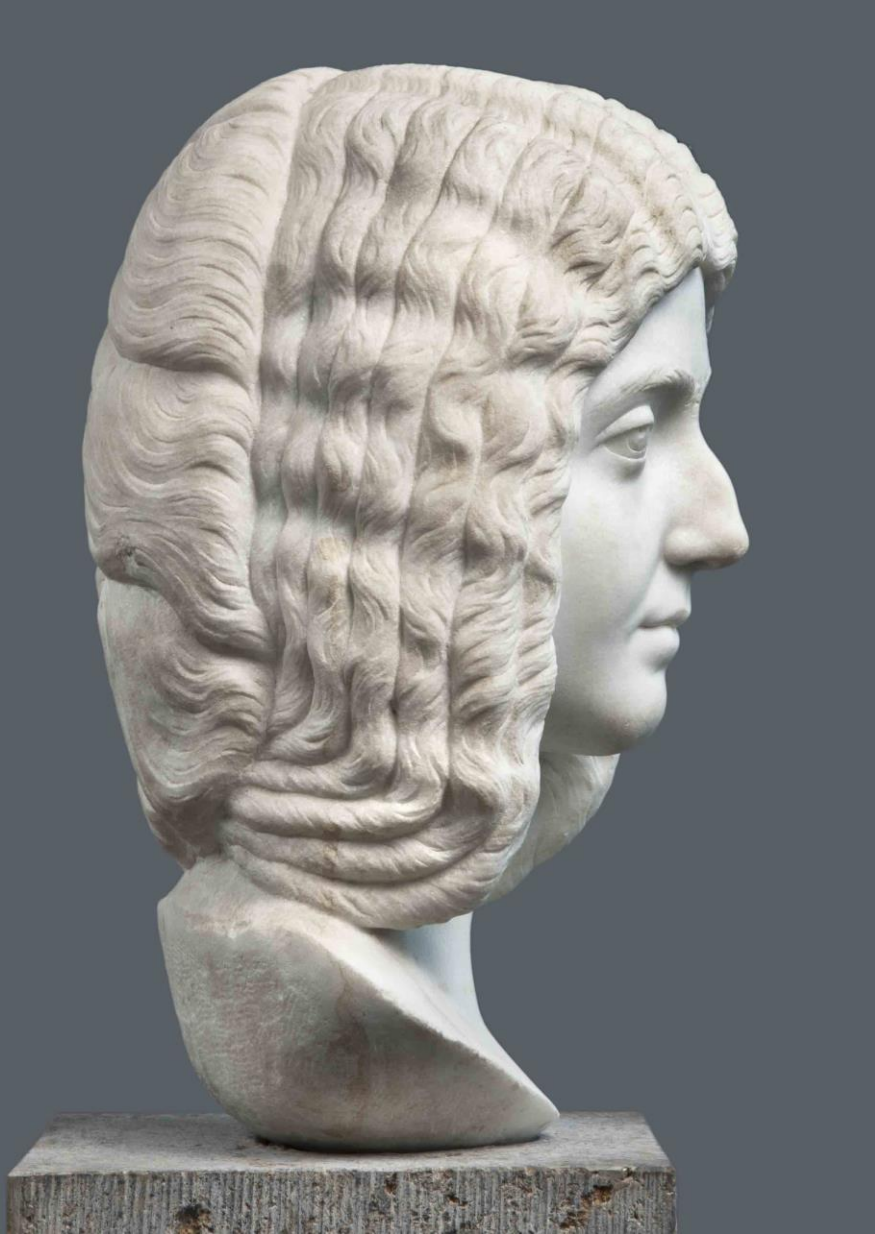
Волосся укладене в щільний **овальний масив**, який облягає голову, **немов шолом**, посередині розділене **проділом**, локони укладені у **хвилеподібні пасма**, щільно притиснуті до скронь і потилиці

У задній частині голови формується масивний **пучок або валик**

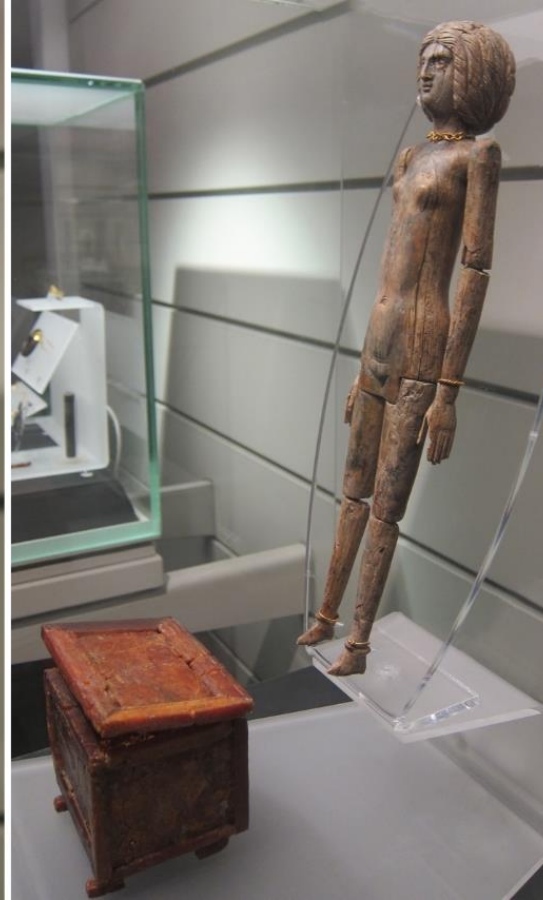
Також у зачісці є **натяк на солідарність із армією**: округла форма нагадує шолом, підсилюючи образ імператриці як матері армії («*mater castrorum*»)

Портрет Юлії Домни, дружини Септимія Севера, близько 200 р. н. е., мармур, Гліптотека, Мюнхен

Портрет Юлії Домни, дружини Септимія Севера,
близько 200 р. н. е., мармур, Гліптотека, Мюнхен

ЮЛІА ДОМНА ЯК ЛЯЛКА

Лялька, схожа на Юлію Домну, близько 200 р. н. е., слонова кістка, висота 30 см, Національний римський музей, Палаццо Массімо, Рим. Розкопана в 1929 р.

Десятки **ляльок** збереглися з часів Римської імперії, **деякі** з них **нагадують імператриць**. Одна з них, **схожа на Юлію Домну**, була знайдена в гробниці в Тіволі. Вона створена зі слонової кістки, із золотими намистом і браслетом, у скриньці лежав її одяг

ПОРТРЕТИ ЮЛІЇ МЕЗИ, СЕСТРИ ЮЛІЇ ДОМНИ

Юлія Меза (до 160 – близько 224 рр. н. е.) – родом з Емеси (Сирія), старша сестра Юлії Домни, мати Юлії Соемії та Юлії Мамеї, бабуся імператорів Геліогабала та Александра Севера

Після смерті Каракалли і загибелі Юлії Домни **відновила владу дому Северів**, посадивши на трон свого онука Геліогабала, а потім – Александра Севера

Юлія Меза отримала значний вплив на імператора Геліогабала, **разом з донькою Юлією Соемією фактично керувала імперією**

Бюст Юлії Мези, мармур, 210 р. н. е., її образ наслідує стиль Юлії Домни

ПОРТРЕТИ ЮЛІЇ СОЕМІЇ, ДОНЬКИ ЮЛІЇ МЕЗИ

Юлія Соемія Басіана – донька Юлії Мези, племінниця Юлії Домни, **мати імператора Геліогабала**

Походила з впливової **сирійської родини** з міста Емеса

Була **де-факто правителькою імперії разом з матір'ю Месою**, доки її син Геліогабала формально правив у 218 – 222 рр. н. е.

Портрет знатної римлянки (Юлія Соемія або Юлія Паула), близько 220 р. н. е., мармур, Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

Для портретів **Юлії Соемії** характерне ідеалізоване **обличчя** – без зморшок, з овальним контуром і **м'якими рисами**

Часто наявна **легка усмішка** або загадковий вираз – створюється враження привабливої, впливової і впевненої жінки

Очі – великі, з чітко прорізними **зіницями**, іноді на портретах погляд трохи відвернений вбік, зосереджений

Портрет знатної римлянки (Юлія Соемія або Юлія Паула), близько 220 р. н. е., мрамур, Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

ЗАЧІСКА ЮЛІЇ СОЕМІЇ

Стиль нагадує зачіску Юлії Домни, але в Соемії вона має більш декоративний і «жіночний» характер – менше строгості, більше пластики

Волосся поділено центральним проділом, щільно укладене в дрібні хвилі, що обрамлюють обличчя

Позаду – великий пучок або низький валик, акуратно закручений

Портрет знатної римлянки (Юлія Соемія або Юлія Паула), близько 220 р. н. е., мармур, Нова Карлсберзька гліптотека, Копенгаген

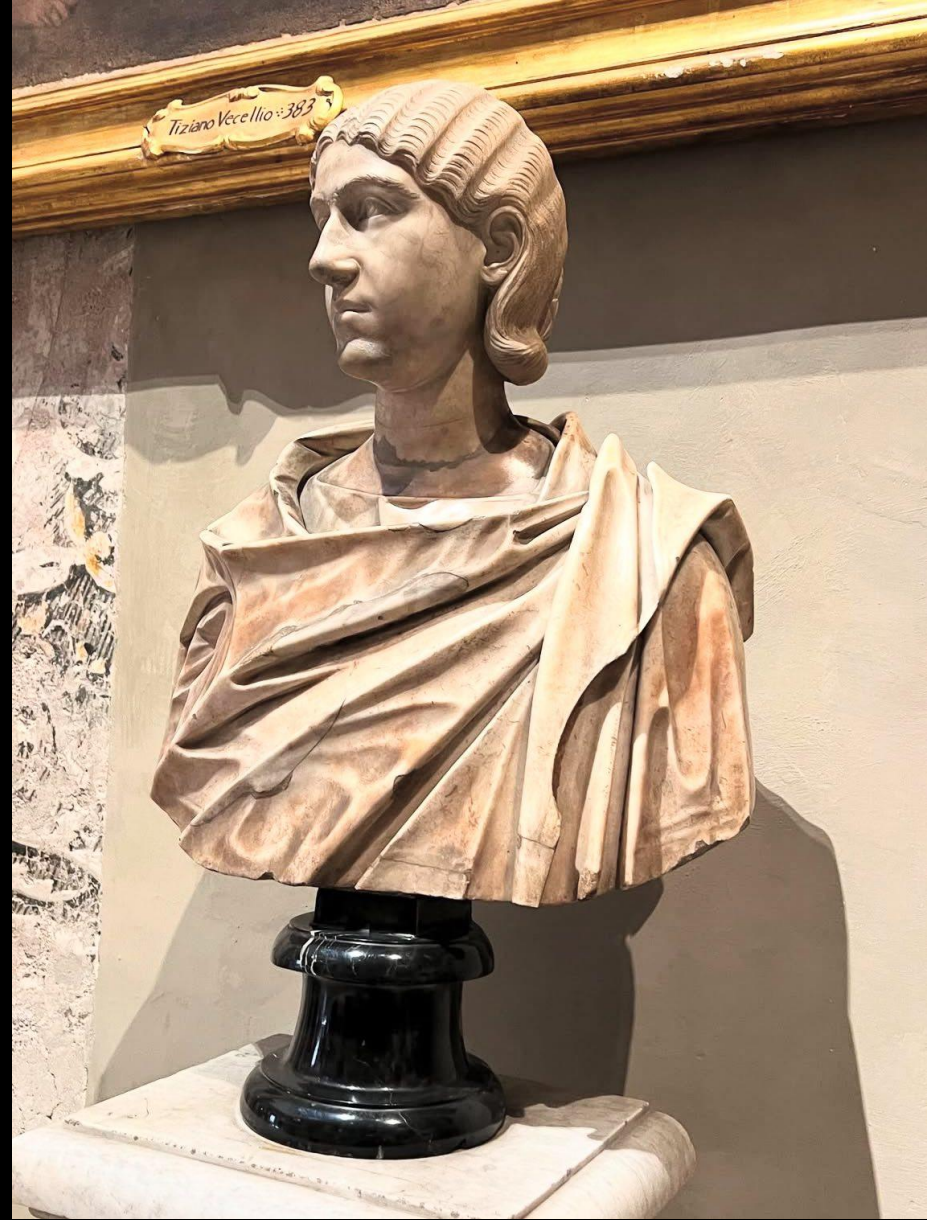

ПОРТРЕТИ ЮЛІЇ МАМЕЇ, ДОНЬКИ ЮЛІЇ МЕЗИ

Юлія Мамея (близько 182 – 235 рр. н. е.) – регентша і **мати римського імператора Александра Севера**, впливова матрона та політик часів Римської імперії знатного **сирійського походження**, донька Юлії Мези, племінниця імператриці Юлії Домни та сестра Юлії Соемії

Мамею разом з її сином **Александром Севером** вбили 235 року повсталі вояки, після чого розпочалася тривала **доба солдатських імператорів**

Портрет Юлії Мамеї, перша половина III ст. н. е., Галерея Дорія Памфілі, Рим

Портрет Юлії Мамеї,
перша половина III ст. н. е., мармур,
Галерея Дорія Памфілі, Рим

ЗАЧІСКА ЮЛІЇ МАМЕЇ

У портреті Юлії Мамеї зображена характерна зачіска часів Северів: її волосся **розділене посередині** та зображені **хвилеподібно**, на потилиці **викладена широка коса**

Портрет Юлії Мамеї, 222 – 235 рр. н. е.,
Метрополітен музей, Нью-Йорк

Портрет Юлії Корнелії Паули, першої дружини імператора Геліогабала, родом із Сирії, початок III ст. н. е., Капітолійські музеї, Рим

Портрет жінки періоду династії Северів, голова початок III ст. н. е., бюст епохи Відродження, мармур, Палаццо Грімани, Венеція

Портрет жінки періоду династії Северів,
початок III ст. н. е., мармур,
Палаццо Грімані, Венеція

Зачіска складається з трьох елементів:
штучно завите волосся, вільні пасма
волосся вздовж чубчика та широка коса,
заплетена на потилиці

Портрет римської жінки, близько
240 р. н. е., Нова Карлсберзька гліптотека,
Копенгаген

Така зачіска була однією
з найпопулярніших приблизно
з 240 р. н. е. до IV ст. н. е.

Бюст римської жінки,
середина III ст. н. е., мрамур,
Метрополітен музей, Нью-Йорк

Бюст імператора Максиміана I Фракійця,
235 – 238 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

ЕПОХА СОЛДАТСЬКИХ ІМПЕРАТОРІВ (235 – 285 рр. н. е.)

Після смерті Александра Севера в 235 році починається правління **Солдатських імператорів** (узагальнена назва імператорів, представників різних династій), **яких призначала армія і які швидко змінювали один одного**, не проявляючи яскравих політичних здібностей

Епоха солдатських імператорів також відома під назвою **Криза третього століття**, коли відбувалися численні громадянські **війни**, **економічна та соціальна нестабільність**, вторгнення на територію Імперії зовнішніх ворогів

До 268 року Імперія фактично розпалася на три незалежні держави: **Галльську імперію** (Галлія, Британія та Іспанія), **Пальмірське царство** (Сирія, Палестина та Єгипет) і власне **Римську імперію**

Криза остаточно закінчилася приходом до влади **Діоклетіана** в 284 році та здійсненням ним низки реформ, зокрема, **запровадження Тетрархії** («влади чотирьох»), коли територія Римської імперії була поділена на **чотири зони впливу**

Діоклетіан у 286 році призначив своїм **співправителем Максиміана**, доручивши йому контроль за всією частиною західної Імперії

Згодом, у 293 році **Галерій та Констанцій** отримали титули цезарів

Карта розподілу Імперії
у 271 р. н. е.

ПОРТРЕТ ЕПОХИ СОЛДАТСЬКИХ ІМПЕРАТОРІВ

Скульптурний портрет періоду Солдатських імператорів віддзеркалив тривожну атмосферу свого часу

У портреті зникають ідеалізовані образи, натомість з'являється вираз граничного реалізму, напруження та відчуття боротьби за виживання

Стиль портретів цього періоду стане важливою передумовою для формування пізньоантичного та ранньохристиянського образу влади

Філіп I Аравітянин,
245 – 249 рр. н. е., мармур,
Ватиканські музеї, Рим

Бюст Філіппа I Аравітянина, фрагмент
середина III ст. н. е., мармур

ОСНОВНІ РИСИ ПОРТРЕТІВ ЕПОХИ СОЛДАТСЬКИХ ІМПЕРАТОРІВ

Візуальна пропаганда в умовах
нестабільності:

- короткотривалі правителі мали потребу засвідчити свою легітимність влади, тому скульптурні бюсти створювалися швидко та у великій кількості

Військовий імідж:

- імператори зображувалися у військових обладунках, з короткими зачісками або навіть стрижками «під їжака»;
- зачіски та бороди часто **грубі**, **обличчя іноді неголені** – це підкреслювало «солдатський» образ та протиставлялося витонченому стилю попередників

Бюст Філіппа I Аравітянина, фрагмент
середина III ст. н. е., мармур

Гіперреалізм і загострене відображення індивідуальних рис:

- на зміну ідеалізованим образам приходять **суворі, аскетичні обличчя** з глибокими зморшками, впалими щоками та напруженими рисами

Поглиблення експресії:

- **погляди** стають різко спрямованими, суворими або загрозливими;
- часто зображуються **великі очі з глибоким вирізом зіниць**, які створюють ефект пронизливого погляду;
- підкреслюється **чоло** з глибокими вертикальними **зморшками** – ознака постійного занепокоєння та напруження

СКУЛЬПТУРНА ТЕХНІКА

Спрощення обробки:

- техніка стає менш вишуканою;
- **волосся** обробляється за допомогою **коротких насічок у графічній манері**;
- у багатьох портретах **зникає деталізація** зачісок, тканин, очей – це пов'язано як з технічним спрощенням, так і з необхідністю швидко створювати нові зображення численних імператорів

Бюст імператора Бальбіна,
238 р. н. е., мармур

МАКСИМІН І ФРАКІЄЦЬ

Максимін Фракієць (235 – 238 рр.) – був першим **варваром на римському престолі** та першим з так званих «солдатських імператорів»

Початок саме його правління ознаменував кризу III сторіччя в Римській імперії. Його портрети демонструють масивну голову, грубі риси, коротке волосся і могутню шию – **типовий образ «солдата-вождя»**

Бюст імператора Максиміана I Фракієця 235 – 238 рр. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Бюст імператора Максиміана I Фракійця, фрагменти,
235 – 238 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

ДИНАСТІЯ ГОРДІАНІВ

Скульптурні портрети династії Гордіанів (238 – 244 рр. н. е.) – короткотривала, але важлива сторінка в історії римського портретного мистецтва

Її представники – **Гордіан I, Гордіан II і Гордіан III** – були імператорами під час складного **перехідного періоду між класичною традицією і «солдатською» стилістикою**

Їхні портрети відбивають спробу зберегти естетику попередніх династій, зокрема, Северової, на тлі вже назріваючої кризи

Бюст імператора Гордіана I, 238 – 244 рр. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Бюст імператора Гордіана I,
238 – 244 рр. н. е., мармур

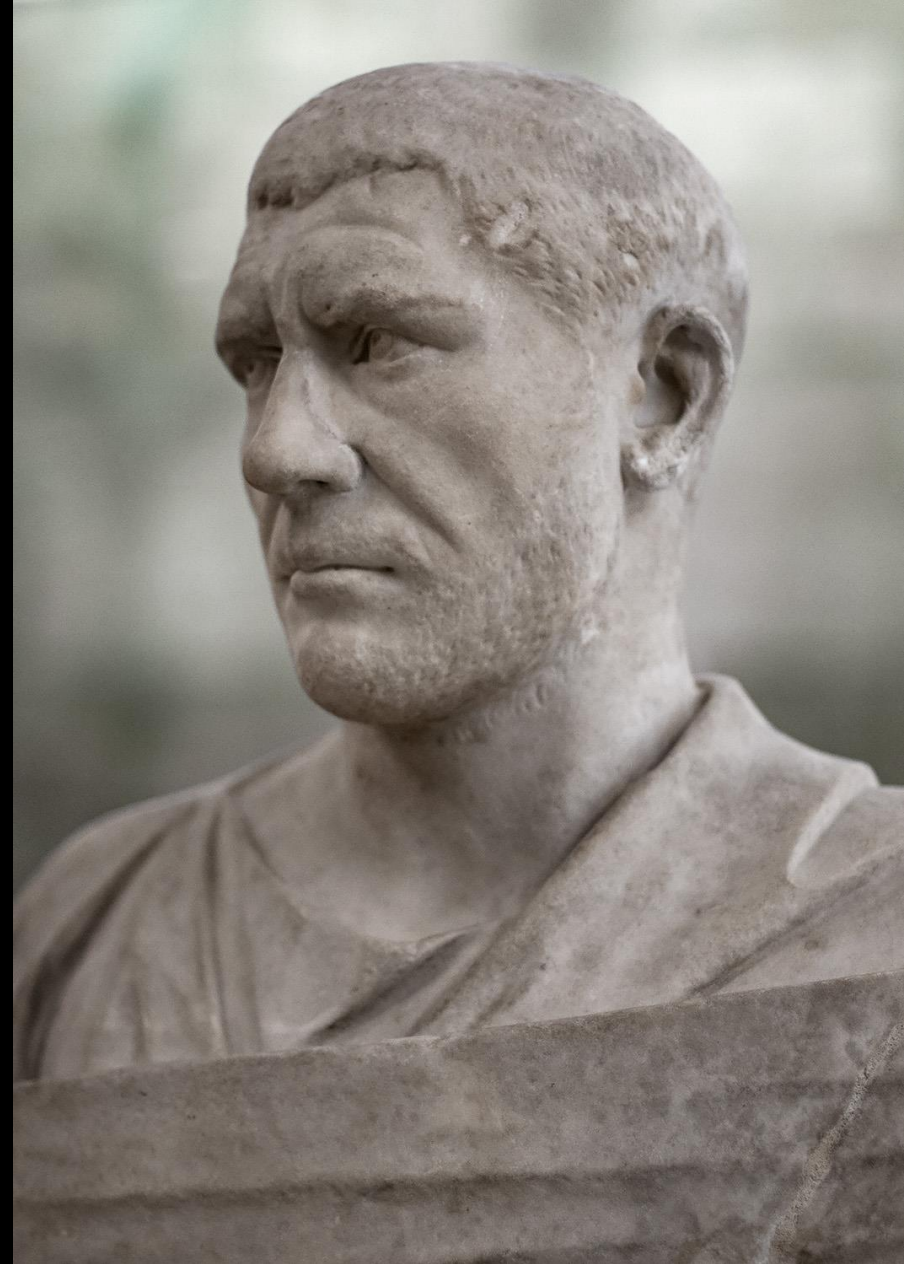
Бюст імператора Гордіана II,
238 – 244 рр. н. е., мармур

Портрет імператора Бальбіна,
238 р. н. е., мармур

Бюст імператора Філіппа I Аравітянина,
245 – 249 рр. н. е., мармур,
Ватиканські музеї, Рим

Бюст імператора Філіппа I Аравітянина,
фрагменти, 245 – 249 рр. н. е., мармур

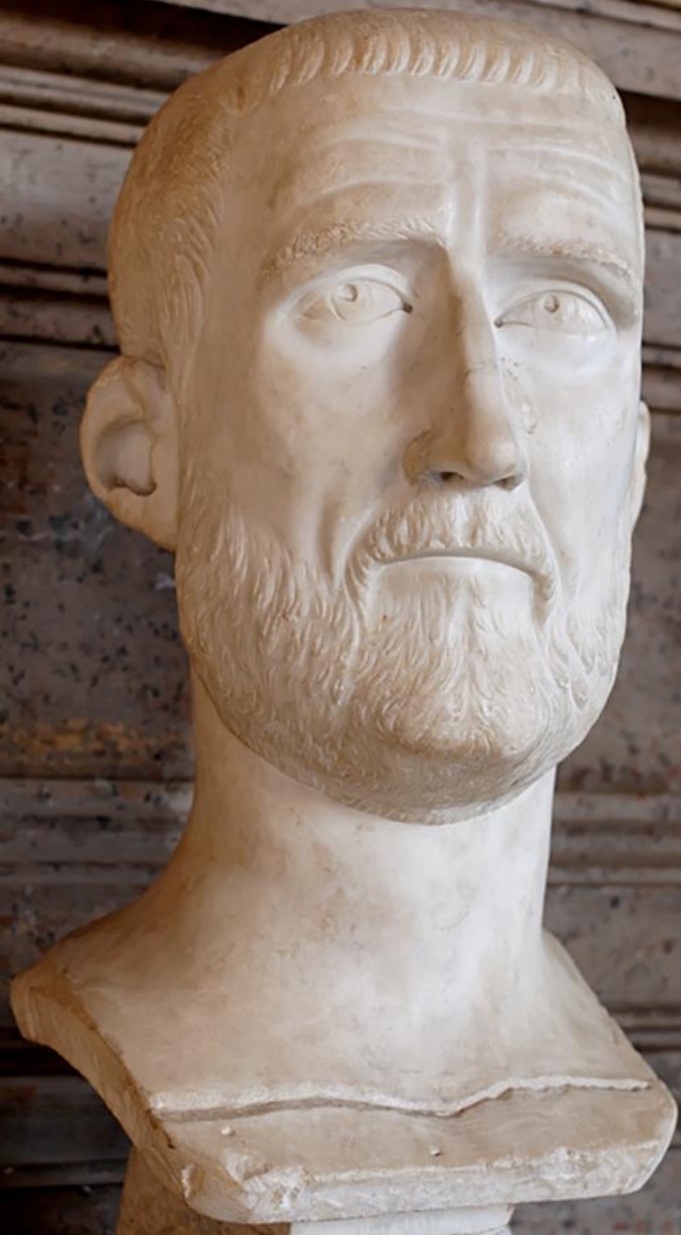
ІЛЛІРІЙСЬКІ ІМПЕРАТОРИ

Іллірійські імператори (268 – 282 рр. н. е.) – **останні з «солдатських імператорів»**, свою назву отримали від провінції Іллірія на Балканському півострові, звідки вони були родом

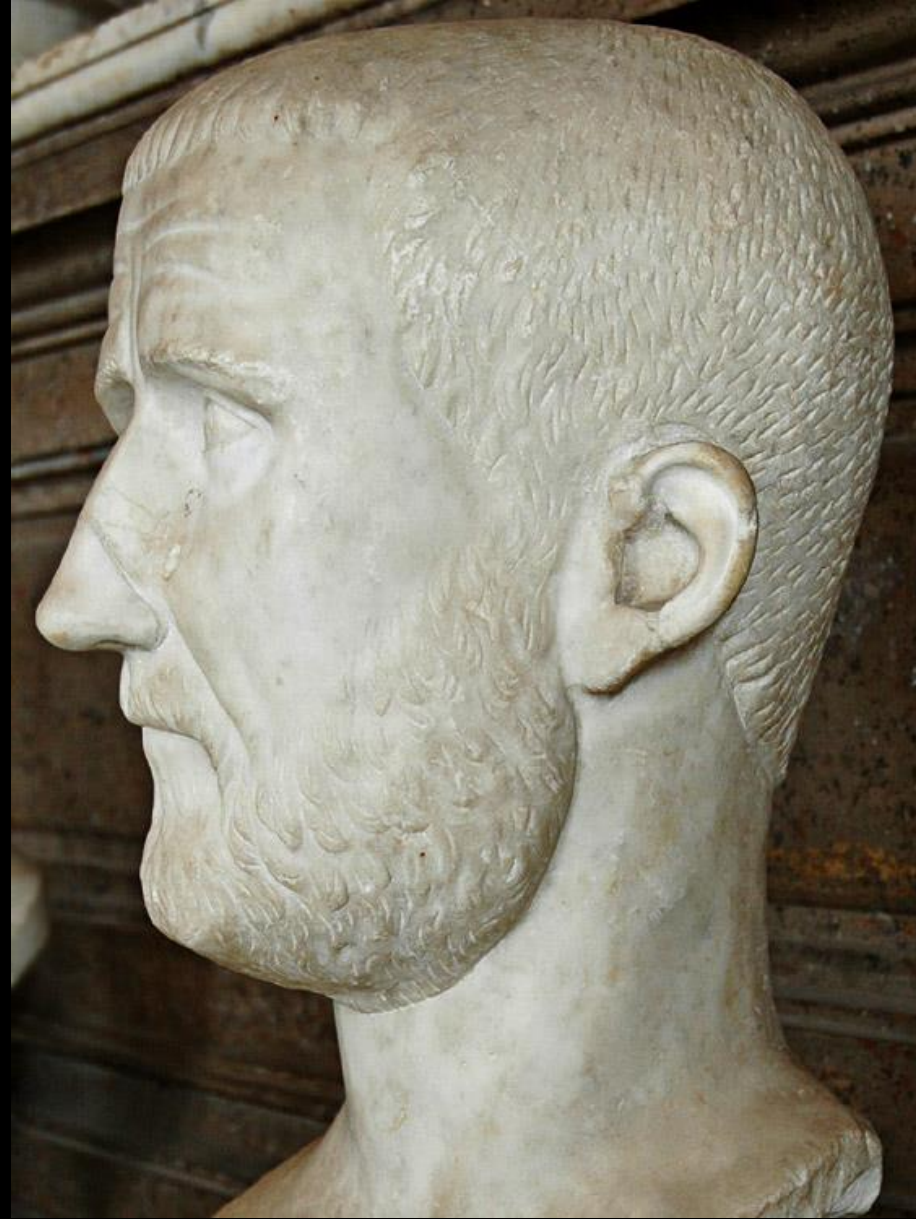
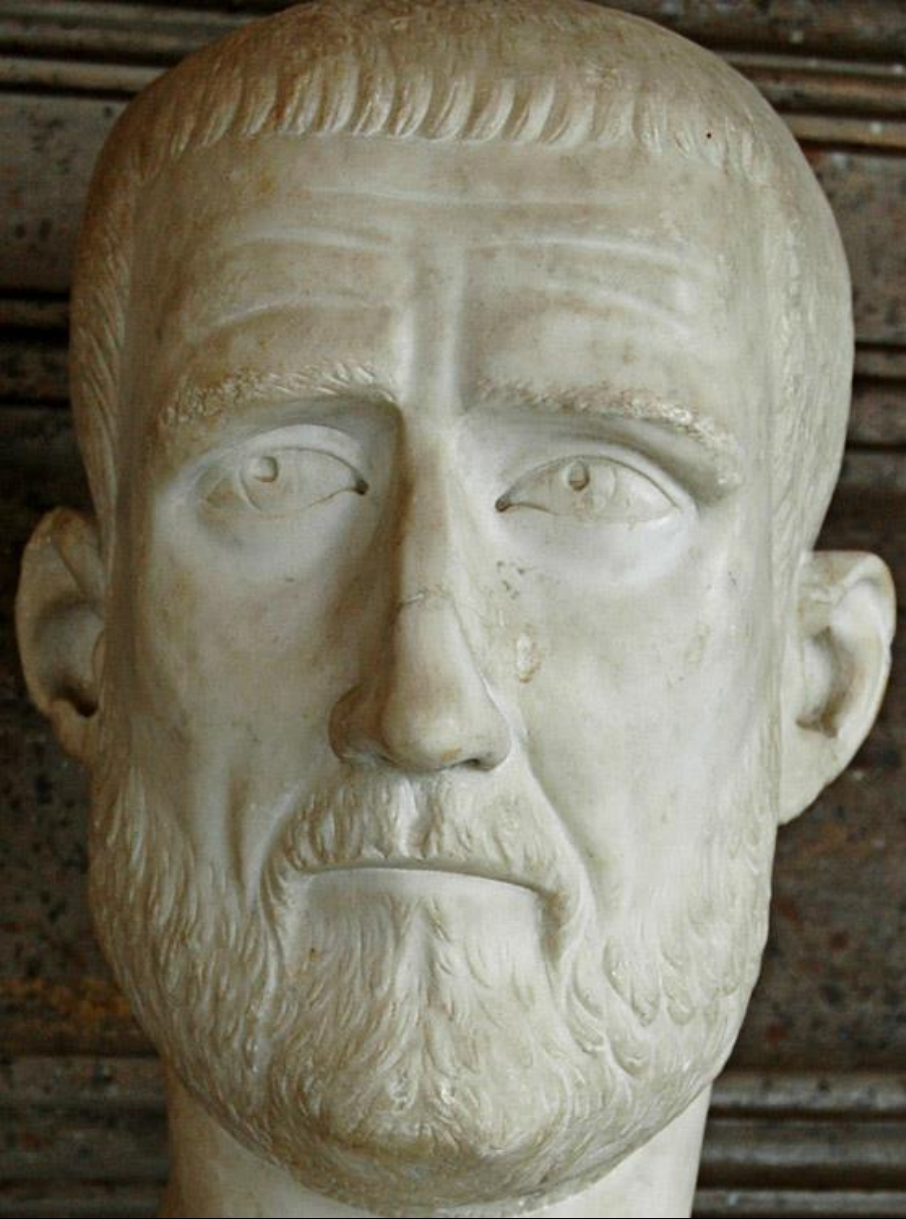
Одним з цієї династії був **імператор Марк Аврелій Проб** (276 – 282 рр. н. е.)

На портреті Проб зображений **без зайвої деталізації**, риси передані **узагальнено** – ці характерні ознаки будуть покладені **в основу подальшого розвитку пізньоримського портрета**

Такі суворі образи були співзвучні епосі безперервних війн та боротьби за збереження Римської імперії

Бюст імператора Проба, 270-і рр. н. е., мрамур, Капітолійські музеї, Рим

Бюст імператора Проба, фрагменти
270-і рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

ПІЗНІЙ РИМСЬКИЙ ПОРТРЕТ IV ст. н. е.

Наприкінці III ст. н. е. Римська імперія зазнала величезних громадянських воєн

Наприкінці цього століття імператор Діоклетіан вирішив, що імперія може бути стабільнішою, якщо він розділить владу, і створив тетрархію (означає «чотири») – владу чотирьох співправителів, яка складалася з двох августів (старших імператорів) та двох цезарів (молодших імператорів)

Тетрархами стали імператори Діоклетіан, Максимін Даза, Галерій та Констанцій Хлор

Скульптурна група «Чотири тетрархи»,
близько 305 р. н. е., порфір,
базиліка Святого Марка, Венеція

Римська імперія часів тетрархії Діоклетіана

ПОРТРЕТ ЧОТИРЬОХ ТЕТРАРХІВ

На куті базилики Святого Марка у Венеції знаходиться скульптурна група, що зображує чотирьох тетрархів – співправителів Римської імперії

Фігури вирізані з двох шматків каменю порфіра і вбудовані в кут церкви – тут вони з'явилися в період Середньовіччя внаслідок пограбування Константинополя під час Четвертого хрестового походу в 1204 році з візантійського палацу Філадельфійон

На відміну від попередніх римських портретів, які були дуже індивідуалізовані, в цьому груповому портреті тетрархів Діоклетіана, Максиміна, Галерія та Констанція, портретні риси зникли, їхні фігури і обличчя виглядають майже однаково

Скульптурна група
«Чотири тетрархи»,
близько 305 р. н. е., порфір,
базилика Святого Марка, Венеція

ВІДХІД ВІД НАТУРАЛІЗМУ

Портрет чотирьох тетрархів виконаний у **стилі пізньої античності**, в якому можна побачити **відмову від натуралізму**

Тетрархи стоять у дуже **схожих позах**, їхні тіла однакового розміру

Вони одягнені в **ідентичні костюми**, тримають однакову зброю

Їхні фігури **позбавлені класичної анатомії тіла**, правильних пропорцій та пози контрапосту – структура тіла не проглядається з-під складок одягу, голови **непропорційно** великі по відношенню до тіла, вузькі плечі

Образи імператорів **стилізовані** – вони мають безформні тіла, геометризовані фігури і голови, стилізований одяг

Скульптурна група «Чотири тетрархи», близько 305 р. н. е., порфір, базиліка Святого Марка, Венеція

У цей період трактування деталей (очей, волосся) підкреслено графічне – виконане ледь помітною насічкою волосся; коротка, позначена дрібними крапками борода; широке обличчя зі зморшками на чолі та біля перенісся, що надає особі наліт страждання і роздумів

Обличчя виглядають майже однаково, вираз дуже абстрагований – великі широко відкриті очі з глибоко вирізаними зіницями не мають певного напрямку погляду, вони дивляться наче у вічність

Куточки опущених губ вказують на вік – це августи, а більш молоді – цезарі

«Чотири тетрархи», фрагмент, близько 305 р. н. е., порфір, базиліка Святого Марка, Венеція

Риси обличчя застигають,
набуваючи вигляду **маски**

Формується **типізований образ**,
який передає не риси конкретної
людини, а **стан душі, внутрішній
світ**, звернення до вічного

Зосередженість на **великих
широко відкритих очах** – одна
з **найхарактерніших рис** портретів
тодішньої доби

Головна мета портретів цього
періоду – виразити **ідею влади та
божественності правителя**

Така **концепція тіла і трактовка
обличчя** буде покладена в **основу
християнських образів** наступної
Середньовічної доби

«Чотири тетрархи», фрагмент, близько 305 р. н. е.,
порфір, базиліка Святого Марка, Венеція

Скульптурна група «Чотири тетрархи»,
близько 305 р. н. е., порфір,
базиліка Святого Марка, Венеція

ІДЕЯ ЄДНАННЯ

Група розділена на **дві пари**,
в кожній **август і цезар**, які
обіймаються

Портрет символізує **концепцію**
тетрархії, співправління
і згуртованості, а не зображує
чотирьох персоналій

Вони представлені як **військові**
фігури, відображають почуття
солідарності – їхні обличчя та тіла
попарно **звернені один до одного**

Кожен з тетрархів міцно стискає
меч з рукояттю у вигляді орлиних
голів – символів Римської імперії

Відмінність образів помітна лише
у зображенні борід – старші
августи мають бороди, молодші
цезарі безбороді

Скульптурна група «Чотири тетрархи»,
близько 305 р. н. е., порфір,
базиліка Святого Марка, Венеція

НОВИЙ МАТЕРІАЛ – КАМІНЬ ПОРФІР

Важливу роль відіграє матеріал, з якого була виготовлена скульптурна група – **червоний порфір** із Єгипту, який був надзвичайно твердим і дорогим

У цей час порфір стає улюбленим матеріалом для **статуй**, архітектурних деталей та виготовлення **саркофагів**

Відтінок каменю нагадував **пурпурний колір одягу**, який мав право носити лише **імператор**

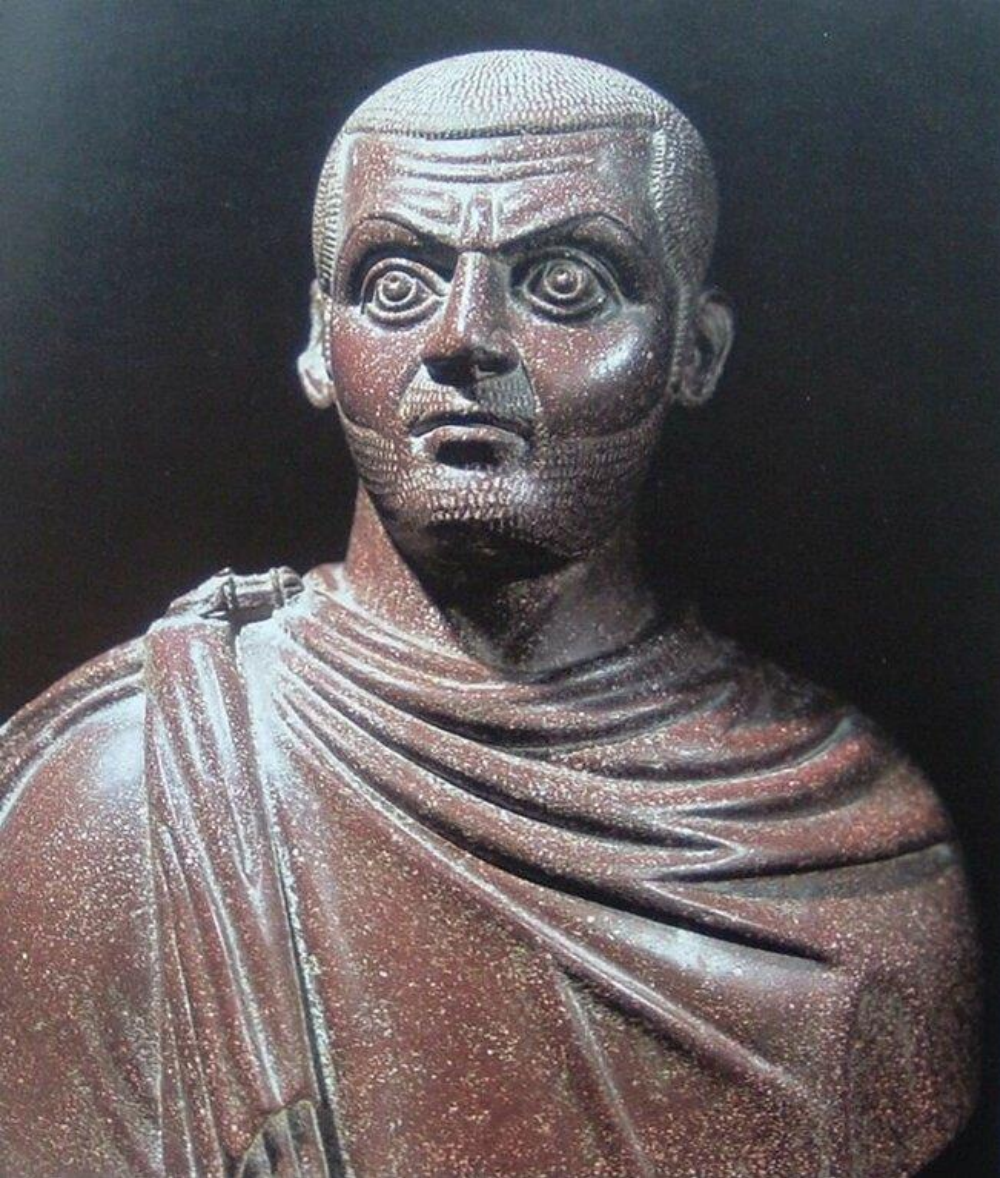
Застосування порфіру для зображення правителя **символізувало імператорську владу**

Скульптурна група «Чотири тетрархи»,
близько 305 р. н. е.,
собор Святого Марка у Венеції
Скульптура була викрадена з візантійського
палацу Філадельфійон в Константинополі
в 1204 році та перевезена до Венеції

Скульптурна група «Чотири тетрархи», фрагменти,
близько 305 р. н. е., порфір,
базиліка Святого Марка, Венеція

Портрет імператора Максиміана Дазі,
близько 300 р. н. е., порфір,
Єгипетський музей, Каїр

Портрет імператора Галерія,
кінець III – початок IV ст.,
мармур, Нова Карлсберзька
гліптотека, Копенгаген

Портрет імператора Констанція Хлора (283 – 306 рр. н. е.),
батька Костянтина Великого, близько 300 р. н. е., мрамур,
Державні музеї, Берлін

ГОНІННЯ НА ХРИСТИЯН

23 лютого **303 року** римський імператор **Діоклетіан** видав наказ зруйнувати християнський храм в Нікомедії, конфіскувати його майно і спалити всі знайдені в ньому рукописи

Наступного дня був опублікований його **едикт про знищення священних писань, літургійних книг і храмів по всій імперії**

Це стало **початком гонінь на християн**, які тривали наступне десятиліття і привели до громадянської війни у Римській імперії

Портрет імператора Діоклетіана
у вінку з дубового листя, початок IV ст. н. е.,
мармур,
Археологічний музей у Стамбулі

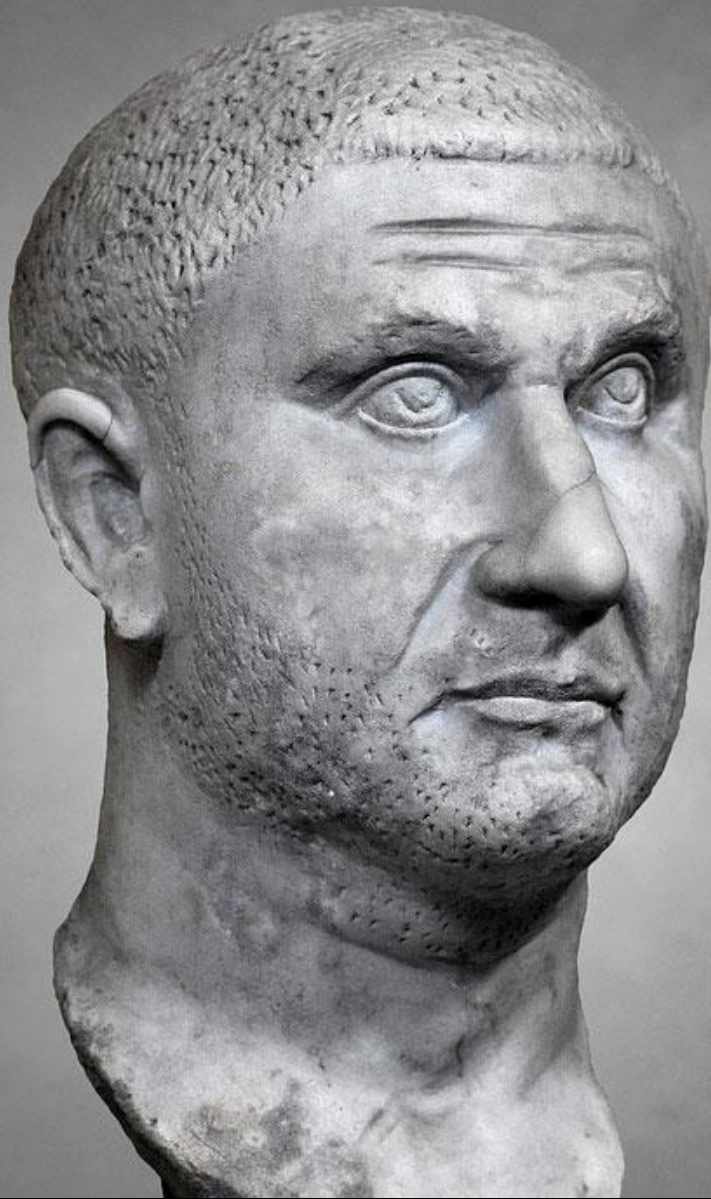

Портрет римського узурпатора
Максенція (278 – 312 рр. н. е.),
близько 306 р. н. е., мармур,
Музей скульптури, Дрезден

Після зречення Діоклетіана і його співправителя Максиміана у 305 році **гоніння на християн продовжились** за правління їх спадкоємців **Галерія та Костанція Хлора**

У 306 році **Костянтин** успадкував північно-західну частину держави, та **Максенцій** захопив владу у південно-західній частині імперії

Вони зупинили дію едиктів Діоклетіана і Галерія, та змусили останнього у **311 році** видати т. зв. **Нікомедійський едикт**, яким **дозволялось здійснення християнських обрядів** за умови, що віруючі будуть молитись за благополуччя держави та імператора

ПРИПИНЕННЯ ГОНІННЯ НА ХРИСТІЯН

Після перемоги над
Максенцієм, у 313 році
Костянтин та його
союзник імператор
Сходу Валерій Ліциній
видали Міланський
едикт, яким зрівняли
в правах всі релігії
і позбавили традиційне
римське язичництво
статусу офіційної релігії

Портрет Валерія Ліцинія,
початок IV ст. н. е., мармур, Ватиканські музеї, Рим
(308 – 311 рр. – цезар при Галерії, 311 – 324 рр. – август),

ІМПЕРАТОР КОСТЯНТИН ВЕЛИКИЙ (306 – 337 рр. н. е.)

18 вересня **324 року**
Костянтин (272 – 337 рр.)
став **єдиним правителем**
Римської імперії

У 313 році на місці
грецького міста Візантій на
березі Боспорської протоки
він почав будівництво **нової**
столиці – Нового Риму, який
згодом став носити його
ім'я – **Константинополь**

У **332 році** Костянтин видав
едикт про руйнування
язичницьких храмів
і незадовго до своєї смерті
у **337 році прийняв**
християнство

Портрет імператора Костянтина Великого
перша половина IV ст. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

ПОРТРЕТИ КОСТЯНТИНА ВЕЛИКОГО

Костянтин – **останній з могутніх імператорів**, який спробував утримати і зміцнити великі території Римської імперії

Для його скульптурних образів характерні **великі розміри – колосальні** – цим підкреслюється **ідея величі імперії**

Портретна голова Костянтина Великого,
324 – 337 рр. н. е., мармур,
Метрополітен музей, Нью-Йорк

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПОРТРЕТІВ КОСТЯНТИНА

У період Костянтина починається новий етап розвитку портрета

Портрет пориває з традиціями реалізму – образ стає **суворим, аскетичним, стилізованим**

З'являються нові образотворчі засоби: **фронтальна** постановка голови, **симетричне** обличчя, **графічність** та орнаментальність

Головним акцентом обличчя стають **очі перебільшеного розміру** з їх **нерухомим, застиглим поглядом**

Фрагмент колосальної статуї
Костянтина Великого, 336 – 337 рр. н. е.,
бронза, Капітолійські музеї, Рим

Встановлюється **нова мода на зачіску** – обрамлення чола геометрично правильним **чубчиком у вигляді дуги**

Зіниці починають врізати широким півколом – це додає погляду виразу напруженості та зосередженості

Фрагмент колосальної статуї
Костянтина Великого,
336 – 337 рр. н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

Фрагменти Колоса Костянтина,
близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

КОЛОС КОСТЯНТИНА

Голова разом із чисельними фрагментами колоса була знайдена у 1486 році в базиліці Максенція в Римі, де вона первинно розміщувалася в західній апсиді

Статуя імператора була виконана в акролітовій техніці – з використанням мармуру для тіла і розписного або позолоченого дерева для одягу, зверху, можливо, була покрита бронзою

Фігура Костянтина була зображена сидячою, висота статуї сягала 12 метрів, висота збереженої голови становить 2,5 метри

Колос Костянтина,
фрагменти – рука, голова, коліно, кисть правої руки,
близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

Колос Костянтина,
фрагменти – рука, голова, коліно, кисть правої руки, нога, стопа,
близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

ПОРТРЕТ КОСТЯНТИНА

Обличчя Костянтина зображене бездоганим, з гладкими щоками та **великими глибоко посадженими очима та застиглою мімікою**

Зіниці очей вирізьблені у **формі серця**, що було характерно для римських портретів часів Пізньої імперії

Погляд направлений дещо **вбік та вгору** – це створює одухотворений образ

Обличчя імператора випромінює **спокій та рівновагу**

Фрагмент Колоса Костянтина
близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

На **скронях** ми бачимо **квадратні отвори** для штифтів, які разом із рядом слідів від свердління вздовж передньої частини його зачіски натякають на наявність нині **втраченого лаврового вінка** або, можливо, бронзової корони. **Голова** вирізьблена не з усіх боків – **потилиця** настільки **плоска**, що це свідчить про те, що статуя спочатку була розташована біля стіни.

Фрагмент Колоса Костянтина
близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

Колос Костянтина, фрагменти, близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

Рука зображена вражаюче натуралістично

Мускулатура руки яскраво виражена – з венами, що виступають під поверхнею шкіри

Ступні також виконані дуже натуралістично, з детально вирізьбленими нігтьовими пластинами на пальцях ніг

Крім того, **ліва стопа** вирізьблена так, ніби п'ята **піднімається** над землею – це свідчить про те, що оригінальна скульптура, хоча й сидяча, мала **динамізм** і відчуття руху

Фрагмент Колоса Костянтина
близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

Колос Костянтина, фрагменти, близько 312 – 315 рр. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Вказівний палець правої руки спрямований у небо, створюючи зв'язок між самим правителем та царством за його межами

Величезні розміри статуї Костянтина затьмарюють глядача та стверджують його владу, а колосальний масштаб натякає на зв'язок з богами

Фрагмент Колоса Костянтина
близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

Колос Костянтина, фрагменти, близько 312 – 315 рр. н. е., мармур, Капітолійські музеї, Рим

Статуя Костянтина наслідує давньогрецьку скульптуру Фідія – хрисолефантинну **статую Зевса в Олімпії**

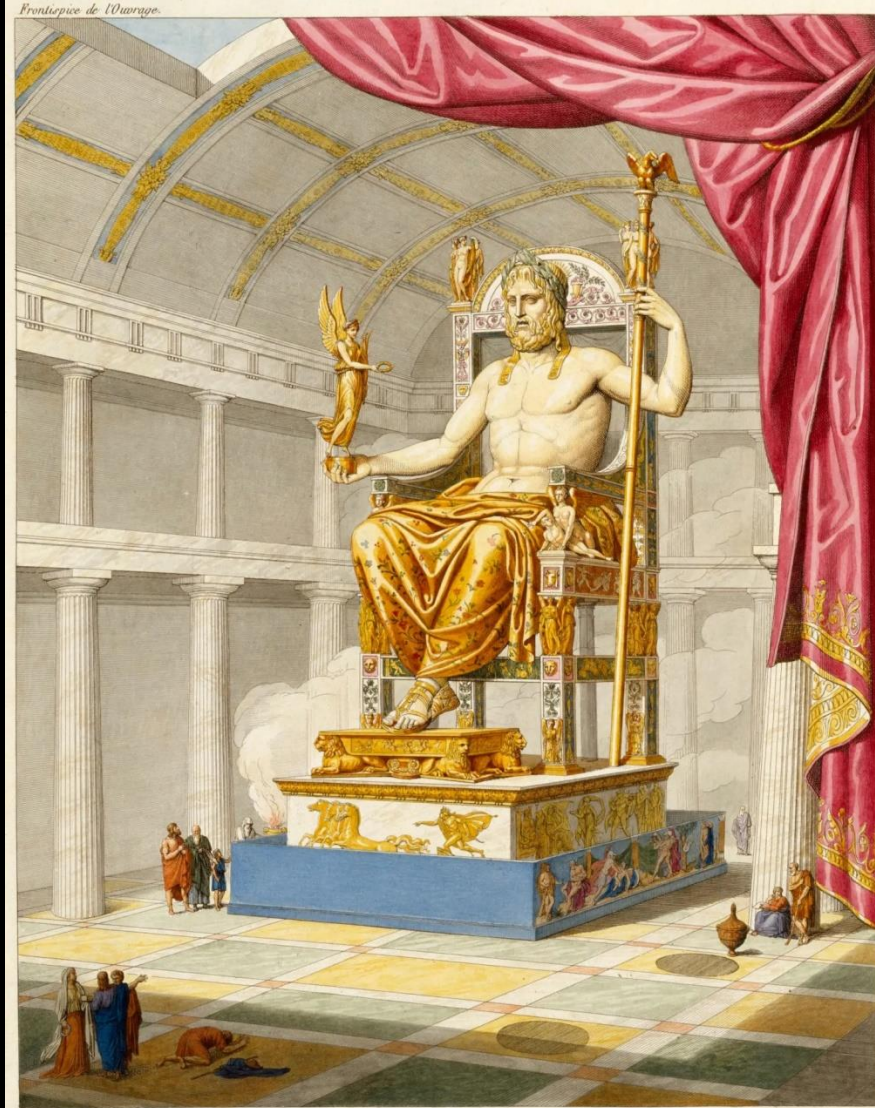
Колос зображував імператора в парадному одязі, він сидів **на троні**

У правій руці тримав **скіпетр**, а в лівій – **сферу**, яку підтримувала богиня Вікторія

Фрагмент Колоса Костянтина
близько 312 – 315 рр. н. е., мармур,
Капітолійські музеї, Рим

3-D реконструкція колоса Костянтина
в інтер'єрі базилики,
реконструкція Flyover Zone Productions

LE JUPITER OLYMPIEN,
VU DANS SON TRÔNE ET DANS L'INTERIEUR DE SON TEMPLE,

Реконструкція статуї Зевса в Олімпії,
фронтиспіс книги А.-К. Катремер де
Квінсі «Юпітер Олімпійський...»,
Королівська академія мистецтв, Лондон

3-D реконструкція колоса Костянтина в інтер'єрі базиліки,
Відроджений Рим, реконструкція Базиліки Нова (або базиліки Максенція і Костянтина),
Рим (Flyover Zone Productions)

3-D реконструкція колоса Костянтина –
частини акролітової статуї, створеної з різних матеріалів,
робота, представлена всередині Цистерни Фонду Прада, є результатом співпраці між
3D-командою Фонду Factum та командою експертів під керівництвом Клаудіо Парізі
Презіче, Капітолійського суперінтенданта культурної спадщини

Реконструкція Колоса Костянтина
в садах Вілли Каффареллі, 2024 рік, Рим

РЕПЛІКА-РЕКОНСТРУКЦІЯ КОЛОСА КОСТЯНТИНА, 2022-2024

У межах проєкту 2022 року з відтворення оригіналу Колоса Костянтина, мадридська некомерційна організація зі збереження пам'яток Factum Foundation створила **репліку статуї в масштабі 1:1**, використовуючи смолу, **3D-друк** та інші сучасні методи

Вперше представлена на виставці 2022 року «Переробка краси» у Fondazione Prada в Мілані

Скульптура була **встановлена** у лютому **2024 року** в садах Вілли Каффареллі, що прилягають до Капітолійського музею, де знаходяться оригінальні фрагменти

Реконструкція Колоса Костянтина
в садах Вілли Каффареллі, 2024 рік,
Капітолійський пагорб, Рим

КОЛОСАЛЬНА БРОНЗОВА СТАТУЯ КОСТЯНТИНА

У Капітолійських музеях зберігаються фрагменти від іншої **колосальної статуї Костянтина**, виконаної з **бронзи** – голова, рука, стопа та сфера

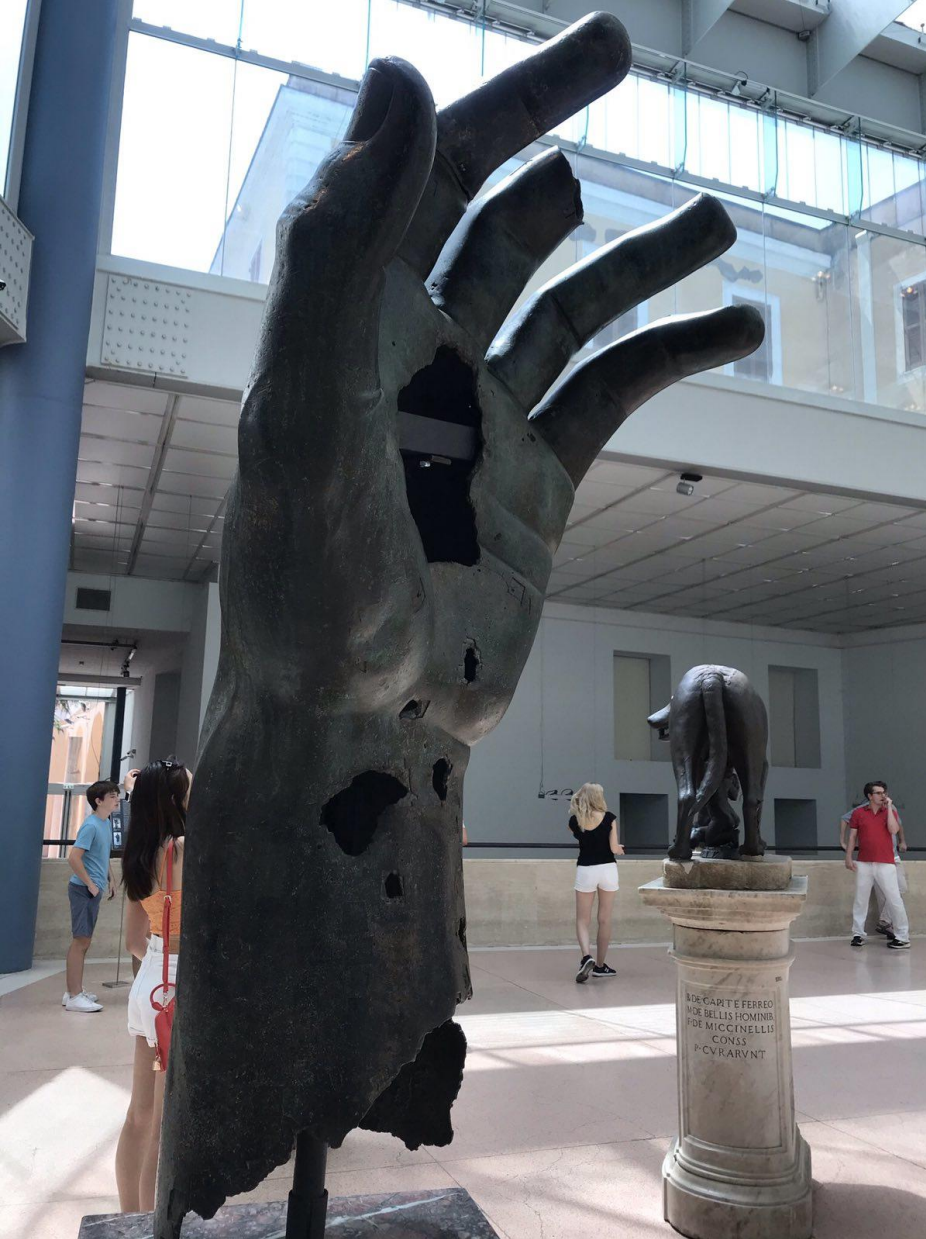
Велика голова вражає своїми розмірами, а також **виразністю рис**, які асоціюються з портретами **останнього періоду життя Костянтина**

Сфера підтримувалася рукою імператора та **символізувала його владу над світом**

Фрагмент колосальної статуї Костянтина Великого, 336 – 337 рр. н. е., бронза, Капітолійські музеї, Рим

Фрагменти колосальної статуї Костянтина Великого,
336 – 337 рр. н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

Фрагменти колосальної статуї Костянтина Великого,
336 – 337 рр. н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

Фрагменти колосальної статуї Костянтина Великого,
336 – 337 рр. н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

Фрагменти колосальної статуї Костянтина Великого,
336 – 337 рр. н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

Фрагменти колосальної статуї Костянтина Великого,
336 – 337 рр. н. е., бронза,
Капітолійські музеї, Рим

Мистецтво Стародавнього Риму

- Які періоди виділяють у розвитку мистецтва Стародавнього Риму?
- Що римляни запозичили від грецького мистецтва?
- Чи відомі нам імена римських скульпторів, живописців, архітекторів?
- Що ви знаєте про етрусків та їхній світогляд?
- Назвіть відомих римських богів. Чи були аналоги в грецькій міфології?
- Розкажіть легенду про заснування Риму. Опишіть відому скульптуру «Капітолійська вовчиця»
- Що запозичили римляни від етрусків?
- Який вигляд мали саркофаги етрусків?
- Як уявлення про тричастинний поділ світу відобразилося в розписах етруських гробниць?

Модуль 3.2. ПИТАННЯ

ДЛЯ

самоперевірки

Модуль 3.2.
ПИТАННЯ
для
самоперевірки

- Якими були інженерні досягнення римлян?
- Що входило до складу римського бетону та додавало йому міцності?
- Який вигляд мала півциркульна арка? Якої форми римляни будували купол?
- Як будували римські дороги? Що таке акведук?
- Чим відрізнявся тосканський ордер від доричного? Які два ордери поєднав у собі композитний ордер?
- Чим відрізняється етрусько-італійський тип храму від грецького храму?
- Яким трьом богам був присвячений храм Юпітера Капітолійського?
- Якій богині найчастіше був присвячений круглий храм толос? Для чого влаштовували отвір у конусному перекритті храму? Хто такі весталки?
- Яку конструкцію мав храм ротонда?

Модуль 3.2. ПИТАННЯ ДЛЯ самоперевірки

- Опишіть найвидатнішу пам'ятку архітектури Стародавнього Риму – храм Пантеон.
- Як називалася площа в римському місті, що була громадським, релігійним, торговельним осередком?
- Назвіть відомі форуми Риму. Які особливості архітектурної композиції імператорських форумів ви знаєте?
- Що розміщувалося посередині площі імператорського форуму? Які споруди входили до ансамблю форуму?
- Що собою являли тріумфальна арка та тріумфальна колона? Як називався рельєф, який їх прикрашав?
- Який імператор побудував форум в Римі, зрівнявши гору? Яким перемогам була присвячена тріумфальна колона, що стояла на його форумі?

Модуль 3.2. ПИТАННЯ

ДЛЯ

самоперевірки

- Яким було призначення базиліки? Опишіть конструкцію цієї споруди.
- Чим відрізнялася споруда римського театру від грецького?
- Яким було призначення амфітеатру? Який вигляд мала споруда?
- Що таке ордерна аркада? Розкажіть на прикладі підпорної стіни театру чи амфітеатру.
- Опишіть найвидатнішу споруду давньоримської архітектури – Колізей (амфітеатр Флавіїв).
- Що таке терми? Які басейни входили до комплексу терм?
- Опишіть особливості давньоримського приватного будинку. Що таке атриум? Які кімнати розміщувалися навколо нього?
- Для чого влаштовували отвір в даху комплювій та басейн імплувій в римському будинку?

Модуль 3.2. ПИТАННЯ ДЛЯ самоперевірки

- Який вигляд мало перистильне подвір'я з садом вірідарієм у будинку римлянина?
- Які особливості римської вілли? Що таке інсула?
- Розкажіть історію загибелі міста Помпеї.
- Як було сплановано місто Помпеї? Який вигляд мали дороги, якими були водопостачання та каналізація?
- Назвіть декілька споруд, що входили до ансамблю площі форуму в Помпеях.
- Які громадські споруди існували в Помпеях для розваг та відпочинку?
- Що собою являли термopolії та фуллоніки в Помпеях?
- Назвіть відомі приватні будинки в Помпеях.
- Чому будинок Фавна та вілла Містерій отримали таку назву?

Модуль 3.2. ПИТАННЯ ДЛЯ самоперевірки

- Які живописні техніки римляни використовували для оздоблення будинків?
- З яких матеріалів виготовляли римську мозаїку? Що таке смальта?
- Які сюжети в техніці мозаїки зображували на підлозі при вході до приватного будинку?
- Що зображувала мозаїчна композиція «неприбрана підлога»? У якому приміщенні її розташовували?
- Які ще сюжети можна зустріти в римських підлогових мозаїках?
- У якому будинку знаходилася відома мозаїка «Битва Александра Македонського з царем Дарієм»?
- У чому полягала особливість техніки фрески? Що римляни додавали до штукатурки, щоб зберегти її вологість під час розпису стін?

Модуль 3.2. ПИТАННЯ ДЛЯ самоперевірки

- Що імітували фрески першого помпейського стилю?
- Які сюжети зображували у фресках другого помпейського стилю, щоб створити ілюзію простору, що виходить за межі кімнати?
- Опишіть фрескові розписи другого помпейського стилю в будинку Венери в мушлі, вілли Лівії в Пріма Порта і вілли Містерій в Помпеях.
- Як змінилося зображення архітектурних елементів у третьому та четвертому помпейських стилях? Що таке гротеск?
- Що являли собою фаяомські портрети? Як їх використовували?
- Які особливості техніки енкаустики? Що входило до її складу?
- Який стиль був характерний для живописних фаяомських портретів? Що могло означати зображення великих очей та золотого тла?

Модуль 3.2.
ПИТАННЯ
ДЛЯ
самоперевірки

- Які риси запозичили римляни від грецької та етрусської скульптури?
- Чому в Давньому Римі з'явився скульптурний портрет у формі бюсту? З якою традицією це було пов'язано?
- Що таке веристичний портрет? З якою метою створювали бюсти предків?
- Що таке статуя тогатус і яке призначення вона мала? Опишіть статую «Римлянин з бюстами предків».
- Як поєдналася ідеалізація та веристичний стиль в скульптурному портреті періоду імперії? Опишіть статую імператора Октавіана Августа з Пріма Порта.
- Як вплинуло застосування бурава на обробку мармуру в скульптурному портреті? Як змінилася техніка обробки зіниць очей в скульптурних портретах?

Модуль 3.2. ПИТАННЯ ДЛЯ самоперевірки

- Опишіть жіночі зачіски епохи династії Флавіїв та бюст Цецилія Юкунда.
- З чим була пов'язана мода на бороди, започаткована імператором Адріаном?
- В образі яких богів зображували Антіноя, обожненого Адріаном після смерті? У якому стилі виконані його портрети?
- Як передавали в скульптурних портретах задумливий та одухотворений образ імператора Марка Аврелія – «філософа на троні»?
- Опишіть кінний монумент Марка Аврелія.
- Чому в пізніх скульптурних портретах образи стають більш суворими, зачіски короткими, грубо обробленими?
- Як вплинула поява християнства на скульптурні образи? Опишіть портрет імператора Костянтина – фрагмент колосальної статуї.

Мистецтво Стародавнього Риму

- Лаперт Е., Естен К. Антична міфологія : пер. з франц. Київ : Махаон-Україна, 2005. 260 с.
- Тимофієнко В. І. Архітектура Стародавнього Риму. *Історія архітектури Стародавнього світу*. Київ : Наукова думка, 2006. С. 388–485.
- IMPERIUM ROMANUM : website
<https://imperiumromanum.pl/en/>
- Dr. Jessica Leay Ambler. Ancient Roman art, an introduction
<https://smarthistory.org/introduction-to-ancient-roman-art/>
- UNESCO and Nippon Hoso Kyokai. Etruscan Necropolises of Cerveteri and Tarquinia (from UNESCO/NHK) <https://smarthistory.org/etruscan-necropolises-of-cerveteri-and-tarquinia-from-unesconhk/>
- Dr. Jeffrey A. Becker Tomb of the Reliefs
<https://smarthistory.org/tomb-of-the-reliefs/>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- Dr. Jeffrey A. Becker Tomb of the Triclinium
<https://smarthistory.org/tomb-of-the-triclinium/>
- Dr. Jaclyn Neel. The François Tomb
<https://smarthistory.org/francois-tomb/>
- Dr. Jeffrey A. Becker. The Regolini-Galassi tomb and the Parade Fibula
<https://smarthistory.org/regolini-galassi-tomb-and-parade-fibula/>
- Larissa Bonfante. Etruscan mirrors and the grave
<https://books.openedition.org/efr/2741>
- Dr. Jeffrey A. Becker Bucchero
<https://smarthistory.org/bucchero/>
- Dr. Jessica Leay Ambler. An introduction to ancient Roman architecture
<https://smarthistory.org/roman-architecture/>
- Dr. Jeffrey A. Becker. Italo-Roman building techniques
<https://smarthistory.org/italo-roman-building-techniques/>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- The Remarkable Engineering of Roman Roads: A Legacy of Durability and Precision
https://www.thearchaeologist.org/blog/the-remarkable-engineering-of-roman-roads-a-legacy-of-durability-and-precision#google_vignette
- Museo della Civiltà Romana
<https://www.museociviltaromana.it/>
- Dr. Laurel Taylor. Temple of Minerva and the sculpture of Apollo (Veii)
<https://smarthistory.org/temple-of-minerva-and-the-sculpture-of-apollo-veii/>
- Dr. Andrew Findley. Temple of Jupiter Optimus Maximus, Rome <https://smarthistory.org/jupiter-optimus/>
- Dr. Jeffrey A. Becker The Roman Forum (Forum Romanum) <https://smarthistory.org/forum-romanum-the-roman-forum/>
- IL FORO ROMANO. *Romano impero* :website
<https://www.romanoimpero.com/2010/04/il-foro-romano.html?m=1>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- BASILICA DI MASSENZIO. *Romano impero*: website
<https://www.romanoimpero.com/2012/08/basilica-di-massenzio.html?m=1>
- FORO DI CESARE. *Romano impero*: website
<https://www.romanoimpero.com/2010/01/foro-di-cesare.html?m=1>
- FORO DI AUGUSTO. *Romano impero*: website
<https://www.romanoimpero.com/2010/01/foro-di-augusto.html?m=1>
- FORUM OF AUGUSTUS. *A touch of Rome*: website
<https://atouchofrome.com/forum-of-augustus-explained.html>
- FORO DELLA PACE. *Romano impero*: website
https://www.romanoimpero.com/2010/01/foro-della-pace.html?_gl=1*c4jqhk*_ga*NDgwMjU1MTIzLjE3NjE2ODgxNzQ.*_up*MQ
- FORUM OF VESPASIAN. *A touch of Rome*: website
<https://atouchofrome.com/forum-of-vespasian-explained.html>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- TEMPIO DELLA PACE - TEMPLUM PACIS. *Romano impero*: website
https://www.romanoimpero.com/2019/06/templum-sacrae-urbe-o-templum-pacis.html?gl=1*ah0lmg*_ga*NDgwMjU1MTIzLjE3NjE2ODgxNzQ.*_up*MQ
- FORO DI NERVA O FORO TRANSITORIO. *Romano impero*: website
https://www.romanoimpero.com/2010/01/foro-di-nerva-o-foro-transitorio.html?gl=1*c4jqhk*_ga*NDgwMjU1MTIzLjE3NjE2ODgxNzQ.*_up*MQ
- FORUM OF NERVA. *A touch of Rome*: website
<https://atouchofrome.com/forum-of-nerva-explained.html>
- FORUM OF TRAJAN. *A touch of Rome*: website
<https://atouchofrome.com/forum-of-trajan-explained.html>
- Dr. Jeffrey A. Becker. Column of Trajan
<https://smarthistory.org/column-of-trajan/>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- FORO TRAIANO. *Romano impero*: website
https://www.romanoimpero.com/2009/09/i-fori-traiani.html?_gl=1*c4jqhk*_ga*NDgwMjU1MTIzLjE3NjE2ODgxNzQ.*_up*MQ.
- FORO TRAIANO. *Romano impero*: website
https://www.romanoimpero.com/2009/09/i-fori-traiani.html?_gl=1*c4jqhk*_ga*NDgwMjU1MTIzLjE3NjE2ODgxNzQ.*_up*MQ.
- COLONNA TRAIANA. *Romano impero*: website
<https://www.romanoimpero.com/2016/10/colonna-traiana.html?m=1>
- IL TEATRO ROMANO. *Romano impero*: website
https://www.romanoimpero.com/2017/02/il-teatro-romano.html?_gl=1*10zz324*_ga*NDI5MjQ5MjQ1LjE3NjIwMDk0Nzk.*_up*MQ.
- L'ANFITEATRO ROMANO. *Romano impero*: website
https://www.romanoimpero.com/2018/01/lanfiteatro-romano.html?_gl=1*10zz324*_ga*NDI5MjQ5MjQ1LjE3NjIwMDk0Nzk.*_up*MQ.

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- COLOSSEO - ANFITEATRO FLAVIO. *Romano impero*: website
<https://www.romanoimpero.com/2009/09/il-colosseo.html?m=1>
- THE COLOSSEUM. *A touch of Rome*: website
<https://atouchofrome.com/colosseum-explained-page-1.html>
- CIRCO MASSIMO. *Romano impero*: website
<https://www.romanoimpero.com/2009/12/circo-massimo.html?m=1>
- L'abitazione romana (case e ville). *Pompeii*: website
<https://pompeiiisites.org/pompei-map/approfondimenti/labitazione-romana-case-e-ville/>
- PompeiinPictures : website
<https://pompeiinpictures.com/pompeiinpictures/pompeii.htm>
- Pompeii : website
<https://pompeiiisites.org/pompei-map/>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- Pompei : ricostruita la vita degli schiavi a Civita Giuliana
<https://pompeisites.org/comunicati/pompei-ricostruita-la-vita-degli-schiavi-a-civita-giuliana/>
- Dr. Francesca Tronchin. Pompeii, an introduction
<https://smarthistory.org/pompeii-an-introduction/?sidebar=europe-1-1000-c-e>
- Dr. Francesca Tronchin. The rediscovery of Pompeii and the other cities of Vesuvius
<https://smarthistory.org/the-rediscovery-of-pompeii-and-the-other-cities-of-vesuvius/>
- James Stanton-Abbott. Villa reconstruction 2, Pompeii, Italy
<https://www.behance.net/gallery/2403316/Villa-reconstruction-2-Pompeii-Italy>
- Dr. Jessica Leay Ambler. Roman wall painting styles <https://smarthistory.org/roman-wall-painting-styles/>
- Лобановський Б. Мозаїка і фреска. Київ : Мистецтво, 1966.

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- Dr. Jeffrey A. Becker. Sarcophagus of the Spouses (Rome) <https://smarthistory.org/sarcophagus-of-the-spouses-rome/>
- Dr. Laurel Taylor. Sarcophagus of the Spouses (Louvre) <https://smarthistory.org/sarcophagus-of-the-spouses-louvre/>
- Dr. Beth Harris and Dr. Steven Zucker. Veristic male portrait <https://smarthistory.org/veristic-male-portrait/>
- Dr. Steven Zucker and Dr. Beth Harris. Capitoline Brutus <https://smarthistory.org/capitoline-brutus/>
- Marte di Todi. *Museo Gregoriano Etrusco* <https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/it/collezioni/musei/museo-gregoriano-etrusco/sala-iii--bronzi/marte-di-todi.html#&gid=1&pid=1>
- Dr. Jeffrey A. Becker. Mars of Todi <https://smarthistory.org/mars-of-todi/>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- Dr. Jeffrey A. Becker. Aule Metele (Arringatore)
<https://smarthistory.org/larringatore/>
- Dr. Beth Harris and Dr. Steven Zucker. Veristic male portrait <https://smarthistory.org/veristic-male-portrait/>
- Dr. Jeffrey A. Becker. Head of a Roman Patrician <https://smarthistory.org/head-of-a-roman-patrician/>
- F. Knauß – C. Gliwitzky (Hrsg.), Charakterköpfe. Griechen und Römer im Porträt <https://www.antike-am-koenigsplatz.mwn.de/index.php/de/jevents-alle-kategorien/Eventdetail/13/48,78/charakterkoepfe-griechen-und-roemer-im-portraet>
- Augusto di Prima Porta <https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/it/collezioni/capolavori/braccio-nuovo.html>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- Dr. Julia Fischer Augustus of Prima Porta
<https://smarthistory.org/augustus-of-primaporta/>
- Jessica Mingoia Augustus as Pontifex Maximus
<https://smarthistory.org/augustus-pontifex-maximus/>
- Portrait of Vespasian by The British Museum
<https://smarthistory.org/portrait-of-vespasian/>
- Dr. Elizabeth Marlowe, Dr. Steven Zucker and Dr. Beth Harris Portrait Bust of a Flavian Woman (Fonseca Bust) <https://smarthistory.org/portrait-bust-of-a-flavian-woman-fonseca-bust/>
- Bronze head from a statue of the Emperor Hadrian by The British Museum
<https://smarthistory.org/bronze-head-from-a-statue-of-the-emperor-hadrian/>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- Dr. Jeffrey A. Becker. Equestrian Statue of Marcus Aurelius <https://smarthistory.org/equestrian-sculpture-of-marcus-aurelius/>
- Dr. Steven Zucker and Dr. Beth Harris. The Severan Tondo: damnatio memoriae in ancient Rome <https://smarthistory.org/damnatio-memoriae-in-ancient-rome/>
- Dr. Kimberly Cassibry. Julia Domna's Portraits <https://smarthistory.org/julia-domnas-portraits/>
- Dr. Steven Zucker and Dr. Beth Harris. Portraits of the Four Tetrarchs <https://smarthistory.org/portraits-of-the-four-tetrarchs/>
- Лук'янюк В. Тетрархія Діоклетіана. *Цей день в історії* : вебсайт. 2016. <https://www.jnsm.com.ua/h/0301Q/>
- Лук'янюк В. «Велике гоніння» на християн. *Цей день в історії* : вебсайт. 2014 <https://www.jnsm.com.ua/h/0223N/>

Модуль 3.2. Інформаційні джерела

- Dr. Austen Leigh LaRocca. Colossus of Constantine
<https://smarthistory.org/the-colossus-of-constantine/>
- HISTORY in 3D
<https://www.instagram.com/historyin3d?igsh=MWVyNjZsdHJibXA4aw>
- Гай Светоній Транквілл. Життєписи дванадцяти цезарів. Львів : Піраміда, 2019. 321 с.
- The British Museum : website
<https://www.britishmuseum.org/collection/galleries>